4

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

1984

YU ISSN 0350—4220

MARULIĆ
hrvatska književna revija

Izdaje: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21

Izdavača zastupa: Radovan Grgec

Uređuje: Uredrički odbor

Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec

Recenzenti: Ante Miličić i Mirko Petravić

Godina izdavanja i tiskanja: 1984.

Copyright: HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb

Omot: Ante Starčević

Revija izlazi 6 puta godišnje: (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac)

Uredništvo i uprava: Zagreb, Trg kralja Tomislava 21, telefon (041) 440-697

Stranke se primaju svaki dan, osim subote, od 11 do 13 i četvrtkom od 17 do 19 sati.

Rukopise ne vraćamo.

Cijena pojedinom broju 150.— d.

Godišnja pretplata 900.— d, uplaćuje se u korist tekućeg računa
30102-678-448

Godišnja pretplata za inozemstvo 35 USA dolara uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke, Zagreb
30101-620-16
2424091010

Tisak: »Plamen«, Slavonski Brod Omladinska 26

Oslobođeno plaćanja poreza na promet Rješenjem Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu, broj 229/1-1979. od 15. I. 1979.

BROJ 4 ZAGREB, srpanj — kolovoz 1984. GOD. XVII

Radovan GRGEC

Uz rub (35)

U ovoj bismo rubrici željeli onima kojima je do toga stalo dati bar neki letimični i površinski uvid u zbivanja s područja kršćanske kulture u svijetu i kod nas. Pri tom spominjemo prilično mnogo imena (neka, kao npr. ime *J. Maritaina,* gotovo svaki put) od kojih su poneka za naše čitatelje gotovo nepoznata, pa bi jedni željeli o tim ličnostima čuti mnogo više a druge ta imena uopće ne zanimaju. Nažalost, naš »uzrubni« prostor ne dopušta nam da udovoljimo opravdanoj znatiželji prvih, kao što nam ni usmjerenost naše revije ne dopušta da se obaziremo na »gunđanje« onih drugih koji, zatvoreni u svoju »kulu bjelokosnu«, zapravo i ne žele pratiti »bjelosvjetska« kulturna zbivanja. Kultura i znanost, međutim, idu sve brže naprijed (bez obzira na to u kom smjeru), a neki intelektualci ostaju stajati na mjestu, i pitanje je jesu li još uvijek intelektualci. Mislim, na primjer, da ne bi smjelo biti kod nas kršćanskog intelektualca koji jedva da je i čuo za *Bernanosa* ili za *Eliota*. Uostalom, sva ta spomenuta (poznata ili nepoznata) imena mogu ovdje poslužiti samo kao »štihvorti« i poticaji za opsežniju informaciju.

I opet sam, tako reći nehotice, izustio izraz »kršćanska kultura« i »kršćanski intelektualac«. Prošli put sam se kritički (ali nipošto »gnjevno«) osvrnuo na one koji se boje ili stide stavljati pridjev »kršćanski« u takve i slične sintagme. Ipak bismo možda morali imati više razumijevanja za one koji svojim oklijevanjem da se posluže tim atributom žele istaknuti autonomiju raznih svjetovnih vrednota ili se

boje da će, služeći se previše kršćanskim epitetom, u modernom sekulariziranom i dekristijaniziranom svijetu još više kompromitirati autentične vrednote kršćanske poruke. U ovom broju donosimo članak našega mladog književnika *Nevena Jurice* o značajkama moderniteta u literaturi.

Književnost kršćanskog nadahnuća danas je često nadahnuta više agonijom Velikog petka nego nekadašnjim trijumfalističkim deklamacijama i »konstruktivnom« retorikom. Iz toga ne slijedi da valja izgubiti nadu i vjeru u ono što se desilo nakon kalvarijske agonije. Kršćanska nada treba da i danas prožima kršćansku misao i senzibilitet. »Sum« treba da teži prema »sursum«, kako bi rekao *Gabriel Marcel.* Iako ne živimo u »kršćanluku«, riječ »kršćanin« nije izgubila svoje značenje.

Prošle godine, na međunarodnom kolokviju u Namuru sudionici su, mogli bismo reći, proklamirali svoj manifest u prilog *kršćanskoj filozofiji.* Tu se govorilo mnogo o *K. Rahneru, J. Guittonu, J. Maritainu,* i *Hans Urs von Balthasaru* (koji je nedavno primio nagradu »Pavao VI« za životno djelo i kojega *Henri de Lubac* smatra jednim od najobrazovanijih ljudi svojega vremena). Debata o teološkoj filozofiji i filozofskoj kristologiji podsjeća nas na glasovitu diskusiju u Francuskom filozofskom društvu 1931 (u vezi s pismom *M. Blondela).* Čini se da se većina složila s teološkom fundiranošću sintagme »kršćanska filozofija« koja se formira na teološkim temeljima, kako to misli i H. U. von Balthasar, jer se tu ne radi toliko o kerigmi ili o analizi kršćanskog iskustva koliko o teologiji inspiriranoj filozofijom ili naprosto o uzajamnom prožimanju kršćanske teologije i filozofije. Usprkos velikoj razlici između skolastičkog i suvremenog shvaćanja fizike, današnje metafizičke koncepcije nisu tako daleko od srednjovjekovnih.

Upravo *Hans Urs von Balthasar* najbolje izražava tu povezanost drevnih kršćanskih koncepcija i najsuvremenijih dostignuća, skolastičke i moderne obrazovanosti, kao i njegov učitelj *Romano Guardini.* Obojica su vrlo dobro osjetila puls suvremene civilizacije i suvremene literature. Njihovo kršćanstvo ulazi u sva područja života, osvijetljena snagom kršćanske nade.

Tu nam se nameće usporedba s *Blochovim* »principom nade« i s *Marcelovom* »fenomenologijom i metafizikom nade« kao i s *Levinasovom* etikom, koja bi trebala da bude jedino objašnjenje ljudske realnosti i transcendencije. Kozmologija, antropologija, sociologija i psihologija ne mogu ući u njenu srž. Višedimenzionalnost te stvarnosti i oprečnost kategorija »biti« i »imati« naslutili su, nakon *Marcela* i *Maritaina,* vrlo dobro agnostici kao *Marcuse* ili *Fromm.*

Mislimo da mnogi od onih koji iskreno traže istinu prije ili kasnije na svom životnom putu susreću kršćansku misao i poruku. To se dešava

i u današnjem »dekristijaniziranom« svijetu, u ozračju sekularizma, konzumizma ili totalitarizma. I tu kršćani zaista nemaju razloga da se stide svojega imena. Doduše, važnije je da oni svoje kršćansko uvjerenje ispovijedaju životom nego umjetničkim ili znanstvenim djelovanjem. Najvažnije je, pak, da se ne odriču ideala što ga pred njih postavlja osoba i poruka Isusa Krista. Ostalo odatle proizlazi, i u tom smislu možemo govoriti o kršćanskoj filozofiji, o kršćanskoj etici i moralu, kršćanskoj kulturi, kozmologiji, antropologiji, sociologiji i psihologiji, pa i o kršćanskoj umjetnosti i književnosti.

* * *

Naravno, sve što stvore ili napišu kršćanski umjetnici i pisci ili pisci kršćanskog nadahnuća ne mora biti baš »pobudno« u kršćanskom pogledu. Već smo više puta govorili o »literaturi Velikog petka«. Dapače, i s moralnog stanovišta neke bi se stvari mogle osuditi i kod najvećih kršćanskih umjetnika jer ne doprinose gotovo ništa kršćanskoj kulturi, koju treba da karakterizira ono što obično zovemo »duhovnošću« i dobrotom. Na takve s kršćanskog stanovišta »sumnjive« stranice nailazimo i kod *Dantea* i kod *Shakespearea,* za kojega neki misle da je bio progonjeni katolik (usp. »Crkva na kamenu« 5/84, str. 11). O tom kako je *Maritain* kao urednik kolekcije »Roseau d'or« pokušao »korigirati« *Bernanosa* pisali smo u »Maruliću« 6/83. Mogli bismo zato i naslutiti zašto je on *Juliena Greena* preferirao Bernanosu koji je dubinski osjetio snagu očaja, ali koji je isto tako shvatio da je sve milost.

U br. 6/83 pisali smo i o pomalo čudnom osporavanju kršćanskih vrednota u romanu *Grahama Greenea* »Monsinjor Quijote«. Čitamo da je nedavno otkriven Greeneov zagubljeni i neobjavljeni roman »Deseti čovjek«. U intervjuu s Marie Françoise Allain Greene je prošle godine iznio neke misli u vezi s kontracepcijom koje će sigurno oduševiti mnoge »napredne« teologe, ali i misli u vezi sa svećeničkim celibatom koje ih sigurno neće oduševiti. O problematičnim stavovima i pisanju *Heinricha Bölla,* kojega još uvijek proglašuju piscem kršćanske inspiracije, govori i piše sve više »skandaliziranih« katolika. Svakako se ti stavovi i taj politički angažman u mnogočem razlikuju od pisanja *Françoisa Mauriaca,* koji je također mislio da nema kršćanske književnosti.

Čak i kod velikog *Paula Claudela,* o kojemu se u posljednje vrijeme mnogo piše i kod nas povodom kiparske izložbe njegove sestre Camille, Rodinove učenice, umrle u ludnici prije četrdesetak godina, nailazimo na mnogo toga što s kršćanskog stanovišta ne bismo mogli nikako odobriti ni razumjeti. O njegovu »nekršćanskom« poimanju časti i uzvišenosti već je pisao Bernanos. Austrijski katolički časopis »Die Furche« od 30. V. 1984. donosi kritičku osvrt *Hellmuta Butterwecka* (na nedavnu izvedbu Claudelove »Razdiobe podneva« u Beču), koji se zgraža kako se to djelo s autobiografskom komponentom može ubrajati u »kršćansku književnost«.

Ipak, mnoga Claudelova djela odišu strašću kršćanskog uvjerenja i predstavljaju veličanstvenu himnu kršćanstvu kao kozmičkoj i historijskoj pojavi. Stoga smo ga s pravom nazvali Danteom našega vremena. Njegova »Cipelica od satena« podsjeća nas na »Božansku komediju«, pisanu stilom i rječnikom koji ne ostavlja ravnodušnim ni vjernike ni bezvjerce (bez obzira na mišljenje isusovca Mambrina ili Oskara Daviča).

Zbog toga mislimo da Claudelu, kao i Bernanosu, odgovara isto toliko naziv kršćanskog književnika kao i književnika kršćanske inspiracije. I, zaista, vrijeme je da izgubimo osjećaj niže vrijednosti zbog pridjeva »kršćanski« u takvim i sličnim kontekstima. Prema mišljenju kardinala *Lustigera,* koji se bori za mogućnost opstojanja kršćanskih i slobodnih škola u slobodnoj Francuskoj, što mu zamjeraju mnogi katolički »progresisti«, vremena se mijenjaju. U nepovrat je, kako on to kaže, otišla epoha kada je kršćanstvo moralo da se ponizuje i kada je moderni čovjek podcjenjivao kršćane kao one koji nisu u stanju da se bore za slobodu, napredak i procvat čovječanstva. Takav mentalitet doveo je do toga da su »smrt Božju« počeli smatrati »dogmom« kršćanske teologije a laicizaciju i sekularizaciju glavnim ciljem kršćanskog pastorala. Upali smo tako u defetizam, protiv kojega je svojevremeno digao glas kardinal Daniélou. Nadamo se da dolazi vrijeme kršćanske renesanse. Civilizacija i kultura bit će kršćanska ili je neće biti!

S. Marija od Presvetog Srca

***

Probudio se galeb...
Čujem mu krik na pučini.

Možda ga je privukla mjesečina
što je posrebrila vode,
i njen sjaj pada
i na njegova krila...

On u zanosu tone...

Kao da je blistavilom opijen.

Drvo života i Drvo smrti

Nadijevali smo mu svakakve nadimnjake. Prijateljski licemjerno pljeskasmo ga nježno po licu i po ramenima — govoreći mu ulizivački da je on naš dragi zanesenko, mili (pa čak i mileni) maštić, nevina duša, svemirac, nadahnuti vrač potukač. Nenazočan, najblažim nadimkivanjem postajao je maleni psić kusorepac, dosadnjaković, muhetir, zvrndavo zabadalo, neizlječivi promašenjak.

Ni njega, ni njegove maštarije a ni njegove maštarijade nismo shvaćali ozbiljno. Iako, ne znamo zbog čega, nismo mogli bez njega. Za nas je on bio kao neki naš dvorski luđak, premda ne bijasmo kraljevi. Godilo je našoj taštini ponašati se kraljevski prema slabijima i bezazlenijima. Time smo ujedno liječili i povijasmo svoje skrivene rane, koje nam zadavavaše jedini život koga smo imali i u koga vjerovasmo.

Jer mi, koji smo se posve priklonili ovozemaljskom i ovodobnom, pa si umišljali da smo nepobjedivi Anteji, bijasmo ranjiviji no što smo si sami priznavali. Bilo je od nas jačih, ljepših, pametnijih. To nas nije toliko obeshrabrivalo. Više nas je boljelo što smo onaj isti vrat, koji smo nižima od sebe oholo istezali put neba, pred višima svijali do zemlje. Okrutni prema nemoćnima, drhtali smo pred okrutnijima. Plašila nas je, da ne uporabimo strašnije riječi, nemilosrdno zbilja koju nismo ni znali ni mogli nadvladati. Potajice smo strahovali pred sudbinom, kojoj smo se javno rugali.

Kad nam je stvarnost oteščavala svagdašnjicu, naš nas je snovanko odvodio od nas samih. Uplovili bismo u njegov nadsvijet maštovije kao u vruću vodu da odahnemo od kostoboljne trpnje natmurena nam vremena.

Tako nas je jedne večeri, kada smo, ljepljivim i vlažnim jugom zalijepljeni za stolice, kunjali u kavani, upleo u čudnovatu priču od koje se nismo mogli obraniti. U njoj je bilo svega pomalo: i biblijske mudrosti, i kabalističkih domišljanja, i neočekivanih stvarnosnih obrata (od kojih poželjesmo, na trenutak, pobjeći).

(Zanesenko počinje svoju priču, dok mi, od dosade zijevajući u početku, lijeno naručujemo konjake.)

Drvo života, s ustrojstvom kojega bih vas htio upoznati, prevažno je u svemirskom poretku jer nam otkriva zakone filozofije ili mudroslovlja, psihologije ili dušoslovlja, psihijatrije ili boljoslovlja duše i medicine ili liječništva. Upoznati Drvo života znači izgraditi podlogu za uvijek suvremenu misao.

Po nekima drvo se života temelji na skladnom spajanju opreka u cilju očitovanja. Istina je u opreci s lažju, dobro u opreci sa zlom. Ali kada se oni skladno ujedine, laž se gubi u istini, zlo u dobru. Posljedak njihova prožimanja stvaralačka je djelatnost. Sustav ovakve dvojnosti koristi se čak i za računske radnje elektronskih računala. Što je i razumljivo jer se radi o brojevima, a na brojevima je, kako je opće prihvaćeno, zasnovan svemir, koji je također spoj dvojnih opreka.

Belgijski je zvjezdoznanac i matematičar Georges E. Lemaître zamišljao da je svemir posljedica nakupine tvari i energije što se stijesnila u golemu i zgusnutu masu. Tu je masu nazvao kozmičkim jajem. To jaje puknulo je divovskim svjetlosnim praskom i tako potvrdilo biblijsku izreku da u prapočetku bijaše svjetlost. Naš svemir je, dakle, svjetlost koja se stalno širi.

Einsteinov svemir, kuglat, mirujući i nepromjenljiv, nije imao granica, ali je ipak bio konačan. Niti se širio, niti stezao. To njegovo mišljenje pobio je ruski zvjezdoznanac Artur Friedmann neočekivanom tvrdnjom: Einstein je pogriješio u računanju jer je na jednom mjestu svoga proračuna pogrešno dijelio s ništicom. Ako se, tvrdi Friedmann, ispravno primijene Einsteinove jednadžbe, svemir se ili širi ili steže.

Kada je zvjezdoznanac Edwin P. Hubble otkrio da se bilijuni svemirskih zviježđa neizmjernom brzinom udaljavaju jedna od drugih, Lemaître je to njegovo otkriće spojio s Einsteinovom teorijom relativnosti koju je preoblikovao Artur Friedmann, i tako snesao svoje kozmičko jaje.

Prasvemir shvaćen kao kozmičko jaje traje vječno, neprestano se i uvijek na isti način mijenjajući. Nu, iako mu nema granica, on je ipak konačan, ima određeni početak i određeni kraj. Za sada se razmaci između zviježđa povećavaju nezadrživo i bezgranično i nema izgleda da će se to povećavanje uskoro zaustaviti.

Ali, prijatelji moji, budući da baš ništa nije tako kako nam se čini, a i ono što nam se čini nije onako kako nam se čini, a nije ni da uistinu i jest, moram vas upozoriti i na moguće druge svemire. Ima, naime, svemira koji nisu začeti u kozmičkom jajcu. Opstoji, tako kažu, svemir uravnoteženoga stanja, u kojemu se zviježđa postupice međusobno udaljavaju a istodobno se u međuprostorima stvaraju nova zviježđa. Možebitan je i svemir koji posuđuje tvar iz budućnosti.

(Pokušali smo našega svemirka prizemljiti. Prizemnućem ga postvariti u svijetu opipljivih stvari. Vratiti ga među poznato i prepoznatljivo. Udostojanstveniti ga, što je u našem jeziku značilo otrijezniti ga od opojna pića zarazne slobode duha.

Kako nam ne pomogoše idejni nagovori, pokušasmo ga smutiti prizemnim udarcima eda bismo ga spasili od pogubnih tlapnji. Sve te njegove svemire, rugasmo se njegovu zanosu, dali bismo za ispod peke naparena paškoga janjčića, ili za mliječnoga kozlića ispečena na ražnju, pa i za peču pečenoga kliškoga brava.

Što smo ga bezobzirnije ružili rugalicama i bockali ujedalicama, on je bivao sve neranjiviji i odsutniji. Toliko se prizvijezdio da ga ne uspijevasmo odzvijezditi. Pokušavajući ga odtaknuti od izvanzemaljskoga prostora i vremena,

potaknuli smo ga na uzlet i izlet u nama nespoznajnu i nespoznatljivu nadstvarnost. Naše tupe porugice oštrio je on u krilate potaknice.)

Prizemljari, pozemljari i podzemljari ne bi mogli poletjeti ni kada bi imali krila jer su ulijepljeni ilovačom. Svemiroplovci, da bi vidjeli i otkrili, moraju se osloboditi sile teže, tijelo podvrgnuti duhu. Njihova nagrada može biti i okrutan pad, ali i to je bolje nego pozemljariti s glavom u prašini i blatu. Nego da nastavimo naš razgovor o svemiru.

Kabalisti hoće da je svemir sastavljen od pozitivne muške sfere i negativne ženske. Te dvije sfere, kažu oni, uravnotežuje treća, koja je posljedica njihova sjedinjavanja u uravnoteženu bit, koju označuju pojmom methekvela. Kabalisti dakle, da bi shvatili svemir i poredak u njemu, polaze od poznatoga k nepoznatome. Međutim, da bi se spoznalo, treba ići obratnim putem, ali ne naopakim.

Naš svemir se mogao roditi iz oplođenoga kozmičkoga jajašca, no samo potaknut silom izvan sebe. On je stoga nužno i početan i konačan. Nije sam po sebi i sam za sebe, već je sadržan u Onomu koji opstoji izvan njega i izvan svih drugih svemira i sustava koji se množe bez kraja i konca. Budući da smo mi ljudi sadržani u svemiru, svijet unutar svemirskoga svijeta, sadržani smo također i u Onome koji je izvan nas.

U prapočetku darovana nam je vječna svjetlost, koja je vječito darivanje. Tanka zraka te beskonačne svjetlosti probila je prazan krug kozmičkog prostora i u njemu upalila svjetlo iz koga je niknuo stvoreni svemir. Od žarišne točke toga svjetla umiješen je čovjek.

(Umorivši se od lutanja kroz prostor i vrijeme naš je svemirac malo počinuo. Pošutjesmo i mi, izmoreni njegovom pričom. Kada se odmorismo od njega, pokušali smo, više sebi nego njemu, objasniti svoje viđenje svemira i čovjeka u njemu.

Za nas je opipljiva materija jedino iskustvo, jedina stvarnost. Izvan nje ne opstoji ništa ni nestvarno ni nadiskustveno. Čak i ovo naše mišljenje o materiji proizvod je te iste, visokoorganizirane, materije — to jest mozga. Cjelokupna stvarnost proizlazi iz materije i u njoj ima svoje korijenje.

Materija je, po našem poimanju, prvotna, a svijest i mišljenje su drugotni. Vjerujemo da je materija beskonačna, pa da su prema tome beskonačni i temeljni oblici njezina opstojanja: prostor i vrijeme.

Sigurni u svoje ovozemaljske iskustvene spoznaje mi ne stavljamo upitnike niti iza onih pitanja na koja još nismo odgovorili, ili barem ne uvjerljivo. Kako je nastala materija. Da li je ona vremenita ili vječna. Promjenljiva ili nepromjenljiva. Iskustvena ili nadiskustvena. Ima li ona svoj početak i svoj kraj. Ako je imala početak, da li je nastala sama od sebe. I kako se to nastaje sam od sebe.

Da bismo izbjegli Stvoritelja, materiju smo proglasili vječnom i nepromjenljivom. Ali smo zapeli na čovjeku. Čovjek nam je još uvijek nepoznanica iako je, za nas, on proizvod materije koju, kako tvrdimo, dobro poznajemo. Ipak se pitamo kako se to iz materije izmaterio čovjek. I zbog čega. Koji je to cilj, bescilj ili necilj njegove materijalizacije.

Ne našavši odgovora pribjegli smo slučaju. Slučaj je, kažemo, čovjeka učovječio, prepustivši ga opet slučaju da ga očovječi. O slučaju ovisi da li će čovjek biti očovječen, odčovječen ili raščovječen.

Uslučajen slučajem čovjek je postao i ostao igračka slučaja. Slučaj je postao čovjekov bog, zakonodavac, sudac i krvnik. Od slučaja se nitko ne može obraniti. Njega ne možeš umilostiviti. Od njega se ne može pobjeći.

Ono što pokatkad zbunjuje, to je naša nedosljednost. Ako je čovjek plod slučaja, ne može biti tvorbeno biće, tvorbenik povijesnosti. A mi propovijedamo da je čovjek tvorac svoje povijesti, bitni i jedini njen smisao. Iako nas svagdašnjica u tome razuvjerava.

Koliko li smo samo puta opržili prste i ponizno pognuli glavu kada smo svoj život htjeli skrojiti po vlastitoj mjeri, a ne dopustiše nam. Koliko smo puta morali priznati poraz u borbi s nepoznatim silama, koje su mijesile i oblikovale naš život mimo naše volje i htijenja.

O ovim sumnjama i dvojbama nikada nismo glasno razmišljali da ne otkrijemo i ne odamo svoje slabosti. I što su nas upitnici više mučili, drskije i umišljenije smo nametali svoj svjetonazor. Bilo je u tome i sebičnjačke razložnosti. Prikrivali smo vlastito krivovjerje, koje se u našem svijetu nemilosrdno kažnjava izopćenjem i vječnim izgonom. I pokušavali zatrpati svoju vlastitu bezdanu prazninu, od koje smo i u snu strahovali.

Ovozemaljsko vrijeme istjecalo je bez zaustavljanja. Kiša je i dalje padala. Od ubodaka juga sijevala su nam križa. Uznemireni nečim nepoznatim prepustismo se nastavku onozemaljske priče.)

Što je to iskra svjetlosti u prapočetnu čovjeku, o kojoj sam vam govorio? To je čovjekova duša. Samo po njoj čovjek je besmrtan. Duša je područje zračenja svjetlosti na razini čiste produhovljenosti, ona je pohrana prapočetnih slika u kojima je nataloženo sve iskustvo ljudskoga roda. Iz bezmjernoga Izvorišta odvojila se svjetlosna točkica i od nje je oblikovana čovjekova duša, kojoj je Tvorac dao omotač od iste tvari od koje je načinio sve što opstoji.

Čovjek, to najrazvijenije biće na Zemlji i jedino u koga je usađena vječnost, potpuna je i savršena utjelovba svemira, jer je stvoren prema istim zakonima kao i svemir i sve ostalo u svemiru. Sve ono što se u velikim razmjerima odigrava u svemiru, u manjim se odigrava i u čovjeku.

U neizmjerju svemira čovjek simbolizira Drvo života, koje svojim titrajnim krugovima očituje različita stanja vječne svjetlosti darovane nam od Svjetlotvorca. Stoga je čovjekov položaj u svemiru izuzetan i nadasve odgovoran.

Vječna svjetlost je beskrajno more bez oblika i kraja, nesagledivi i nezamislivo golemi ocean. Kao što voda dobije oblik kada se izlije negdje na obalu, tako se i vječita svjetlost oblikuje u titrajne krugove kada se izlije na čovjeka. Samo po čovjeku vječna se svjetlost širi ili sužava u prostoru i vremenu. Titrajni krugovi na neki način zaklanjaju blistavilo vječne svjetlosti kako bi je čovjek uopće mogao primiti a da ga do sljepila ne zablisne i ne spali.

U vječnoj svjetlosti čovjek po svome podrijetlu živi u obliku prvotne točke, koju nazivamo duša. Po svojoj pak pojavnosti čovjek pripada području djelatnosti, a to je svijet u kome živimo kao ljudska bića.

Puna i prava čovjekova svjetlost zapravo je ono nesvjesno u njemu. Jer nesvjesnost sadrži u sebi i podsvjesno i nadsvjesno. Podsvijest je gotovo sva ispunjena strahom, tek u malenu kutku čuva brizgace snovitih sjećanja. Nadsvijest je bolji dio čovjekove nesvjesnosti. Jedno od najvažnijih svojstava ili pridjevaka nadsvijesti jest mudrost, koja je, u svom zaokruženu obliku, apsolutno i savršeno znanje.

Iz mudrosti proizlazi razumijevanje, najvažniji svjetlosni titrajni krug. A da bi mogao razumijevati, čovjek mora biti prosvijetljen znanjem. U znanju se sjedinjuju kozmičke opreke da bi se došlo do svjetlosnoga očitovanja. Znanje je tajna i rađanja i pomlađivanja, ključ očitovanja svih stvari što se odjelotvoruju razvrstavanjem u parove vječnosti i njihovim sjedinjavanjem u nečemu trećemu.

U okrugu stvarnosti, području tvarnoga svijeta, vječna je svjetlost potpuno zasjenjena. Samo se tako naime može očitovati naš svijet čvrstih oblika i stvarnosne djelatnosti — sastavnice koga čine, uopćeno govoreći, vatra, voda, zrak i zemlja.

Vratimo se Drvu života, koje isvjetljuje titrajne krugove nastale od vječne svjetlosti. Drvo života je svjetlosno dobro, koje je od iskona u čovjeku i za čovjeka.

Ali čovjek nerado i poteškoćno shvaća da opstoji i njegova (čovjekova) tamna strana, koja u svojoj sjeni ne krije samo sitniž slabosti i ljepotnosne nedostatke nego i upravo demonsku požurnost prema porocima mraka. Područje poroka, ta tamna čovjekova strana, također isijava titrajne krugove, ali su oni, za razliku od svjetlosnih, neuravnoteženi i kaotični, pa su potpuno u opreci sa skladnim silama koje oblikuju Drvo života.

Prema tome imamo uistinu dva drva, koja treba zajedno promatrati da bismo ih doista shvatili: Drvo života i Drvo smrti. Drvo života u svakom je slučaju životvorni titraj, koji simbolizira područje svjetlosti. Drvo smrti niječni je i nijekajući titrajni krug, koji simbolizira područje oprečno području svjetlosti, područje poroka i smrti bez nade. Drvo poroka, koje izrasta iz Drva smrti, tamni je odraz Drva života u zamračenu ogledalu.

Područje stvarnosti za neke je potamnjeli (pali) titrajni krug, koji se odvojio od svjetlosnih titrajnih krugova Drva života. Tim odvajanjem ljudi su prestali živjeti u usklađenim narodnim zajednicama i počeli se svrstavati u zatvorene odbijajuće skupine. Privređuju samo za sebe, a ne za zajednicu. Trguju i time razvijaju sebičnost.

Neuravnotežene tamne sile Drva smrti tvore središte oko kojega se neprestano okreću svi negativni misaoni oblici ljudskoga roda. Utjecaj Drva poroka izaziva svakovrsne pretjeranosti. Pretjerana ljubav rađa ljubomorom, pretjerana spolna žudnja vodi u razvrat, pretjerana želja za posjedovanjem izvrće se u škrtost, vlastohleplje pretvara čovjeka u mrzitelja, okrutnika i razaratelja. Poročnost izaziva u ljudima duhovni kaos, slabi njihov otpor kobnim silama koje prijete uništenjem čovječanstva.

Da bismo svoj duh mogli posve uskladiti sa svemirom, treba uspostaviti savršenu ravnotežu unutar svoje ličnosti. Tako čine mistici, uzdižući svoju svijest iz tvarnoga područja do viših razina ljudske svijesti. Snaga potrebna za to smještena je u Drvu života. Tu snagu imaju pravi mislioci budući da oni u svojim srcima nemaju nikakvih svjetovnih hlepnji. Njihovo je srce ispunjeno isključivo željom da sjedine svoje više jastvo s neizmjernošću cjelokupne prirode i tako se približe Tvorcu. Uloženi trud nagrađen je savršenom ravnotežom ličnosti.

Oni koji, obratno od mistika i mislitelja, pokušavaju pomoću magije zarobiti svemir, idu silaznim putem krivudanja zmije po Drvu života. Njihova misao nije blisak munje, već ružnoća tame. Okultisti nastoje prizemljiti sile života da im one služe u mračne ciljeve. Svojim naopakim znanjem oni izbacuju iz ravnoteže Drvo života i izazivaju kaotične sile poroka, koje uvijek vrebaju na čovjeka.

Postojanje je proizišlo iz nepostojanja, koje je bilo obvijeno vječnom svjetlošću. Prema tome nepostojanje ne znači ništavilo, nego neodređenost ili višeodređenost, mnogomogućtvo.

Više jastvo izvor je inteligencije, odnosno znanja. Svaka pa i tjelesna djelatnost mora početi u višem jastvu da bi odanle bila prenesena u psihičku stvarnost i izvršila željeno djelovanje. Jer tijelo nema ni volje ni snage da bi se samo od sebe gibalo. Stoga je čovjek najtjelesniji kada se odmara u duboku snu bez ikakvih snova jer je tada najotvoreniji poticajima iz izvora višega jastva.

Tijelo je niža narav naše osobnosti, čovjekova osobna nesvjesnost, sjena našega svjetlosnoga bića. Tijelo-sjena tamnija je strana naše vlastite svjesnosti, mračna posuda mogućih poroka što u zasjedi uvijek vrebaju na svaku i najnedužniju ljudsku djelatnost.

Neki naučavaju da je svemir sastavljen od jedne polovice dobra i druge polovice zla, isto dakle i čovjek. Stoga da i ljudska duša stalno titra između dobra i zla. To bi značilo da nedostaci i manjkavosti svemira i čovjeka potječu još iz bezgraničnosti iako je bezgraničnost i svjetlosno sjedinjenje i savršena čistoća, a to opet znači da postojanje vuče svoju oprečnu dvojnost iz nepostojanja. Vječna je svjetlost, kažu, dok je još bila sama unutar sebe, već u sebi nosila skriveno sjeme svih budućih očitovanja. U tome bi se onda trebala kriti stalnoprisutna sila, koja da stvara zlo isto tako kao i dobro.

Dvojno načelo dobra i zla u Drvu života samo je prividno. Iz prividnosti toga načela fizičari i astrofizičari izvukli su pretpostavku o protutvari. Prema svemiru sastavljenu od tvari, kozmonu, opstoji protusvemir sastavljen od protutvari, antikozmon. Vjerovanje u suprotstavljenu dvojnost svemira i prirode neke odvodi u magiju, gdje je tobože u prvom redu dovoljna snažna ljudska volja i žarka želja da bi čovjek ostvario zamišljene misaone oblike htijenja.

Istina, dvojnost postoji u svemiru: život i smrt. Ali to nije oprečna dvojnost dobra i zla. Jer i smrt je isto tako dobro kao i život. Smrću život ne prestaje i s njom ne počinje ništavilo, smrt je samo prijelaz u drukčije oblike opstojanja. Već i samo pulziranje života i smrti trajno je opstojanje.

Svaki je čovjek stvoren da živi u svjetlosnu ozračju Drva života, stvoren je dakle za dobro. Nu to dobro, u svoj svojoj punoći, dobro koje nazivamo slobodom, ostvaruje samo povijesni čovjek. Nepovijesni ljudi, a to su svi oni koji žive u tamnoj auri neslobode, izvrgnuti su silama poroka Drva smrti. Te se sile katkada toliko razmašu i uskovitlaju da i povijesne ljude povuku u svoj mračni ponor neslobode i straha.

Pitate me zašto se nepovijesni čovjek vlastitom snagom ne otme ledenoj sjeni Drva smrti i ne uđe u prostor slobode Drva života. Odgovor i sami znate, ali ga se ne usudite izreći. Bojite se. Strah vas je prikovao za stjeničavi zid ropske tamnice. Strah je ispunio svu vašu podsvijest i svijest i nadsvijest. Strah vam je omlitavio ruke, oklecao noge. Strah je zadavio vaše bolje jastvo. Strah vam je i dušu i tijelo predao neprijateljima slobode. Propast je vaša od vas samih.

(Kiša je prestala, ali je i dalje bilo zagušljivo i mračno. Ispijeni konjaci uzburkali su nam želučanu kiselinu. Zamagluštili smo se teškim i gustim dimom cigareta da izbjegnemo optužujući susret oči u oči.

Doista, sitni osobni probici toliko su nas privezali za zemlju da smo na nebo i zaboravili. Strah da ne izgubimo ono malo imutka što imamo izobličio nas je u pokornike, ulizice i doušnike.

Strah nas je toliko prožeo, toliko opčinio da smo ga proglasili vrlinom. Prepustismo se strahu kao jedinu sigurnu zaklonu od zla i kobi ovoga svijeta. On nas je oslobodio od svih obveza i stega, osim obveze pokoravati se slijepo. Zahvaljujući strahu ništa više ne moramo misliti, niti o bilo čemu razmišljati, jer drugi misle za nas. Bacivši nas na koljena strah nas je oslobodio nesigurna leta kroz nepoznati svemir.

Tako smo sebe i svijet prepustili poročnim silama Drva smrti. Hotimično smo sami sebe oglušili da ne čujemo strašni zvuk ledenoga vjetra koji se približava, noseći oganj i smrt. Kao da on neće i nas pomesti, bili gluhi ili ne. A s nama i sve što živi na zemlji, u vodi i u zraku.)

Šimun MATIJA

Krhotina i bič

Reskim fijukanjem biča
praskozorje bičuje sjene

Smetlari metu krv

Krhotinice duše skupljam
u posudu od porculana

Miris moje zemlje

Oh, leći, leći, leći na svoju zemlju mirisnu,
obujmit njene bujne bokove,
udahnut mirise kamenja i bilja,
usisat snažne sokove u zakrečene tokove
usahlog žilja!
Nek' počne kolat svježi zrak
kroz pluća i kroz krvotok
žedan novog žića,
u srce jadom ranjeno,
u srž bića.
Oh, dragi, dragi mirise vatre i dima,
ružmarina, smilja, bosilja i kovilja,
kadulje, metvice i pelina,
pinija, čempresa, borova i lovora,
kamena čekićem i memlom slomljena,
na našem suncu žežena.
Oh, upit, upit, upit u sebe
tu zemlju oplakanu kišom i morem čudesnim,
miris maestrala, juga, bure i oluje,
u svaku poru tjelesnu,
začepljenu rđom, betonom, prašinom,
okovanu tvrdim željezom!
Uhvatit dugu nebesku,
opit se njenim mirisom!
Nek' uđe u srce napuklo
miris mojeg sela i mojega grada,
sunce naših ravni i planina,
na kom hlape tlapnje
znoja, jala, jada,
na kom miris zemlje melemom ublažuje
rane teških havarija
kao tamjan što se diže iznad
hrvatskih kalvarija.

Anita PAVIĆ

Tuga

i tuga i tuga u bunaru prosanjane jeseni
i more mrtvo od mojih suza
Bogorodice iznad krova naših kuća
utješi me prije nego odem u pustoš u pustoš

Kad obitelj sudi

— Neka uđe! — oglasio se stric dr. Tonko. Ušao sam i imao što vidjeti. Još od djedove smrti nismo svi bili ovako okupljeni. Imalo je to nešto značiti! Svi su tu bili. Kako su se samo neki promijenili od posljednjeg viđenja! Neki su preplanuli od sunca iako je sredina zime. Htio sam ih sve izljubiti ali sam dostojanstveno zamoljen da se suzdržim od emocija. Situacija je bila previše ozbiljna da bismo se ljubakali. Zahtijevala je brzu akciju.

— Mladiću, sjećate li se vi našeg dogovora prije vašeg polaska na časni put stjecanja visokog stupnja stručne spreme? Što ste tada obećali? Kako se osjećate danas, nakon tolikog vremenskog razdoblja? Što ste učinili? Imate li uopće išta reći?

Mirno sam stajao i zurio oko sebe. Vrhnje moje obitelji bilo je na okupu. Prvi put nakon djedove smrti, a tome je davno! Sama ta činjenica davala je veliku dimenziju ozbiljnosti trenutku. Polako sam shvaćao, ja sam taj trenutak. Ja sam taj zbog koga su se sakupili. Ni kada sam bio na teškoj operaciji srca, nisu bili ovako okupljeni oko mene. Trebalo je sada biti nešto značajnije. Ne bi inače mnogi seminari bili otkazani! Mnogo čega se treba odreći da bi se okupili članovi moje obitelji. I akademije to moraju shvatiti!

Do prozora je sjedio moj ujak prof. dr. Dolski, znanstveni suradnik Instituta za biokemiju i dopisni član Akademije. Do njega je sjedila njegova žena Isidora. Iskazivala je neurozu i stalno zagledavala u ogledalce. Imala je problema s trepavicama. Moja ujna je magistra farmacije. Moja tetka, diplomirana veterinarka i stručnjak za matičnu mliječ, sjedila je pokraj predsjedavajućeg porodičnog konzilija prof. dr. Mrkića, mojega strica, inače autoriteta na području psihopedijatrije. Doktorirao je na temu »Iskazi libida u pretpubertetskom razdoblju«. Moja strina, diplomirani sociolog, stručnjak za utjecaj urbane sredine na zavičajni duh seoskih pridošlica, sjedila je do zida. Osvježavajući miris skupu davao je moj tetak, akademski slikar. On je zbog skupa napustio izložbu u Amsterdamu. Stalno je češkao bradicu i kroz prozor promatrao okolne ekspresije. Ulaz u obiteljsku sudnicu čuvao je moj mlađi stric, vrlo uspješan ugostitelj. Izvanredno studira organizaciju rada ali je vrlo imućan i utjecajan. Njegova žena brinula se o ishrani skupa i kao dobra kuharica bila je u kuhinji. Nitko ne kuha sarme kao ona!

Na skup je, po običaju, zakasnila moja sestrična, studentica Akademije za film i kazališnu umjetnost, inače manekenka Dolsky. Prezime je radi dojma uljepšala — ipsilonom.

Iz kurtoazije moji roditelji nisu bili prisutni. Otac, stolar u kazalištu, osobni prijatelj nekolicine poznatih glumaca, i majka vlasnica salona za kozmetiku i stručnjak za bubuljice i kurje oči.

— Dakle, čovječe? Šutnja je vaš odgovor? To je i razumljivo. Ali, mislim da bi situacija zahtijevala i malo crvenila na vašem licu. No, o tom po tom!

Riječ je uzeo prof. dr. Dolski, moj ujak.

— Ni najstariji ovdje od nas neće se sjetiti ni jednog našeg pretka koji bi imao ukaljati ugled naše časne loze. Godinama su obitelji Dolski i Mrkić sinonimi uspješnosti, poslovnosti i točnosti u životu. Naši preci danas su sigurno vrlo tužni. O povijesti naše porodice ne treba trošiti riječi. Ugled, kao image, naše loze danas je okaljan! Stoga smo i okupljeni ovdje da časno i dostojanstveno, koliko je to moguće, shvatimo nastalu situaciju i pronađemo najbolje moguće rješenje. Čast porodice je u pitanju! Treba brzo djelovati!

Noge su mi utrnule od stajanja, htio sam sjesti, što je izazvalo zgražanje kod konzilija časti. Predsjedavajući stric me je oštro upozorio da smognem barem toliko dostojanstva pa stojeći saslušam istinu obiteljskog suda. Obećao sam poslušnost i stao mirno. Neki su i to smatrali provokacijom. Stric je počeo:

— Kazimire, od tebe se očekivalo! U tebe se vjerovalo! Sve ti je bilo omogućeno. Očekivao se tvoj status, tvoji prilozi imenu. Za naša časna prezimena to je normalan put. Mrkići i Dolski samo su se rađali bez dodatka imenu, a onda su krali tuđe znanje i krotili vrijeme. Kazimire Mrkiću, danas ti je dvadeset osam godina, a ime ti je još uvijek osamljeno. Nema priloga. Kako ćeš takav u svijet, pred ljude? Osjećaš li kakvu si ljagu nanio našoj lozi? Ti si prvi Dolski i prvi Mrkić koji ima samo ime i prezime. Ne, nikada se Dolski i Mrkići nisu zvali samo tako! Ta su prezimena izgovarana sa strahopoštovanjem. Kazimire, nanio si težak udarac našoj lozi! Stoga smo ovdje i sakupljeni, da pod hitno učinimo nešto, da spasimo dostojanstvo porodice. Nije bilo lako naći slobodan termin da se ovako svi nađemo, jer svi smo mi časni i odgovorni ljudi na svojim radnim mjestima. Tvoj ujak četrdeset godina nije zakasnio ni minutu na posao! Ja nikada nisam bio na bolovanju! Narod to sve zna i cijeni. Na žalost, tvoj nemar i tvoja životna drskost učinila je da mi zbog tebe napustimo na tren svoja radna mjesta, kako bismo se ovdje sabrali i spasili što se spasiti može. Kazimire, krv si nam uprljao!

Napustio sam prostoriju da bi skup mogao mirno donijeti spasonosnu odluku za časne Dolske i Mrkiće. Čekao sam.

— Kazimire Mrkiću, mi ovdje sakupljeni proglašavamo te krivim za uvredu koju je tvoj promašeni život nanio našoj obiteljskoj časti. Složili smo da zajednički damo prilog za rješenje ove mučne situacije. Bit će ti uplaćena avionska karta do naših prijatelja u Americi. Amerika je zemlja mogućnosti. Pokušaj! Ostavi nama našu čast.

I tako sam ostavio obitelji čast, a i zadovoljštinu: kada mi pišu mogu mome imenu dodati barem *MR*.

Idejâ ràdi

Nije jer jest, nego jer sam to rekao JA.

*

Kad bi me netko upitao: Što je zajedničko, mišlju dakako, u ovog odrasloga ovdje (a koliko ih je samo uokolo) i onog mališana, maloljetna naravno, u onom vrtiću u lijevo? — moj bi odgovor bio: To da ne misli on, da za njega misli — drugi.

*

I kad su ih zbrisali iz temelja, oni biju prethodnike, da ih ne bi prepoznao i poistovjetio s — njima!

*

Ropstvo je samo nepoželjna riječ za ono što je u bíti krotka vjernička poslušnost obilježena (mîsli: potvrđena!) — osmiješenim mûkom.

*

Jedini krupan zločin s pravom na doživotnu naknadu — pa i na najlaskavije apozicije — jest ubijanje, masovni pokolji za — ideje.

*

Neutronska bomba — vrhunski oblik ubojite otimačine ljudoždera XX. stoljeća: ubij pa posvoji sve što je ostalo od ubijenoga!

Tako?

Anton LEOPOLD

U Hrvatskoj

Ja putujem po Hrvatskoj,
Širim oči, krećem vrat,
Po prostranoj zemlji bratskoj,
S ke ishađa naš Hrvat.

Bilo je pred davni vijeki:
Pod Turkom je stenjao Jug,
Smrt je žela, krv u rijeki,
Oganj žrkao cijeli krug.

Naši djedi se borili
Uz poslidnju svoju moć,
Mnogu, mnogu krv stočili,
Braneći se dan i noć.

Mnogi, da si život spasu,
Ostavu svoj stari kut,
Selili se u zlom času,
Udrili na sjever put.

Tuđa zemlja i ognjišće —
U njoj najdu novi dom.
Domovina nam Gradišće,
Sela naša v kraju tom...

Zato »stara domovina«
U ljubavi veže nas;
U kulturi nam srčina,
Jug nam rodi zlatni klas.

Rado idem u Hrvatsku,
Volim narod i taj kraj;
Sve to gaji ljubav bratsku,
Dušu puni čudan sjaj.

Raduje me Slavonija,
S briški Zagorje migljâ,
Šumska Lika, Dalmacija,
Krš primorski, šum morjâ.

Dušu diže mi lipota
I prirode mnogi čar,
Plitvičkih jezer divota,
Strmnih planin šum i žar.

Privlači me voda, plaža,
Plavi čarobni Jadran,
Za svoj odmor mi je draža
Neg ka druga morska stran.

Do dibine me očara
Romantike sjaj i hlad,
Sela, gradi, puni žara,
Pred svim bijeli Zagreb grad.

Gradišćanski mi Hrvati
Rado idemo na Jug.
Hrvatska nam Stara Mati,
Nam prijatan, topao krug.

Augustin BLAZOVIĆ

Zimskom suncu

Još mi se uvijek smišiš?
Mislio sam: već smo se danas
za danas rastali.

Ali sada si još jednom
kraj porinulo oblakov zastor.
Nasmišiš se vodi široke rijeke,
a onda sa zrcala vode
šalješ mi poljubac zlatni
za danas poslidnji.

Po nebu, po vodi, po zraku
pastelne boje prirodu pratu
u noć punu sanje.

Sada se presađuju te boje
s neba i vode meni u dušu,
da se presadu u muziku divnu,
u pjesmu trajnoga mira.

Kao odziv na pjesmu
još jednom obraz tvoj na mene pogleda.
Oblaki su ti lica zapleli bradom
kao da jesi vjekovit starac prastari.

Ali ja znam da ćeš zutra u zori
svanuti opet kao novorođeno dite
i svitit ćeš, sjati kao junak svih vijekov,
ti junak najsnažniji med svimi stvorenji.

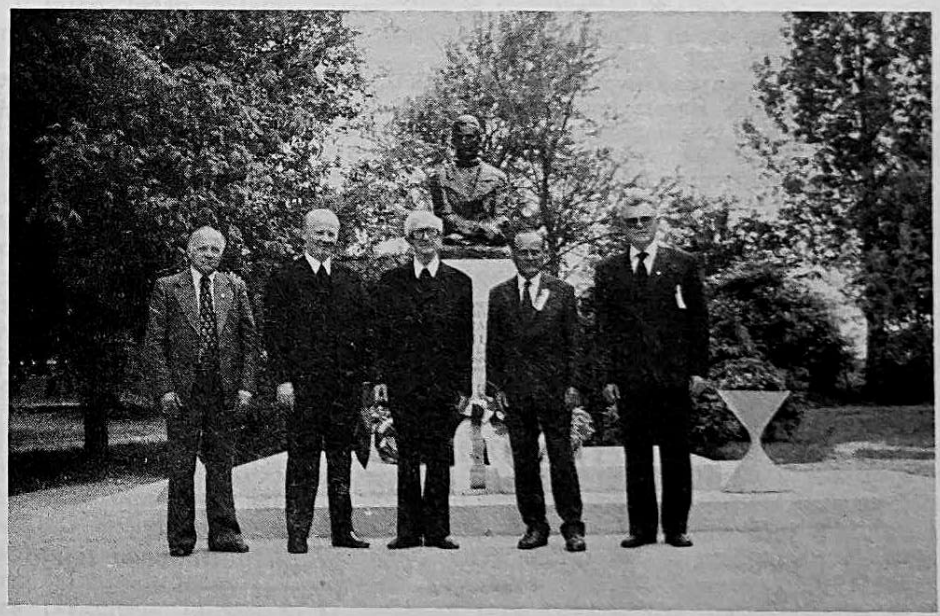

Gradišćanski Hrvati pisci pred spomenikom Mati Meršiću Miloradiću (djelo Ivana Meštrovića) u Frakanavi (s lijeva na desno: Anton Leopold, Augustin Blazović, Martin Meršić ml., Franjo Horvat i Franjo Meršić)

Roman ŠKRGATIĆ

Budi svjetionik

Dr. o. Augustinu Blazoviću,
pjesniku gradišćanskih Hrvata*

Makar svijetom vlada zlo,
rat, mržnja i bijeda,
ne gubi pod sobom tlo,
narod uzore gleda.

U tamnoj olujnoj noći,
kad more pobjesni do vrenja,
k svijetioniku doći —
spašen si, pun ohrabrenja.

Ne daj da narod ti tone,
topljenik i slamke se hvata,
svjetlu zvona nek zvone
gradišćanskih Hrvata.

* Pjesma je inspirirana književnom večeri u HKD sv. Ćirila i Metoda na kojoj je o pjesniku gradišćanskih Hrvata benediktincu Augustinu Blazoviću govorio prof. Đuro Vidmarović (koji je o tom događaju izvijestio u gradišćanskim »Hrvatskim novinama«), nakon čega su čitane Blazovićeve pjesme. Nekoliko pjesama pročitao je i sam autor, koji je osim toga odgovarao na pitanja brojne publike.

Stanislava ADAMIĆ

Apokaliptički

I jelo
i piće
igre
i odijelo —
kao da je bijelo
apokaliptički bijelo.

Kako je teško
prepoznati svoje tijelo
Prsnut će —
je li važno
u plamenu
u dimu

Ostaje s a d a
Voljeti zamišljenu pjesmu
piti svoju rimu.

Rajmund KUPAREO

Estetski vidovi koreologije

Mislim da je simbol plesa najbolje izražen terminom *molpé*, što na grčkom znači »plesna melodija«, ali ne melodija koju izvode glazbala ili pak ljudski glasovi, već ona koju stvaraju pokreti ljudskog tijela.[1] Čuveni baletni plesač i koreograf S. Lifar ostvario je svoj balet »Ikar« bez glazbe zato što je osjećao da mu glazba nameće ritmove koji su bili daleko od ritmova što ih je on osjećao. Da bi ih izrazio, poslužio se udaraljkama. Drugi glasoviti koreograf, David Lechine, tvorac je baleta »Stvaranje«, posve bezglasnoga, kao što je bez glazbe i balet »Moves« Ch. Robinsa. Jedan i drugi postigli su golemi uspjeh. Mnogi se koreografi nadahnjuju glazbom, na primjer poznati engleski koreograf Frederick Ashton. Iznimke potvrđuju pravilo. U tom pogledu nema nikakve razlike između plesa i baleta, zato što *molpé* može ostvariti i samo jedan baletni plesač i cijeli »corps de ballet«, kako je pokazao američki koreograf i teoretičar George Balanchine, i to ne samo kao pozadinu za soliste, kako su činili koreografi XIX. stoljeća. Za Balanchinea »corps de ballet« od jednake je važnosti kao i solisti. Dobro razlučuje prof. Sepúlveda kad kaže: »Svaki je balet ples, ali svaki ples nije balet. Ples je rod, a balet je vrsta. Razlikuju se u tome što je ples jednostavniji proces, a balet složeniji. Za ples je dostatno ljudsko tijelo koje pleše; za balet je potrebno to i niz drugih elemenata.«[2] U knjizi »Ballet and Modern Dance« možemo pročitati: »Ples je u sebi samome umjetnost, dok je balet ples u službi univerzuma. Ista razlika postoji između glazbe i opere. Sklada li se sinfonija, stvara se samo glazba, a ako se napiše opera, koristimo se glazbom zato da se izrazi dramski biljeg. Balet je plesu ono što je opera glazbi. Uspijem li stvoriti sinfoniju u pokretima, koja ne kazuje ništa vlastito, već iskazuje kakvu sveopću misao ili osjećaj, onda je to ples; međutim, govoreći o jednom zasebnom zapletu, *Julija i Romeo* jest balet.«[3]

Estetska postavka: »Svaka je vrsta umjetnosti *čista igra*, ali ne i puko igranje« — primjenljivija je na ples negoli na ijednu drugu vrstu umjetnosti. Mnogo je napisano o igri kao posebnoj značajki ljudskoga bića. Bilo bi dostatno pročitati knjigu »Homo Ludens« (1956) Johanna Huizinge, kao i knjigu Huga Rahnera »Der Spielende Mensch«, koja sadrži četiri poglavlja: 1) Bog koji igra (»Deus ludens«); 2) Čovjek koji igra (»Homo ludens«); 3) Crkva koja igra (»Ecclesia ludens«); 4) Nebeska igra (»Theologia ludens«). To je teološko-eshatološki esej o igri, s mnoštvom navoda iz djela grčkih, srednjovjekovnih i modernih filozofa. Pisac obilato navodi crkvene oce, posebice sv. Augustina i sv. Tomu Akvinskoga. Postoji opsežna bibliografija o gnoseologiji, ontologiji, psihologiji, psihoanalizi, sociologiji i pedagogiji igre. Spomenimo, kao zanimljivost za pedagoge, da u Engleskoj više od 250.000 djece uči balet kao dio tjelesnog odgoja premda malo njih namjerava postati profesionalnim baletnim plesačima. U Sjedinjenim Američkim Državama postoji više od 3.000

baletnih škola (»balletschool«) kao i mnoštvo tečajeva o plesu na sveučilištima, za buduće profesore i kritičare.

Igra u plesu i baletu ne služi ničemu što bi bilo izvan njih samih, nikakvom didaktičkom, vjerskom, razonodnom ili društvenom cilju, pogotovu ne pornografskom. Ples nije tjelovježba premda je uključuje, kao što i poezija uključuje lingvistiku; no time učeni lingvist ili vrsni gimnastičar ne postaju pjesnik ili koreograf. Na ples i na balet valja gledati kao na izraz najbogatije ljudske duhovnosti; u protivnome svode se na puku sjetilnu ugodu, što nema zajedničkog s istinskom umjetnošću.

Međutim, govoreći o *čistoj igri* u plesu-baletu, ne mislimo ustvrditi da ta igra ne posjeduje svoje »integralne dijelove«. U stvorova i njihovim postupcima nema ništa čisto što bi se moglo usporediti s transcendentalnim Čistim Činom. Pokret ili igra u plesu ima svoje *tenzije* kao i druge vrste umjetnosti. U glazbi, na primjer, postoje tenzije tonova, intervala, »tempa«, pokreta, fraza itd. One tvore govor glazbe. Proučavajući ples-balet fenomenološki teoretičari su otkrili četiri glavne tenzije na kojima se temelji koreografski »govor«. To su tenzije *kontrakture* (stezanje jedne ili više skupina mišića), tenzije *linije* (ocrt tijela u pokretu: savijenoga, iskrivljenoga, kutastoga, dijagonalnoga, okomitoga itd.), tenzije *projekcije* (to je način na koji se tijelo baca u pokretu: naglom, suzdržanom ili balističkom) i tenzije *prostora* (vrteći, ubrzan, usporen, jednolik, raznorodan pokret itd.). Ova posljednja vrsta tenzije strukturira vrijednost »vrijeme-prostor« i »vrijeme-mjesto«, pružajući bezbroj raznovrsnosti i mogućnosti za ostvarivanje *koreografskog asinkorizma.*[4] Razumije se da su sve četiri tenzije međusobno povezane. Ako se motri igra »bails«, djece koja se igraju na pločniku, u prostoru podijeljenom na 6, 8, 10 dijelova, primijetit će se kako je to mehanička igra (u najboljem slučaju »skakačka vještina«), ali ne i stvaranje nečega novog, nepredviđenog. Kod baleta nam se naprotiv čini da se prostor širi, dijeli, steže itd. Ni narodni plesovi nemaju mogućnosti asinkorizma. Obično bivaju nešto ponavljano, mehaničko, u funkciji nečega što nije ples u pravom smislu. Oni mogu poslužiti i, u stvari, poslužili su kao nadahnuće velikim koreografima, npr. ruskima, za utjelovljenje sveopćih ljudskih osjećaja (sjetimo se »Petruške«). I kako god poezija nema verbalnih ekvivalenata, isto tako ni ples nema kinetičkih ekvivalenata. Nijedan se ples ne može reproducirati zato što ne može postojati izvan rada samoga plesača koji ostvaruje zamisao koreografa. No, to je neponovljivo ostvarenje određenoga ljudskog osjećaja. Istina je, doduše, da mnogi pokreti koje svakodnevno vidimo iskazuju osjećaje, npr. pljeskanje, skakanje od radosti, pokreti kojima se iskazuje prezir, srdžba, pozdrav itd. Oni su gdjekada konvencionalni a gdjekad pak gotovo prirodni; ponovljivi su (sami to pokazuju); nisu preobražavanje, nisu stvarni, kao što je ples. Uz koreografski *asinkorizam* postoji i koreografski *asinkronizam* koji je, kako je pokazao S. Lifar, stvaranje ritmova svojstvenih plesu, drugačijih od ritmova glazbe. Glazba može biti skladana za balet (kao što su to radili Stravinski, Aaron Copland, Prokofjev, Čajkovski i dr.) ili je može koreograf odabrati iz postojećih skladbi (npr. Debussyjeve, Bizetove, Brahmsove, Bachove, Lisztove, Brittenove, Hindemithove, Ravelove, Schonbergove i dr.), U oba slučaja na glazbenim ritmovima koreograf stvara svoj plesni »prepjev«. Tako su radili i veliki slikari, Velázquez, Renoir i dr., precrtavajući stanovito slikarsko djelo. No njihova slika, u stvari, nije kopija, već novo umjetničko djelo, »prepjev«.

Postoje sličnosti između tenzija plesa i slikarstva. Datosti prirode, posebice datosti ljudskoga tijela, bivaju »izmijenjene«: proširivane, stezane, iskretane,

kako je to zapažljivo u Giota, Mantegne, Ucella, Masaccia, Piera della Francesca, El Greca i dr., da i ne spominjemo moderne Van Gogha, Rouaulta, Chagalla i dr. Tijekom svoje duge povijesti slikarstvo se borilo da potrga okove linije koja je sputavala stvari, oduzimajući im mogućnost komuniciranja. Uložen je isto tako znatan napor kako bi se uspostavio dijalog među bojama (sjena—boja, svjetlo—boja itd.) otkrivanjem njihovih »kromatičkih vrijednosti« koje se rađaju iz međusobnog utjecaja predmeta u prirodi. Sve nas to podsjeća na tenzije *linije* i *prostora* kod plesa.

Ples u slikarstvu

U povijesti umjetnosti, počevši od Egipta i Grčke, nalazimo dosta primjera gdje se ples javlja kao stvaralački poticaj za slikara. Navodimo, za ilustraciju, samo jedan primjer iz staroga vijeka jer taj predmet više spada na povjesničara umjetnosti nego na estetičara. Ples se često javlja na nadgrobnim slikarijama drevnoga Egipta (Teba, XV. stoljeće pr. Krista), primjerice na fragmentu *banketa,* što se može vidjeti u British Museumu.

Osvrnimo se načas na zaljubljenika u plesne korake Edgara Degasa (1834—1917), koji je bio obuzet iznalaženjem novih kanona oblika ljudskoga lika i njegova odnosa prema prostoru. Vanredna je njegova slika u ulju »Baletna škola«, u Corcoran Gallery of Art (Washington). Stvorio je nekoliko slika sa sličnim motivom: »Španjolska plesačica«, »Balerina s mahalicom«, »Dvije balerine«, »Odmor u garderobi« (pastel) itd. Primjećujemo zanimljiv slučaj: umjetnik mijenja slikarsko sredstvo (tehniku); prelazi s ulja na pastel zato što ulje ne odgovara mogućnosti njegova izraza. Degas je ustanovio da uljem ne može izraziti one blage prijelaze svjetla na svilenoj i nabranoj odjeći (kostimima) balerina; posegao je za pastelom kojim dobiva titravo svjetlo, s kontrastima i varijacijama, da bi izrazio pokret. Kad mu oslabljuje vid, pravi skulpturu »Balerina koja hoda«. Izljevana je u bronci nakon njegove smrti a nalazi se u Kunsthalle u Bremenu. U tom razdoblju stvara kipove jahača i konja, nastojeći kiparskim obujmovima izraziti svoju opsjednutost, tj. pokret.

U kiparstvu rijetko kada nalazimo ples kao stvaralački motiv. No, ipak spominjem »Ples« Jeana Baptista Carpeauxa (1827—1875), koji se nalazi na pročelju Pariške opere, i »Balerine« jednoga od najizrazitijih predstavnika talijanskoga neoklasicizma, Antonija Canove (1757—1822). Dok je Carpeauxov »Ples« pun pokreta i života, Canovine su »Balerine« dražesne ali beživotne.

Slikarstvo u baletu

Slikarstvo je nazočno u scenografiji a ona je »umijeće slikanja scenskih dekoracija« (Larousse). Razumije se da naziv »scena« ne rabimo u smislu podrazdiobe kojega čina u drami. U baletu je, zapravo, to posao libretiste, koji piše sadržaj (»sujet«) baleta i stvara literarnu podlogu za balet. Scenograf baleta prenosi pomoću boja literarne scene na »kulise«, postscenij i dr. To je piktorički dio baleta. Izražajnost se postiže bojom, svjetlom, šminkom i kostimom. Moderni koreografi žele ostvariti jedinstvo koreografije, scenografije, kostima, šminke i svjetla. Najveći je novator u tom pogledu ruski koreograf Sergej Djagilev (1872—1929) koji je u baletu »Šeherezada«,

uza scenografiju slikara L. N. Basksta, u potpunosti uspio ostvariti svoje viđenje jedinstva pokreta, glazbe i boje. Isto je tako uspio da kostimi postanu integralni i organski dio baleta. Prema Djagilevu, scenografija ne smije biti dekorativna, već kreativna. Na taj način balet prestaje biti samo ritmičko kretanje potpomognuto glazbom, već postaje posvemašnje plastičko-glazbeno ostvarenje kojemu su osnovni elementi svjetlo, boja, glazba i pokret. Jasno je da je pokret i dalje glavno izražajno sredstvo jer inače nema istinskog baleta. U već spomenutoj knjizi »Ballet and Modern Dance« čitamo: »Događa se, kadikad, da dekor, rasvjeta, zvuk i kostimi budu domišljati, a često puta i sjajni, dok je koreografija od zanemarljivog značenja, kako se događa ansamblima Lara Lubovitcha, Louisa Falcoa i Paula Sansardoa.«[5] Djagilev je postavio na scenu više od četrdeset različitih baleta gdje je svaka inscenacija donosila novo i originalno ostvarenje. Surađivali su i znameniti slikari, kao što su Picasso, J. Griss, H. Matisse, G. Braque, H. Derain, M. Utrillo, M. Ernst, J. Miró, G. de Chirico, G. Rouault i drugi. Postignuta je savršena simbioza slike i scene, slikara i scenografa.[6]

Gdjekada balet i nema scenografije u doslovnome smislu, pa stoga svjetla moraju dočarati mjesto i duševno stanje, kako to čine neki »apstraktni« koreografi, i to ne samo zbog svoga apstraktnog viđenja baleta već nerijetko i zbog nedostatka materijalnih sredstava. Kod apstraktnih baleta (kao kod Balanchineovih, Jossovih i dr.) prostor za ples pruža slike koje formalne kvalitete naglašuju više negoli semantičke ili dekorativne.

Scenograf treba slušati glazbu baleta koji se postavlja na pozornicu te proučavati »stil« koreografa za vrijeme pokusa. Glazba mu može sugerirati boju jer glazbene »boje« imaju emocionalne rezonancije. Scenografija može biti realistička, fantastička, alegorička ili apstraktna.

Neki se koreografi nadahnjuju glazbom a neki slikarstvom. Ninette Valois (1898), engleska balerina i koreografkinja (njezinom zaslugom nastaje proslavljeni Royal Balet), nadahnjuje se na slikama A. Watteaua (1684—1721). Jean Georges Noverre (1727—1810) priznaje da slikarstvo može sugerirati ideju za scenografsko ostvarenje. Za Noverrea je balet niz živih slika (»tableaux vivants«). Ne treba zaboraviti da je ovaj francuski baletni plesač i koreograf postavio temelje novoj estetici plesa (baleta) ne samo svojim ostvarenjima na pozornici već i svojim pisanim radom *Lettres sur la danse et les ballets*.

Koja je, onda, razlika između scenografa u baletu i scenografa u drami?

Na prvi pogled se čini da nema nikakve. Međutim, imajući na umu različite »tenzije« što postoje kod ovih dviju vrsta umjetnosti, moraju postojati i različiti načini scenografije. U drami je »statična«, dok baletu daje smisao upravo »dinamička linija«. Sjećam se jedne scenografije »Petruške« gdje je kromatski kontrast između kuće, pregradnog zida i kostima plesača stvarao takav doživljajni vrtlog da se naprosto zaboravljalo na glazbu Stravinskoga.

Na kraju kažimo nekoliko riječi o preobražavanju ljudskoga tijela u baletu-plesu. Kod preobraženja neki predmet ili neka osoba preneseni su na »drugo mjesto«, u »drugo značenje«, unatoč tome što ostaju isti.

Svaka vrsta umjetnosti preobražava svoje predmete u skladu sa svojim načinom i sredstvima izražavanja. Slikarstvo ima mogućnost preobražavanja svih bića ove naše prirode. Balet-ples preobražava samo ljudski lik.

Nitko, zacijelo, ne misli na tjelesne muke baletnih plesača, pa ni oni sami. Njihovi nam se pokreti, čak i oni nasmijeliji, čine zapravo spontani, puni ugode. Čini se kao da se tijela plesača prožimlju i zrače ljudskom toplinom tako da više i ne gledamo samo tijela već osjećamo da ih sve pokreće duša. Ona ih sve prožimlje svojom svjetlošću, pa čak i one pokrete koji nam se čine sjetilnima. Ples je preobraženje tijela. Beato Angelico smješta svoje blaženike na nebu u ocrt plesa (njegov *Sudnji dan*, Sv. Marko u Firenci). Ako se ne naviknemo estetski promatrati ples, izobličujemo ga, ubijamo ga. Srednjovjekovi mrtvački plesovi (danse macabre, danse de morts) najbolja su slika tog izobličavanja. U slikarstvu je to ovjekovječio Hans Holbein ml. (1497—1543) a u kinematografiji Ingmar Bergman (1918) filmom *Sedmi pečat*.

BILJEŠKE

1) »Korak, izražajno sredstvo plesa, ne smije se staviti u isključiv odnos s pokretom nogu, nego se mora shvatiti kao jedinstvo čitavog tjelesnog gibanja. Plesni dinamizam pretpostavlja ne samo asinkronizam nego i asinkorizam: Ljudsko tijelo, pomičući se, stvara linije, nacrte i volumene pune značenja; scenografija, kostimi i glazba stoje u njihovoj službi. Stezanje i širenje tijela, njegovo okretanje, valovljenje, ubrzavanje, usporivanje itd. stavljaju u međusobni odnos prostor i vrijeme stvarajući napetosti napose u suvremenom plesu koji uključuje prividne nesukladnosti tjelesnih dijelova ili nesukladnosti u grupama izvođača. Radi se o napetostima koje su estetski shvatljive u počelu koje ih ujedinjuje i osmišljava, a to je 'molpe'« (Radoslav Ivelić: *»Sistem Estetike Rajmunda Kuparea«* u knjizi R. Kuparea: *»Umjetnik i zagonetka života«*, Krščanska sadašnjost, Zagreb 1982, str. 238).
2) Fidel Sepúlveda: *El ballet*, u reviji »Aisthesis«, br. 6, str. 75—80, 1971, Santiago de Chile.
3) *Ballet and Modern Dance*, Octopus Books, London 1974, str. 100.
4) Asinkronizam (bezvremenost) i asinkorizam (besprostornost) nastaju zbližavanjem, »sudarom« dvaju nepovezanih vremena i dvaju nedoticajnih prostora. Sugeriraju nešto ne-vremensko i ne-prostorno.
5) *Ballet and Modern Dance*, Octopus Books, London 1974, str. 28.
6) Usp. S. Lifar: *Histoire du Ballet Russe*, Paris 1950.

NARUČITE PRAVOVREMENO NAJPOPULARNIJA IZDANJA HKD SV. ĆIRILA I METODA (DRUŠTVA SV. JERONIMA):

1. *Kalendar DANICA 1985.* Dva posebna priloga i nagradni natječaj. 224. str. Cijena 200 d.
2. *DŽEPNI KALENDAR 1985.* Sa slikama svetaca. 32. str. Cijena 30 d.
3. *ZIDNI KALENDAR 1985.* S umjetničkom slikom (dva motiva) Cijena 7 d.

Ante JAKŠIĆ

Tako dobro znam

Tako dobro, tako dobro znam:
bliži se jesen. Bit ću opet sam.

Do prozora ću malo pognut sjesti,
gledati ljude gdje kisnu na cesti.

Nad knjigu ću se naginjati, znam,
u stihovima naći srca plam

a prijatelje, koji su već sjene,
probudit će mi opet uspomene,

i kao meni, jasno bit će svima:
što stvarnost uzme, traži se u snima;

i da nam netko stalno ruke veže
dok za ljepotom i istinom teže.

I tako dobro, tako dobro znam:
bliži se jesen. Bit ću opet sam.

Mirko SLADE-ŠILOVIĆ

Ljubav starinska

Tuga ti moja piše
večeras

cvjetove davnine njiše
bol

bojažljivo crvene i bijele

nad sarkofagom noći
zrele

kasne naći će ih svele
ljubav.

Nevenka NEKIĆ

Stakleno oko

Ne sjećam se više kada sam prvi puta otvorila tu plavu kartonsku kutiju s izblijedjelom pozlatom. Na žutoj vati ležalo je stakleno oko, plavo-zelenkaste boje, krupno, prošarano žilicama krvi kao da je živo. Nisam u prvi mah znala što će ono ovdje dok mi nisu objasnili da je to tatino oko, rezervno, ako razbije ono u glavi. Bolje sam se zagledala u poznatu glavu — da, zaista, imao je dva malo različita oka. Lijevo je bilo veće, crvenije od naprezanja kod čitanja, a drugo, manje, gledalo je bezizražajnim staklenim pogledom. To je taj dvojnik. Malo sam se bojala, ne znam čega — možda pomisli da on to svako veče vadi i stavlja u vodu (to sam otkrila kasnije), možda ga boli pritom, ili se oko u čaši (koju sam krišom pogledavala) činilo kao natprirodni dodatak, sablasno biće, amputirani dio. Ako zbrojim svako vađenje i stavljanje oka za trideset i četiri godine koliko ga je nosio u glavi, izlazi da ga je morao uzeti dvadeset četiri tisuće i osam stotina dvadeset puta u ruku. Onda to nisam mogla izračunati jer nitko nije znao koliko dugo će on živjeti. Ne mogu reći da sam smatrala svog oca invalidom zbog tog oka, on je taj nedostatak vješto krio i čitao mnogo više nego ostali ljudi koji su imali oba oka u glavi. Možda sam proživljavala neku određenu gorčinu, koja je bila uzrokovana njegovim neravnopravnim položajem prema drugim ljudima, i laganu gadljivost, koja se u meni stvarala pri pomisli na oko u čaši. Imao je njegovane bijele ruke, na nadlanici lagano obrasle crnim dlačicama, i kada me je dodirivao po licu ili glavi, mislila sam na to oko koje je dotaknuo istom rukom. Na njemu su ostali tragovi dodira, morali su se zadržati negdje, možda u izglodanim dijelovima koje je uvijek istim pokretom hvatao odozgora, pritisnuvši kapak. Toga trena bi se kapak naborao i upao u prazninu, a oko se spustilo u čašu punu vode koja se mijenjala da bude svježa.

Potom bismo sjeli uz naš stari »phillips« i započelo bi traganje za stanicom koja se javljala poznatom melodijom i najavom: »Govorimo za one iza gvozdene zavjese...« Otac bi prislanjao uho na platno zvučnika (jer je neprestana grmljavina ometala jasnoću glasa Grge Zlatopera) i redovno ponavljao istu rečenicu, pomičući lagano okretač lijevo-desno: »Vragovi, opet su pustili avionski motor!« Nakretao bi glavu i strpljivo očekivao smirenje vibracija i poneku rečenicu. Majka bi uto donijela

večeru — sir s bijelim lukom — a on mrmljao: »Ništa novo pod suncem, ovako sam slušao zabranjene stanice i za vrijeme rata, pokrio bih se dekom po glavi i zamračio prozor, pa slušaj...«

Onda bi oko deset sati zijevnuo, protrljao zdravo oko kružnim pokretima i pošao na spavanje.

Pred prozorom su treperile svjetiljke ljuljane vjetrom a ja nisam smjela čitati u krevetu jer je smatrao da ću pokvariti oči. Ipak sam to činila ponekad na slabom svjetlu mjesečine ili pokrivena po glavi s malom baterijom u ruci. Govorio bi prije spavanja: »Koliko divnih tajni krije svemir, pogledaj onu zvijezdu, možda je već odavno nema, a mi to ne znamo...« Ili: »Siguran sam da na dnu mora leže odgovori na naša pitanja, zamisli potonule civilizacije...«

Ponekad, kad je bio dobre volje, pričao je s pravim zanosom o Tomašu Masaryku ili Mahatmi Gandhiju. A nikada nije pričao o svom staklenom oku. Najprije sam zamišljala da je oko izgubio u djetinjstvu, sigurno od prevelikog čitanja, ili su ga udarili u igri. Neprilično mi se činilo da pitam kako se to dogodilo. Pa ipak se od ranih dana sjećam priče da se to zbilo u Galiciji na fronti, za vrijeme prvoga rata. U priči je bio spomenut i »zeleni kadar« i »šrapnela«. A nekoliko mjeseci prije toga visio je obješen za noge, kao mladi regrut, u dvorištu »Rudolfove kasarne« zbog nekog beznačajnog prekršaja. Bilo mu je osamnaest godina.

Iz tramvaja gledam dvorišta kasarni i divlje kestenove u cvatu. Uvijek tražim onaj »njegov«. Osjećam kako mi bubre žile na rukama i u glavi, iznad mene se zeleni krošnja a moje noge steže omča. Svijet se izokrenuo naopačke — dolje plove oblaci i guguću grlice, a gore je zemlja koju ne mogu dodirnuti. Da se bar malo oduprem, možda bih, poput diva Anteja, dobila novu snagu.

Gledan jednim okom svijet bi trebao biti drugačiji. Jedno sam često pokrivala da si dočaram njegov način gledanja, ali nisam mogla dugo izdržati. Osjećala sam nesigurnost u prostoru. Poslije sam saznala i druge pojedinosti: neki su mu savjetovali da se bavi švercom, mogao je, kažu, da je htio, sakriti dragi kamen u oko i prokrijumčariti ga. Ili neku drugu vrijednost.A u njegovu dnevniku, u kojem je imao najčudnovatijih zapisa — od spravljanja tinkture od korijena mandragore do tekstova Einsteina — našla sam nepotpisane bilješke (!) pod naslovima: Kristali dječjih snova, Bajka o Tvorcu dobra i zla i Plašt sjete.

Kad bismo se uputili na šetnju prema Tuškancu, znao je reći: »E, da sam htio, mogao sam tu stanovati, i to dva puta. Ali nisam htio. I dobro je da nisam. Sad sam slobodan.« U staklenom oku promicali su zeleni titraji krošnja i ono se činilo duboko i sveznajuće. Za nama su putovale naše sjene, ljetne, guste, ja sam zaostajala, pokušavajući zgaziti njegovu sjenu kako bi stao prikliješten mojom nogom. Ali on je ravnomjerno i polako uvijek izmicao, ne znajući za moje igre. Rijetki prolaznici nisu zagledali u njegovo oko a ja sam se

stalno bojala samo toga. To je bilo jedino što ga je u mojim očima dijelilo od ostalih ljudi i sadržavalo je, nehotice, nešto sramotno. Zato je moralo biti tajna. »Vidiš, u ovoj kući sam bio za vrijeme rata pozvan na razgovor. Mislio sam — gotovo je. Znao sam da me zovu zbog suprotstavljanja sili i batini. Ali srećom sve je dobro prošlo. Ništa ti ne shvaćaš, ali svejedno ti pričam, voliš, a?« I pogladio bi me onom istom rukom kojom vadi oko. Plaho sam gledala u visoku ogradu oko kuće u kojoj je on jednog davnog dana proveo nekoliko teških sati. Bila je mirna, obrasla u bršljan i zaključana.

Sada se tu petkom uveče sastaju djeca nekih poznatih ličnosti. Uz piće, »haš« i disko dočekuju ponedjeljak. Oni su apolitični. Oni uživaju u ovim »misterijama« na novi poganski način. I ništa ih ne zabrinjuju dodiri starih knjiga, mirisi pergamene koja pozna sve to od pamtivijeka, nataložene riječi probodene sjenama nespokojstva prošlosti. On je tu jednom davno, sam, s jednim staklenim okom kao jedinom obranom od nove fronte, pokušavao preživjeti za nešto vrijedno i buduće.

Niz brijeg se spuštaju vrtovi i moji koraci prema udolini gdje ljetne sjene putuju godinama, od djetinjstva sve do osame. Miriši Tuškanac na vječni trulež lišća. Bolujem od oglodanosti mog jastva. Grizodušje: zašto misliti na sve to? On je već decenijima mrtav, najmrtviji među mrtvima jer je sasvim nepoznat svim tim -ovićima i -ovičićima koji prstom guraju prašne relikvije kao šuplje ljuske jaja.

Kad je bio umorniji, otišli bismo samo do Zrinjevca, gdje je utucao vrijeme na klupi u hladu platana. Velebni paviljon, na čiju ogradu smo se stalno penjali, činio se čudesnim dvorcem kroz koji putuje sunce i šara naša lica zelenkastom toplinom. Tramvaji su bili rijetki, automobili još rjeđi, vrapci su s golubovima bezbrižno šetuckali tračnicama. Povratak u sustanarski stan značio je boravak u jednoj velikoj sobi, pretrpanoj i negostoljubivoj. Gospođa H. imala je trakavicu i kad god sam mogla, vrebala sam da pronađem ostatke tog čudovišta koje nisam nikada vidjela. Njezin je sin bučno lupao vratima, iz kuhinje je sa zajedničkog štednjaka mirisao plin ili prženi luk a preko krova su ulijetali zvuci klavira ili violine iz Glazbenog zavoda. Pod prozorom je stajala čaša na stolu s knjigama a u njoj je plivalo plavo oko. U krevetu sam osluškivala disanje roditelja i pratila pogled oka. Već rano jutrom pila se ponekad kava (kupovala se po jedna deka!) i razgovor se vodio o invalidnini koju bi netko trebao priznati. Tu je glavnu ulogu igralo oko. Znalo se da je izgubljeno u pogrešno vrijeme i na pogrešnom mjestu, tamo negdje tisuću devet stotina osamnaeste. Moje nerazumijevanje rasprave bilo je potpuno. Onda je otac čitao Leopardija i govorio mi da se slaže s njim u tome kako je svijet savez razbojnika protiv dobrih. Ja bih čitala neku dječju knjigu a najviše me se dojmila ona o dječaku Gruji koji savladava zlog čarobnjaka znanošću. To se slagalo s natpisom u školi koji je iznad ploče gledao

u nas: Znanje je moć! Rekli su mi da je to laž i da oduvijek moć imaju oni koji nemaju znanja. Nagrizao me crv sumnje.

Kat niže stanovao je dječak Sven s bijelim reketom za tenis i s tatom koji je imao oba oka. Odlazili su na igralište nekuda kroz Ilicu, veselo preskačući ispupčenja na vrućem asfaltu, a Sven je fućkao »Mamu Huanitu«. U dvorištu između kuća skutreno je drhturilo moje tijelo uklješteno između zemlje i kvadrata neba koji se plavio iznad petog kata. Iz podruma je zaudaralo na trulež.

Posegavši za Leopardijem tragam za ocem. Čitajući hoću prepoznati ono što se njemu sviđalo, ono u čemu se poistovjećivao. I onda pronađem: »A duh koji je sposoban da se preruši u mnoge osobe, a to znači fin i živahan, ne može a da ne vidi golotinju i nepopravljivu nesreću života i da ne naginje žalosti.« Sad mi se u sjećanju ukazuje suza i na staklenom oku. Što je to što neke odredi da budu gonjeni a druge da budu gonitelji?

Jedina dragocjenost bila je stara »doxa« koja je izdržala bez popravaka četrdeset godina. Nježno ju je stavljao u džep ovecanog krombija ili otvarao srebrni poklopac palcem lijeve ruke. Noću je počivala kraj čaše s okom. Ja je nisam smjela navijati ili otvarati da se ne pokvari. Uz nju se stavljala s dužnim poštovanjem i metalna tabakera za cigarete iskrivljena udubinom na samoj sredini. Priča o tom udubljenju imala je posebno mjesto u uspomenama iz rata. U putničkom vlaku koji je miniran vozio se otac ne sluteći blizinu smrti. Vagoni su se propeli i uzverali jedan na drugoga a kroz provaljene podove padali su putnici i komadi vagona. I za njim se survao golem kotač koji je svojom osovinom ciljao u srce. U džepu na lijevoj strani stajala je tabakera i odoljela. »Dobra, čvrsta alpaka, e da. Siguran sam da će još dugo služiti ako je ne bacite poslije mene«, govorio bi stojeći i ravnajući u pravilan red tri vrijednosti na stolu: oko u čaši, »doxu« i tabakeru. Okolo je u polumraku sobe titralo sjetno veče neispunjeno i izgubljeno.

Sreća da postoji televizor, ne moram smišljati što reći ovoj djeci. Sama otvaram kutiju s plavim okom i ne priznajem da je ikada utjecalo na mene. Nije se razbilo, stoji kao prije trideset i više godina na požutjeloj vati u plavoj kutiji s pozlatom i gleda me, gleda... Više nema neznanih gonitelja, ni progonjenog, »doxa« je davno stala, tabakerom se nitko ne koristi. Postoje kao tri nekorisne stvari...

Neven JURICA

Opis pjesničke modernosti

Pružiti definiciju poezije općenito čini se nemogućim. To vrijedi ustanoviti odmah na početku izlaganja. Prije svega razlog tome valja tražiti u povijesnoj otvorenosti poezije koja uvijek može iznevjeriti svaku definiciju. Ali nemogućnost da se ona čak supstancijalno diferencira, a to znači upravo u razlikovnosti prema ostalim fenomenima duhovne kreativnosti, navodi na pomisao o njenoj bitnoj unutarnjoj neodredivosti. U tome bi onda zacijelo bilo opravdano vidjeti načelnu kapitulaciju naše racionalne moći. Ipak svatko od nas posjeduje svoje iskustvo poezije koje mu omogućuje da naknadno gradi teorijske generalizacije. To iskustvo jednim je dijelom uvjetovano duhom ili klimom vremena koju čini, među ostalim, i poezija. Ali, koja istodobno, a to se ne smije previdjeti, čini odgovarajuću poeziju. Stoga, moguće je relativno zadovoljavajuće opisati jedan povijesni segment poezije kao znak jednog povijesnog stanja duha. Dakako, rečeno je *opisati* jer bi definiranje i ovdje tražilo pozivanje na kategorijalnost poezije po sebi, što bi onda opet zahtijevalo opću definiciju i problem time ustanovilo kao nerješiv. Opisati, međutim, znači registrirati i sumirati ili konstitutivne tehničke fenomene nekog prepoznatljivoga poetskog korpusa (bio on nacionalni ili nadnacionalni, endemni ili globalni), ili njegove estetske valeure. Takva deskripcija, ukoliko ne želi biti sama sebi dovoljna, nužno je ponukana da potraži razloge koji njen predmet čine takvim kakav je deskribiran, a to znači i da ga zadobije u njegovu smislu.

Predmet našeg ispitivanja jest jedan segment suvremenoga pjesništva koji se predstavlja kao moderan. Prema tome, predmet našeg ispitivanja jest i modernost pjesništva po sebi. Kao ono najopćenitije, ono prilikom ispitivanja nipošto ne može zasjeniti posebnosti koje u sebi objedinjuje. To znači da samo ispitivanje modernosti nije smetnja ispitivanju posebnih poetskih načina koji i iz nje izviru, i u nju uviru. Hrvatsko moderno pjesništvo, primjerice, ima svoje specifičnosti, ali ne u polazištu i krajnjem cilju, već u onom svakodnevnom traganju i praksi koja je upravo toliko slobodna da unutar postavljenih granica nikad ne zaboravlja svoju nužnost. To pjesništvo je uvijek put od nečega prema nečemu. I kao put ono zahtijeva svoga putnika. Put bez putnika ostao bi nerazumljiv, a njegov pravac, ukoliko ne bi bio puka apsurdna slučajnost, bio bi znak jednog drugog, neljudskog smisla. Pjesništvo se sačinja kroz čovjeka i preko čovjeka na isti način na koji čovjek kroz pjesništvo i preko pjesništva ispunja sebe. Ovo »čovjek koji ispunja sebe« govori da se tu radi o nekome tko do sebe želi doći kao drugačijeg. Govori, dakle, o nekome tko zna sebe (bez obzira koje je naravi to znanje) kao nešto što treba ispuniti i što je još uvijek neispunjeno. Ne govori, dakle, o onome što je puki opstanak i što je kao takvo nezainteresirano trajanje, već upravo suprotno o interesu i težnji, o egzistenciji. Egzistencija je pojedinačni moment bitka, a kao znanje o sebi ona je nužno uvijek upravljena na svoju opreku, naime na esenciju kao opći moment bitka.

Putovi traganja egzistencije mogu biti raznovrsni. A jedan od njih zacijelo je poezija. Klasično pjesništvo odaje cjelovitog čovjeka, onog koji je u skladu sa sobom i kao takav u skladu sa svijetom koji ga čini. On je znak epohalnog spokoja i jedinstva svih duhovnih moći. Dakako, tu nema mjesta egzistenciji, to je mjesto mitske esencijalnosti. Ali moderno pjesništvo pokazuje suprotno. Ono upravo inzistira na nespokoju i nejedinstvu jer je iz razdijeljenosti i rođeno. Stoga se u njemu očituje strast egzistencije da ponovo zadobije svoju drugu zbiljnost od koje je odvojena. Ovo traženje može imati racionalne odlike, ali je u modernom pjesništvu ono većinom unutarnji poriv, onoliko neobuzdan koliko je dublja strast egzistencije za svojim ukinućem. Budući da je instinktivno i neobuzdano u svojoj transcendentalnosti, moderno pjesništvo je u naravi iracionalno, a time antitradicionalno. Ali budući da je instinktivno i iracionalno u svom polazištu ili egzistenciji, ono je po logici iracionalno ili alogičko i u svom dolazištu ili krajnjem rezultatu. Ono se orijentira isključivo imaginacijom i time se kreativno potvrđuje, ali ipak samo unutar svoje izoliranosti. Egzistencija tako ne transcendira sebe, ali je uvijek na granici tog transcendiranja iza koje kao ambis zjapi nepoznata transcendencija kao ona željena esencija. Nepoznato je temeljni cilj modernog pjesništva. Njemu su upravljeni svi moderni pjesnički pokušaji. Nepoznato kao transcendencija, međutim, ostaje uvijek nedosegnuto, pa se napor egzistencije, a tako i pjesništva, pokazuje samo kao napor s ciljem. Sama logika toga puta, ipak, nije nikada u pitanju. Moderno pjesništvo se odvija silovito, ali strogo dosljedno i zahtijeva napor sudjelovanja podjednak naporu u kreaciji. Ono izranja iz egzistencijalne žudnje i u žudnju se vraća. Egzistencija uvijek dolazi do ruba mogućeg da bi se opet vratila u sebe i nesmirena pokušavala ponovo. Ovaj proces zahtijevao bi, dakako, jedno posebno ispitivanje, što ostavljamo za drugu priliku. U ovom tekstu, međutim, valja upozoriti na nekoliko relevantnih deskripcija fenomena modernosti pjesništva općenito jer time nudimo uvid u cjelinu, a tek iz usvojene cjeline omogućava se i uspješnije ispitivanje posebnosti, kao i uvjerljivo kretanje kroz eventualnu interpretaciju Upozorit ćemo samo na one deskripcije koje se izabranim aspektom dotiču problematike smisla.

Ono što se odmah i neposredno uočava u modernom pjesništvu jest njegova antitradicijska usmjerenost. Ono je osnovno, kao kvaliteta negacije, čak i u programatskim intencijama vodećih pjesnika. Ono je zapravo nezaobilazno za svako razmišljanje o modernosti. To pjesništvo, kao što je točno primijetio Danilo Pejović u studiji »Nova filozofija umjetnosti«, vodi borbu »protiv cjelokupne evropske tradicije razaranjem tisućljetne baštine«. Pejović je nabrojio sedam ontoloških odlika moderne umjetnosti u opoziciji prema tradicionalnoj ontologiji umjetnosti. Vrijedi ih ovdje zabilježiti jer izražavaju ono presudno. 1. Dovodeći najprije u odnos umjetnost i prirodu, Pejović tvrdi da je prva ontološka karakteristika moderne umjetnosti kaotičnost. Dok se klasika odnosila prema prirodi kao idealnom uzoru (prema načelu mimesisa) u kojem su ozbiljena mjerila harmonije, simetrije i proporcije, modernost ruši sklad, proklamirajući disharmoniju, asimetriju i disproporciju. Na taj način poništava prirodu kao kozmički poredak i odbacuje načelo mimesisa. 2. Unutar odnosa umjetnost—tehnika Pejović tvrdi da je druga ontološka odlika moderne umjetnosti njeno progresivno obraćanje u tehniku. Rođena u epohi strojevne tehnike umjetnost napušta spontanost i ustraje u inženjeringu vlastitog bića kao naprave-proizvoda. 3. Unutar odnosa umjetnost—oblik Pejović tvrdi da je treća ontološka odlika moderne umjetnosti bezobličnost. Nalazeći svuda oko sebe oblike tehnički preobražene prirode, umjetnost i sama nužno ustraje na izobličavanju prirodnih oblika. 4. Četvrta ontološka odlika koja se nadaje iz odnosa umjetnosti i zbiljnosti jest otuđenost moderne umjetnosti od zbiljnosti. Suvremeni svijet jest bitno svijet otuđenja, pa umjetnost (bilo da izražava to otuđenje, bilo da bježi od njega) ne može ipak izbjeći osuđenost na njega. 5. Peta je odlika bezosjećajnost moderne umjetnosti. Ona istodobno korespondira i s dehumanizacijom. Djela više ne djeluju, smatra Pejović, na osjećajnost jer su prestala biti lijepa. Naime, ne odgovaraju više skladu, redu i razmjernosti našega vida i sluha. Stoga, jedine reakcije na takva djela mogu biti odbojnost, tjeskoba i strah. 6. Šesta je odlika hermetičnost. Razorena je u suvremenom svijetu spona između subjekata i objekata umjetničkog stvaranja. Između stvaraoca i primaoca više nema jedinstva razumijevanja, pa se umjetnost nameće kao doslovno originalna individualizirana pojava. 7. Naposljetku, iz ovoga neposredno slijedi i sedma ontološka odlika moderne umjetnosti, a to je umjetnikova samovolja kao nadomjestak za izgubljenu slobodu. Pejović to ovako formulira: »Ako je svijest prirode i povijesti u sebi skladan, razmjeran i uravnotežen, onda će umjetnost biti kadra proizvesti najveća djela. Naprotiv, kada se bitak povijesnoga sklopa nađe u raspadu, onda se njegovi dijelovi međusobno osamostaljuju, istina se prikriva i zatvara, a umjetnik je prepušten sam sebi i svojoj samovolji.« Dakle, kaos, tehnika, bezobličnost, otuđenost, bezosjećajnost, hermetičnost i samovolja, prema Pejoviću, kategorije su inherentne biću modernosti. To su strogo negativne kategorije i Pejović ne propušta priliku da upozori odmah i na Heideggerovu misao kako je povijest europskoga Zapada progresivna povijest nihilizma. Moderna umjetnost to kao da potvrđuje. Negativne kategorije vlastitom nuždom vode u apsolutnu negaciju, u Ništavilo kao takvo. Ono, pak, ima svoj korijen u egzistencijalnom subjektivizmu umjetničkog stvaralaštva kao i u antropocentrizmu suvremene epohe. Nedostatak onog povezivajućeg karakterističan je za egzistencijalni subjektivizam. I Pejović ima pravo kad modernost umjetnosti suobražava nihilizmu. Ali možda ipak za nijansu prenaglašava utjecaj tehnike u modernoj umjetnosti. Ako modernost nastaje nasuprot onoj glasovitoj Boileauovoj: »Et mon vers, bien ou mal, dit toujours quelque chose«, ako, dakle, nastaje nasuprot poetici iskazivanja, onda je ona nužno iracionalna i alogička. A kao takva, dakako, nepomirljiva s tehnikom kao onim racionalno-konstruktivnim i matematičko-spoznatljivim. Premda se nipošto ne smije prijeći preko onih modernističkih pokušaja koji zaista glorificiraju tehniku. Ali čak i u njima utjecajnije je inzistiranje na šokantnosti, dinamičnosti i apstraktnoj dehumanizaciji nego na racionalnoj osnovici tehnike. Dovoljno je pomnije pročitati futuriste. Pejović je tako s velikim darom zapažanja i spekulacije izdvojio konstitutivne odlike moderne umjetnosti. Zadovoljio se time što je upozorio na nužnu vezu svijeta kao razbite cjeline i umjetnosti kao vladavine disonancije, pokazavši pritom otvorene simpatije prema klasici.

Izvanredno uspješan pokušaj estetičke analize modernog pjesništva pružio je Hugo Friedrich u kapitalnoj raspravi »Struktura moderne lirike«. To je istodobno i pokušaj da se moderno pjesništvo sagleda povijesno, svrhovito, a to, u konzekvencijama, znači smisaono. Povijesna razvojnost moderne lirike u Friedricha objašnjena je više na formalno-estetičkoj razini u smislu razvoja raznih poetskih načina bijega. Prije svega, Friedrich nukleus modernosti prepoznaje u Baudelaireovoj lirici. Ona je za njega sažeti supstrat modernosti, monolitna cjelina u kojoj su sabrane sve estetičke kategorije lirike koja će naknadno nastajati. Friedrichova analiza počinje od shvaćanja da se moderna lirika u cjelini temelji i upućuje na predracionalne slojeve duha. Otud u njega određenje modernosti kroz negativne estetičke kategorije: prazna transcendencija, dehumanizacija i depersonalizacija, groteskno, ružno, dekadentno, kaotično itd. Naime, svi pozitivni estetički kvalifikativi pojavljuju se u svjetlu racionalne

jasnoće, a najdublja disonanca modernog pjesništva upravo je prisutna u tenziji »između logičke postupnosti mišljenja i predanosti utopiji čuvstva«. Ova disonanca po prvi se put izravno manifestirala unutar Baudelaireove lirike da bi onda prešla na njegove nasljedovatelje. Baudelaire je svojim pjesništvom pokazao žudnju modernog duha da iskorakne u transcendenciju i ponovo vrati sebi one prostore koji su se u desakraliziranom svijetu izgubili. Baudelaire je zbilji suprotstavio imaginaciju. Dekompozicija oblika zbilje i ludička abnormalnost metafore postali su sredstvo da se iskorakne u jedan drugi svijet. Ali taj drugi svijet se nije poznavao, on je u svojoj šutljivosti ostajao uvijek dalek i tuđ. Moderni duh je žudio idealitet, ali taj je idealitet, upozorava Friedrich, bio prazan i besadržajan. Friedrich ga s pravom zove prazna transcendencija. Da bi se vinuo do tog ideala, moderni pjesnik se služio svim moćima duha: i fantazijom i inteligencijom, ali ih je uporebljavao na jedan neuobičajen način. On im je tražio jedinstveni korijen. Rezultat je bio osjetilno tajanstvo ili »osjetilna irealnost«, a to nije ništa drugo nego razaranjem svijeta dobijeni i zatim nasilno spojeni pojedini segmenti. Valja pripomenuti da je to isti onaj diktatorski čin mašte i intelekta koji će u hrvatskome suvremenom pjesništvu s velikom upornošću provoditi Josip Sever. Upravo na disonanci intelekta i fantazije, pojma i čuvstva, Friedrich gradi razvoj moderne lirike. Temeljna Baudelaireova disonanca razbila se na svoja dva pola i dalje razvijala kroz dva različita stila modernosti. Jedan je od tih stilova, Friedrich ga zove »Rimbaudova linija«, gradio alogičku liriku nevezanu formom i on je završio u nadrealizmu. Druga, »Mallarméova linija« gradila je intelektualnu i formalno strogu liriku. Međutim, različitost tih linija zapravo je prividna i to Friedrich izvrsno zapaža. On kaže: »Intelektualno se pjevanje poklapa s alogičkim svojim bijegom iz humane osrednjosti, odvraćanjem od normalne stvarnosti i od uobičajenog sentimenta, odustajanjem od sputavajuće razumljivosti koju nadomješta višeznačna sugestivnost, te voljom da pjesma bude autonomnom tvorevinom koja misli sebe samu, čiji sadržaji postoje samo zahvaljujući njenu jeziku, njenoj neograničenoj mašti ili njenoj irealnoj snovitoj igri, a ne zahvaljujući oslikavanju svijeta, nekom izricanju osjećaja.« Podzemna eruptivna energija predracionalnih slojeva duha gradi modernost, a njezin je nosivi smjer vertikala u praznu transcendenciju. Nipošto, stoga, ne začuđuje što je Rimbaud uzviknuo: »Ja, to je netko drugi. (...) Krivo je reći: mislim. Trebalo bi naglasiti: misle me.« Taj drugi nije neko razaznatljivo predosobno iskustvo, nije niti sustav jezika kao nadređena, nadosobna superstruktura, to je upravo ona iskonska, interosobna žudnja egzistencije za esencijom, to je sam zov esencije u sebe. Taj zov pokreće snage i upravlja pjesničkim jezikom prilikom njegova razbijanja, izobličavanja i onestvarenja poznate zbilje, poznatog svijeta, poznate racionalnosti. Doduše, Friedrich ne ulazi u ontologiju bijega od realnosti, ne pokušava ga razumjeti, ali ga zato svuda prepoznaje. On je Friedrichova hipoteza za istraživanje koju vrlo suptilno, od primjera do primjera, dokazuje i na koju se, sad već kao tezu, pri kraju istraživanja i vraća. Tako se zapravo razorna antitradicionalnost moderne lirike, postignuta abnormalnim rastrojstvom čula i intelekta, svodi na put prema idealitetu kao transcendenciji. Otuda i nerazumljivost i nejasnost, »tamnost« modernih stihova. Ta »tamnost«, naime, dolazi od tamnosti cilja kao, dakako, i sredstava kojima se taj cilj misli doseći.

Friedrich je tu karakteristiku prispodobio samo modernoj lirici i to je zacijelo presudan razlog što je njegova teza oštro kritizirana. Naime, ako se po kriteriju nejasnosti razlučuju pjesničke epohalne pojave, onda se one zapravo razlučuju prema kriteriju njihova mimetičkog osnova. To znači da se razlučuju na reprezentativnu ili mimetičku poeziju s jedne, i prezentativnu ili alogičnu

s druge strane. Pritom, ako se ove dvije pojave oštro odvoje, ne samo što se uvodi ideja povijesnosti na jednoj vrlo formalnoj razini, prema čemu bi u gornjem primjeru slijedilo da se poezija razvija od mimeze do antimimeze, od racionaliteta do imaginacije, od spoznaje do intiucije, od pojma do čistog čuvstva, već, daleko više, dolazi do opasnosti nerazumijevanja što je poezija u svom jedinstvu. Jer, ako je jedno odlika tradicije, a drugo, posve oprečno, odlika modernosti, što je onda ono što u oba slučaja poeziju čini poezijom? Svakako, to je jedno od najvažnijih pitanja i teško ga je zadovoljavajuće riješiti. Posebno ako imamo na umu ono što je rečeno na početku ovog izlaganja, naime da od Aristotela do danas nije nađena definicija poezije. Spomenute implikacije Friedrichove knjige osporavao je, primjerice, Paul de Man u eseju »Lirika i modernost« (u knjizi »Problemi moderne kritike«). On je preko analize jednog Mallarméova stiha koji je slovio kao školski primjer alogičnosti i nereprezentativnosti nastojao pokazati njegovu bitnu višeznačnost, pa, samim tim, i reprezentativnost. Završio je zaključkom da je čitava poezija nerazdjeljiv dio jednog i drugog: »Tvrditi zajedno s Friedrichom da je modernost forma nerazumljivosti, znači nazvati najstarije, najsuštinskije osobine poezije modernim.« Pa ipak, Paul de Man je samo djelomično u pravu. Do estetičkih kvaliteta moderne lirike Friedrich je došao induktivno, odozdo, argumentirajući na bezbroj primjera. Stoga je nezahvalno pobijati jednu deskripciju koja se sa svih strana štiti primjerima i argumentima. Ono što je Friedrich otkrio kao specifično za izgled moderne lirike, a čiji je razlog tražio u želji za transcendentnim, zapravo je neoborivo jer je evidentno. A posve je onda drugo pitanje da li su te specifičnosti, više ili manje, prisutne u cjelokupnoj poeziji. Friedrichov način mišljenja prepoznatljiv je i u suvremenih hrvatskih istraživača pjesništva, osobito u Stamaća i Mrkonjića. Što se Stamaća tiče vrijedi usputno napomenuti da je on modernost hrvatskog pjesništva šezdesetih godina, generacije »Razloga«, u dosta utjecajnom eseju »Pretvorba slikovnog u pojmovno pjesništvo«, objašnjavao preko opozicije slika—pojam. Isticao je »izrazitu konceptualizaciju pjesničke poruke« u razlogovskom pjesništvu nasuprot »prirodnoj, jednosmjernoj slikovnosti« prethodne pjesničke generacije. Racionalno posredovane slike predstavljaju u razlogovskom pjesništvu postupnu dekompoziciju predmetnoga ili proces apstrakcije. Tako se, u Stamaćevoj interpretaciji, »senzorna upućenost pjesme na izvanjezičnu zbilju« prije šezdesetih godina u nastupu pjesništva koje on zove modernim preobraća u naglašenu racionalnu ustrojenost. Stoga je Stamać zapravo postupio tipično fridrihovski, na svoj način doduše, ali s punom sviješću o bitnoj razvojnosti pjesništva od jednog tvorbenog supstrata k drugom. Ta razvojnost za Stamaća se kreće, to je lako prepoznati, na liniji Hegelova koncepta literature u smislu pretvorbe u idejnost. Pa ipak, Stamać je dovoljno oprezan da problemu razvojnosti ne pristupi s isključivošću. Opozicija slikovno—pojmovno ili emocionalno—racionalno imanentna je fenomenalnosti poezije općenito. Zato Stamać pri kraju eseja i priznaje: »Sve dosad izrečeno nije specifikum samo hrvatskog pjesništva; nije čak specifikum ni hrvatskoga modernog pjesništva. Strukturalna opozicija slikovno—pojmovno jedna je od onih koje su pjesništvu najsvojstvenije, koje bilo nekim svojim ekstremnim likom bilo unutar jedne jezične cjeline konvergencijom polova obgrljuju svaki pjesnički iskaz, bivajući mu poljem ideacije.« To je, dakle, slučaj aprioritičkog mišljenja koje pjesmama pristupa s razaznatljivim teorijskim procédéom, ali koje se nipošto ne želi odreći ideje povijesnosti.

Već i usputna komparacija Friedrichove i Pejovićeve deskripcije nosivih odlika modernosti pokazuje bitne podudarnosti iako se radi o različitim razinama promatranja. Prije svega, dakako, oba se autora u pristupu rukovode paradigmom

povijesnosti, dakle nastoje modernost obuhvatiti smisaono. Kod Pejovića modernost izrasta kao adekvatan epifenomen narastajućoj pošasti nihilizma, kod Friedricha ona je žudnja da se iz nihilizma svakodnevne prosječnosti prodre u autentičnu transcendenciju. Budući da gola žudnja ne ostvaruje samom sobom i cilj, osobito jer se u većini europskih modernista ne kani restaurirati kršćanski Bog, ta avantura duha završava na rubu nečega praznog i nepojmljivog koje je Ništa. Friedrich je svjestan tog paradoksa, pukotine između žudnje i dostignuća. I Pejović i Friedrich uočavaju antiracionalnost s jedne i iracionalnost kao sredstvo antiracionalnosti s druge strane u modernom pjesništvu. Oni uočavaju nagnuće prema asimetriji, bezobličnosti i kaotičnosti. Dok se Pejović trudi ove kategorije objektivizirati kao formalne ontološke konstituense, Friedrich ih promatra više psihološki. On računa s njihovom emocionalnom pozadinom, ali mu nije stran niti kozmološki argument o dualizmu apolonskog i dionizijskog principa. Modernost je ovom posljednjem voljno oslobađanje nagonskih, htonskih sila za službu jednom ezoteričnom cilju. Oba autora ne previđaju da se modernost u pjesništvu (umjetnosti) odvija preko invertirane, abnormalne inteligencije i samovoljne, tiranske imaginacije u cilju što efikasnijeg transcendiranja svakoga postojećeg oblika.

Ista ova linija prepoznavanja modernosti i njene deskripcije moguća je i u sociološkim kategorijama. Za razliku od Pejovićeve ontološke i Friedrichove estetičke i donekle psihološke deskripcije, sociološka donosi jedan specifikum: sagledava pjesništvo u društvenoj projekciji. Uvriježeno je da se za modernost pjesništva u društvenoj projekciji rabi termin avangarda. To svakako ima i svoje uže političke razloge, osobito u spajanju modernosti s ideologijama europske ljevice, ali nas taj aspekt ovdje neće zanimati. Zadovoljit ćemo se radi komparacije Pejovićevim i Friedrichovim rezultatima prikazati ukratko jedno od najškolskijih sociološkihispitivanja avangarde, naime Poggiolijevu studiju »Teorija avangardne umetnosti«. Poggioli nije imao smisla za otkrivanje transcendirajućih inspiracija modernosti. On je u onim pojavama koje je zvao, iz vlastite perspektive s pravom, avangarda uočio njihov središnji impuls u formi otuđenja. Otuđenje je popisao u nekoliko varijanti, počev od društvenog i ekonomskog, da bi završio s etičkim, kulturnim i stilističkim. Na žalost, Poggioli je sva ova otuđenja razmatrao tek kao aposteriornu činjenicu, a to znači kao nužnu posljedicu avangardnog izdvajanja od tradicije uzete globalno od društva preko klase do kulture. Zadovoljivši se da avangardu nazove »umjetnost izuzetka« i naglašavajući njenu prkosnu ekscentričnost i bizarnost on je zapravo zaboravio analizirati uzroke ove pojave čime je njegova studija u punom značenju riječi postala klasičan obrazac deskriptivnog sumarija avangardnih karakteristika. Utoliko, ona se ipak odvaja od prethodno navedenih analiza koje su računale s istinom da svaka analiza bez obraćanja uzrocima nužno biva nepotpuna. Poggioli je upravo inzistirao na ideološkim i sociološkim karakteristikama avangarde, smatrajući ih jedinim putom za deriviranje jedinstvene i čiste podloge koja naoko kaotičke poetičke pojave sažimlje u jedno. To znači da je za njega moderna umjetnost kao avangarda, jedinstvenog (kompaktnog) ideološkog naboja. Da bi, međutim, otklonio nedostatak ispitivanja uzroka u ideološkoj sferi kamo ga je, sudeći po svemu, misao nužno trebala odvesti, Poggioli je problem riješio tako što je uzroke avangarde prispodobio poetici romantizma i Sturm und Dranga. Dakako, bez podrobnijih ispitivanja. Tako je njegova studija u načelu nekonzistentna jer se miješaju razine: avangardne umjetničke manifestacije (svih vrsta i pokreta) svodljive su na ideološki temelj koji ih jedini objedinjava, a njeni korijeni su paradoksalno u poetici romantizma. Ipak, usprkos tome, vrijedi navesti osobine avangarde koje Poggioli doista lucidno uočava. On ih grupira

oko četiri socio-psihološka sindroma: aktivizam, antagonizam, nihilizam, agonizam.

Aktivizam uobličuje avangardnu pojavu i podstiče je radi samog sebe. On je radost dinamizma, žudnja za akcijom i emocionalna fascinacija avanturom. Utoliko on u sebi nosi anarhističke impulse i društveni revolt. Poggioli još kaže: »Čisto politička upotreba izraza unutar određenog okvira znači isto: tendenciju izvesnih individua, partija ili grupa da deluju bez brižljivo pripremljenog plana ili programa, koristeći pri tom bilo kakvu metodu, uključujući i teror i direktnu akciju, samo da bi se nešto radilo.«

Antagonizam je najvidljiviji stav avangarde. On se očituje u nijekanju i tradicije i publike, odnosno čitateljstva koje dolazi u kontakt s avangardnim djelima. Anarhističko stanje duha podstaknuto samo svrhovitim aktivizmom izbija kao otvoreno rušilaštvo svake institucije. U antagonizmu prema poretku (bilo društvenom, kulturnom ili umjetničkom) avangarda se zatvara u sebe kao u geto. Otuda stanoviti izolirani mistični senakli kao, primjerice, Mallarméov krug. Otuda, dakako, i hermetizam, odnosno ono što je Friedrich zvao »tamnost«.

Nihilizam je logična posljedica prvih dvaju momenata. Poggioli ga definira kao »postizanje reakcije putem akcije u destruktivnom, a ne konstruktivnom radu«. Međutim, Poggioli nihilizam ipak dovodi u vezu sa bijegom potpuno svjestan da dosljedni revolt završava i u negaciji samog sebe, dakle u potpunom ništavilu i pasivnosti. Ova pasivnost, međutim, tu nema metafizičku osnovicu, već je više orijentirana u smislu defetizma.

Naposljetku, agonizam predstavlja najbitniji moment avangarde. On je nešto poput samožrtvovanja i istodobno posvećenja žrtve koja se izvodi postupno i ritualno radi budućnosti. To je stanje duha prepunjeno patosom i osjećajem nadolazeće katastrofe, ali svjesno da vlastiti avangardni postupci doprinose približavanju te katastrofe. To je hiperbolizirana strast za novijim i budućim. Odatle Poggioli izvodi sljedeće komponente avangarde: futurizam, dekadenciju, voluntarizam, humorizam itd. Strast za budućim, potpuno novim i mladim (ideja novog Eldorada), nije samo nezadovoljstvo sadašnjošću već je jedna iskonski iracionalna i utopistička duhovna pojava. U avangardi to dobija razmjere mita. Tek tu, upotrebljavajući za futurističku avangardnu opsesiju i naziv »anticipatorski anakronizam«, Poggioli spominje da se radi o jednom mističnom i metafizičkom vjerovanju. Stoga, avangarda i doslovno za sebe drži da je prethodnica Novog. Poggioli je ipak previše oprezan i mudar, a i previše znanstvenik, da bi ideju Novog tek tako povezao s nekim ideološkim produktom. Onda je razumljivo da ne može ništa drugo nego s nerazumijevanjem ustuknuti pred iracionalnom opsesijom, prebacujući je lakonski u sferu metafizike.

Ako se, dakle, zanemare neki očigledni nedostaci ove studije i usvoji ono što spada u deskripciju in strictu senso, mi vidimo da se rezultati te deskripcije sabiru u nekoliko kategorija koje su konstanta u gotovo svih ozbiljnijih proučavatelja modernog umjetničkog (i pjesničkog) fenomena. Poggiolievom aktivizmu odgovara kod Friedricha dinamizam i rastrojstvo čula a kod Pejovića tehnicizam; antagonizmu odgovara kod prvoga šokantnost, ružno, dehumanizacija i hermetizam a kod drugoga samovolja, otuđenost i hermetizam; nihilizam ima paralelu u kaotičnosti kod Friedricha, odnosno u kaotičnosti i metafizičkom nihilizmu kod Pejovića; agonizam je, pak, u sve trojice signum metafizičkih stremljenja, pri čemu treba spomenuti logičku preciznost s kojom je Friedrich to utvrdio

kao put u »osjetilnu irealnost« i put u »praznu transcendenciju«. Iracionalnost impulsa i alogičnost izvedbe, strastvenost i opsesivnost ne odriče modernosti niti jedan od proučavatelja. Svi se, pak, slažu da upravo u tim odlikama valja tražiti antitradicionalnost modernih.

A. V. MIHIČIĆ

Oče

Bio sam skroman,
a želio si vidjeti sina na prijestolju.
I vidio si me na gori:
brokat na meni
zlato preda mnom
pod nogama mramor,
a u meni — noć.
Žižak koji si ti upalio vjerom i ljubavlju
a majka podržavala žrtvom
ugasio je smog ohola uma
— hamsin
pustinjski
olujni vjetar
i pala je duboka noć.
Danas žmiruca u tami
a ja, umjesto na oltaru
u sjaju,
pred oltarom pokajnik klečim
i u mraku
molim
za tebe
za majku
za braću, sestre i sebe
i za sve one kojima sam bio uzrokom i povodom grijeha:
Miserere mei Deus secundum magnam misericordiam tuam.

Ivo BALENTOVIĆ

Neka druga osoba

Život suviše žuri, kasa, potrkuje, pa šta čovjek može? Stara pjesma. Stara tužaljka. Vrijeme teče, prolazi, odronjuju se godine, jedna za drugom. Godine bez značajnog sadržaja. A zašto je tako? I tko vam je kriv što niste znali svojim godinama dati kakav god šaroliki sadržaj? Sada to vidite, sada to uočujete, sada, dok krišom motrite svoj portret na stijeni kako vam se podrugljivo smješka; sada tek puštate suzu da vam se iskrade iz oka; sada tek prelazite rukom preko bora na svome licu; sada ćutite da vam koljeno poklecuje, da vam se skraćuje put, a nekada, o zanosna i uznosita gospođice Evelina, nekadanji cvijete malog mjesta u kojemu lijepe žene nikada nisu zapažene ili osamljene, nekada, ej...

Zaista, gospođice Evelina, sada tek uviđate da ste tapkali kroz život neostvarenih snova, kako biste napokon postali svjesni jezive činjenice: mladost je odjezdila zauvijek. Kakva nemilosrdna i okrutna riječ z a u v i j e k! Kakva tugaljiva i suznoslana konstatacija; i kakva čudna brzina, kakav tempo — godine. Lude godine, šašave mlade godine. Povrtiš se na mjestu, nasmijehneš se i zaneseš, prošvrljaš malo tamo i onamo, malo potrčiš, malo prosanjaš, progutaš pokoji zalogajčić varljive ljubavi, obrok snova, naramak tuge, breme razočaranja, pa odjednom spaziš kako se biserni đerdan raskinuo, a zrnje se kojekuda otkotrljalo...

Tako sam mislio i osjećao i tako nutarnjim monologom govorio kad sam ugledao stvarno lice gospođice Eveline: dok smo se gledali, odmjeravali. A prije toga sam stajao pred vratima, pokucao, jedanput, dvaput, i kad je protekao časak ili dva, vrata se otvoriše. Dvadeset godina. Bože, zar je zaista prošlo toliko? Dvadeset godina da je već minulo? A onda je ona imala tamnu kosu, svježu mliječnu put, živahni krvotok, bijele punašne ruke, pravilne noge, zamaman stas i uznosite grudi. Bilo je tada vatre u njenim očima. Iz njih, štaviše, kao da su vrcale nekakve iskre, zračila neka toplina koja je plijenila. Bila je naočita, živahna, puna istančanog osjeta za svaku pojedinost koja se zbiva u njenoj blizini. Bila je uistinu znamenita, puna svježine i prpošnosti, ponosa nekog i samosvijesti, Što se i potvrđivalo u nizu malih primjera. Sjećam se tako, jednoč, zatekoh je u vrtu, ispod grana rascvalog bijelog jorgovana.

— Zar ne — reče — i žena je nekakav čudan cvijet. Eto, ja se tako osjećam, pogotovu ovdje, pod mirisnom krošnjom ovoga jorgovana. — I dalje još reče: — Žena je ujedno i neka igračka na pazaru života, među muškim grubijanima, koji za njom stalno pružaju ruku... A ona je istovremeno i jaka i beskrajno slaba. I to me ispunjava ujedno i ponosom i jezom. Žena se prepušta talasu života, pa kud je odnese... Eto, to me ispunjava grozom, ta neizvjesnost, ta lutrija...

I dolazili tada prosci gospođici Evelini ali ona se nije usudila odlučiti. I nije se odlučila.

A kakva je sada gospođica Evelina? Imao sam dojam da ju je vrijeme ispilo nešto prebrzo, kao što lakoma usta posrču napitak iz nekoga pehara. Vrijeme? Kakav nezaobilazan i dramatičan faktor ljudskog trajanja! O, nekada lijepa igračko naše družine, kako si sada pogružena u sjeni stare izbe, i kako ti je onaj zvonki glas postao hrapav i bespomoćan. Šta se to zbilo s tobom, lijepa Evelina?

Rekla mi je da uopće nisam trebao dolaziti. Rekla je, štaviše, da je moj dolazak, moj posjet, sasvim budalast potez. Primila je moje pisamce, rekla je. Razumjela je moju radoznalost. Htjela je, reče, odgovoriti, objasniti mi da ne prima u kuću ni fotografe ni stare prijatelje jer je glupo dizati »pokojnike« iz njihovih grobova. Ipak, nije odgovorila. I kod nje je, reče, bilo nešto radoznalosti.

Ništa, ništa, gospođice Evelina. Nemojte se, molim vas, sekirati. To je zakon života, naime da sve prolazi. Vi ste privlačili i zanosili, ali sve se to dešava samo jednom. Niti cvijet dok cvate nije sebe svjestan: ne zna za svoju ljepotu ni za svoju vrijednost. A žena? Ukoliko i zna cijenu mladosti, bespomoćna je u pogledu svog suđenog sutrašnjeg dana. A kod vas su sada nastali dani kada kroz okance zurite na ulicu i krišom promatrate neki drugi život. Druge Eveline prolaze ispod vaših zastrtih prozora. Nove. Svježe. Mladost. Da, da, gospođice Evelina, mladost je pobjednik sve dok to jeste. Oduvijek. Mladost je dakle bajka. Pa i sada neka djevojčica na prolasku u školu hihoće ispod vaših prozora, osjećajući sebe kao cvijet. I mi smo takvi bili — nekada. Danas se samo sjećamo. Ostaju nam albumi pustih uspomena. I vi, Evelina, imate povelik album jučerašnjice a u duši vam kipi sve ono bivše, krcati ste bivšeg, to vas i jedi i zabavlja, to vas i raduje i muči.

Gle, ponovo čujem glas. Krhak i bespomoćan glas, kao neko pokajanje u tihome prostoru, u sjeni pospana dovratka. Kao prijekor. To je govorila ona:

— Pa ti, čovječe, meni govoriš VI?! Hihihi! A sigurno toga nisi trenutno niti svjestan. Pa nekad smo bili tako bliski! Nismo doduše bili zaljubljenici ali nam je mladost bila puna onog čarobnog fluida koji privlači. I ti dolaziš sada, nakon dvadeset godina, i govoriš mi — vi. No, ništa. Ja te shvaćam. Ti zaista u meni gledaš drugu osobu. Pa, u pravu si. Ja i jesam neka druga osoba. Kao što si i ti — bez zavaravanja — neka druga osoba.

Ona je zašutjela. Negdje je zazvečalo kuhinjsko posuđe. Netko je iza susjedova plota nešto opsovao a mi smo se zbunjeno pogledali. U tome trenu otkrio sam u Evelininim očima tragove one nekadanje Eveline. Dvadeset godina, Evelina, to je zaista mnogo. U stvari to nije ništa za svježirnost života, ali za čovjeka koji brzo prolazi to je veliko razdoblje. Dvadeset godina pojelo je tvoju svježinu i danas si uvela a nisi se nikome priklonila. Sama si. Ishlapila je tvoja mladost — uzalud. Nisi rodila, nisi dojila, nisi patila s nekim rame uz rame, patila si sama. Da, da, Evelina, znam u tančine cio tvoj slučaj, draga moja, znam onoga Milana koji je godinama ludovao za tobom, koji se prijetio trovanjem zbog neuslišane ljubavi; znam ga, vidio sam ga, oženio se s pristalom gradskom djevojkom, koja je bila ponešto nalik tebi. U njoj je dobio tebe. I živi smirenim životom. Kad sam mu spomenuo tvoje ime, on je samo nehajno odmahnuo rukom i rekao: »Šteta onakve gracije!« I uzdahnuo je pritom. On je, neka znaš, oženio lijepu djevojku ali nije te sasvim zaboravio. Čovjek je takva budala: uvijek živi s prošlošću. Opterećen je njome. A tko zna kako biste se vas dvoje proveli da ste se uzeli. Možda nikako. Možda kojekako, ali čovjek uvijek žali za neostvarenim jer si uobražava da bi neostvareno bilo nešto idealno. Šipak bi bilo idealno. Sve ljudsko je grbavo i završava suzama. Reci, Evelina, nisam li u pravu?

Nije odgovorila. Stajala je u okviru otvorenih vrata i meni se činilo da je opet vidim kao nekada: Evelinu kojoj su pjevali podoknice, podastirali komplimente, otimali se o njenu naklonost, uživali u njenom smiješku...

— Uđi unutra — rekla je.

Stupio sam u predsoblje ali dalje nisam kročio. Osjećao sam dah neke memle. Možda mi se to samo pričinjavalo? Možda je to bio memljivi dah naših sjećanja jer je prostorija zapravo odisala mirisom dunja i bosiljka. Doista, prostorija je bila čista, ulaštena, sa starinskim namještajem, slikama potamnjelih okvira, svačim. Evelina je dohvatila kristalnu bocu, dvije čašice, vidio sam da je još uvijek tanka, gotovo mršava, ali lice joj je bilo uvelo... Uvela ruža. Nezgrapna, otrcana usporedba, ali meni se nametala. Šta mogu?

— Popij čašicu — rekla je i ne imenovavši piće, sama je dohvatila i istrusila žuti sadržaj na iskap. Tek tada je prevrnuvši očima nekako poput četrnaestkaratne djevice, tek tada je dobila boju lica i življi sjaj u očima.

— Pijem svaki dan — priznala je. — Pijem često. Nešto me muči. Šta bi to moglo biti, reci? Manjka mi nešto, trpim, i s time ću leći u hladnu raku. Kakvog smisla ima moj život, reci?

Šta sam joj mogao reći? I šta su uopće riječi spram nepomirljive tuge za izgubljenom mladošću? Rekao sam joj da se čovjek mora pomiriti i u tome je ključ. Međutim, rekao sam, ona još uvijek dobro izgleda. Ali Evelina reče da je svjesna svoje propasti. Glas joj je za trenutak bio plačan, iskidan, a tada odjednom poče bujati, postao je snažniji, da se na kraju prelije sav u jetku ironiju kojom mi je dala kao neku pljusku. Šta si ja uobražavam, rekla mi je. Mislim, valjda, da je od mene ostalo nešto drugo, a ne ispražnjeni vrč? Da li se kadgod gledam u ogledalu?

Nije mi bilo pravo. Vrijeđala me ta njena jetkost. Htio sam da odem. Ustao sam i zbunjeno palio cigaretu.

— Nemoj — rekla je obazrivo — nemoj još ići. Kukavice uzmiču. A nitko ne voli da ga tako nazovu. Ti nisi kukavica, premda nisi ni junak, znam. Ti si uvijek bio smušenjak koji lebdi visoko u oblacima.

Te njene riječi izbacile su me iz kolotečine. Trebalo je ili šutjeti, ili još oštrije reagirati. Izabrao sam ono prvo. A ona je nastavljala:

— Nemoj me sažaljevati. Svjesna sam svoje propasti, ali otići ću dostojanstveno. Spomenuo si mi Milana. Još su me petorica prosila ali sve sam ih glatko odbila. Zbog sebe. Zbog svoga egoizma. Bilo mi je žao sebe — lijepe igračke. Bilo mi je teško da se predam u nečije pogane ruke, da uplovim u neizvjesnost sutrašnjice, stoga sam se opredijelila sa samoću. Ovdje u sjeni, u tišini, brstila sam i preživala uspomene. I toliko puta plakala. Da. Nitko nije vidio mojih suza. Nitko.

U tome času Evelina je preda mnom stajala obasjana nekim novim svjetlom. Bila je jaka i stajala je čvrsto na svojim vlastitim nogama. A ja sam pri tome osjećao da mi klecaju koljena. Njeno je lice bilo rumeno iako prevučeno nekom patinom kao u srednjovjekovne freske. Ipak se u njoj skrivala neka snaga koja me je, priznajem, zbunila. Nije ona porculanska figurica, ne. Ona je Evelina. Ona bistro gleda na tekući život i odlazi s pozornice u gordoj pozi kapetana koji zna da mu je more i život, i slava, i — smrt. Pokoj ti vječni, Evelina nepobjediva! Ipak sam načinio glupost što sam došao, zbog toga neka mi slučaj služi kao mala pouka: čovjek se uči dok je živ, kažu, pa ipak — mnogo ne nauči.

Evelina, kraljice sjena i samoće, moj naklon! Prigibam svoje reumatično koljeno i želim ti da i dalje smogneš snage pa da uspješno od svijeta skrivaš svoje suze. Ti si ipak u pravu. Ako čovjek plače, bolje je da sakrije suze. Ti si, Evelina, među vazama i knjigama, među foteljama i albumima, postala

simbolična sjenka otpora. Za razliku od nas ostalih koji se satrsmo sitnim obiteljskim brigama. Stoičkim mirom gledaš i slušaš djevojčice kako žubore ulicom ispod tvojih prozora. A ti se zlobno osmjehuješ jer znaš da su i te djevojčice žrtve dolazećih oluja, koje će ih pomesti. One to još ne slute, a ti si mudra vračara jer znaš da nemaš više što izgubiti.

Eto tako. Da sam zloban i ozlobljen, jesam. Odlazim. Pušim i motrim dimove a kroz njih je tvoje lice ponovo lijepo i privlačno. Pružam ti ruku a u sebi se kajem što sam tu, u hladu tvoga predsoblja, što stojim na mjestu i puštam da se u mojoj duši užge fenjerić tuge. E pa, Evelina, ja ću krenuti. Zdrava mi budi, vječna djevice bez svrhe i pravog cilja.

Evelina me je promatrala očima sažaljenja. Nekako svisoka. Osjetio sam se malen pred njenim bićem iz kojega je zračilo nešto... čudno. Evelina je govorila o fluidu koji struji iz poneke osobe. Ima li u njoj još uvijek takva fluida? Ne znam. Prihvatio sam joj ruku i nisam se više usuđivao pogledati u njene oči. Ali sam znao da se na mene ironično osmjehuje.

Sjurio sam niza stepenice, više se i ne okrenuvši. Upijao sam dah kišnog popodneva i uvelih kasnojesenskih krizantema. Nešto mi se nalijegalo na prsa i počelo istiha da me davi.

Dalje, samo dalje, govorio sam u sebi, bezglasno, žureći u vrevu, u svježinu, među ljude. Zaplovio sam bučnom ulicom. I odahnuo. Vraćala mi se prisutnost duha. Evelina je postala sitni sentimentalni doživljaj. Gurnuo sam je u neki tamni skroviti pretinac zaborava.

Tomislav DOROTIĆ

Oduvijek

između zemlje i neba
oblaci

pod oblacima
kiše

nad zemljom i oblacima
sunce

a poslije svakog potopa
zbliže se zemlja i nebo

spokoja uru
nevrijeme čeka
oduvijek

Marko KARAMATIĆ

Suvremena sakralna umjetnost na Plehanu

Zdanje franjevačkog samostana na Plehanu kod Dervente — podignuto godine 1932. prema projektu češkog arhitekta Karla Paržika (1857—1942) koji je u Bosni djelovao gotovo 60 godina i koji je projektirao također Narodno pozorište, Zemaljsku banku, Zemaljski muzej i Hotel »Evropu« u Sarajevu — zacijelo ostavlja impresivan dojam skladnosti, ljepote i funkcionalnosti. Iako je to jedan od mlađih samostana u Bosni, posjeduje velik broj vrijednih arhivskih dokumenata, važnih za povijest ovih krajeva. Samostanska knjižnica posjeduje znatan broj vrijednih starih knjiga, napose onih iz franjevačke prošlosti u Bosni i Hercegovini.

Posljednjih 5-6 godina samostan je postao bogatiji za jednu novu dimenziju: u njemu je smještena bogata zbirka moderne likovne umjetnosti. Početak je zbirke vezan za godinu 1978. kada je dr. fra Vjeko-Božo Jarak, profesor na Franjevačkoj teologiji u Sarajevu, velikom donacijom dijela vlastite umjetničke zbirke postavio temelje ovoj pinakoteci suvremene umjetnosti. U proteklom je razdoblju i samostan pribavio određen broj umjetnina, čime je postojeća donacija obogaćena. Posebice je tomu pridonijela ostavština pok. gvardijana fra Ante Juriča Šiške. Tako samostanska zbirka u ovom trenutku broji 574 djela od stotinjak suvremenih likovnih umjetnika. Od toga je više od dvije stotine umjetnina izloženo u pet posebnih prostorija, na hodnicima samostana, u samostanskoj blagovaonici i po gostinjskim sobama. Pinakoteka je utemeljena s nakanom da vrši religioznu i kulturnu misiju u narodu. U budućnosti se predviđa gradnja posebne zgrade za tu obilnu zbirku.

Ovdje bih svratio pozornost prvenstveno na onaj dio zbirke kojemu je primarno sakralno značenje, odnosno koji je podređen prvotnoj zadaći samostana u zajednici vjernika: izgradnji religiozne (a time, dakako, i kulturne) svijesti. Bit će riječi o umjetninama što se nalaze u samostanu, ali i o onima što su postavljene u crkvi.

Nastanak sakralne zbirke moderne umjetnosti vezan je za »Put križa« što ga je Vjeko Jarak 1977. darovao za samostansku kapelicu (kamo je smješten 1983. g.). Ovaj niz od 14 postaja predstavlja očitu izuzetnost: radilo ga je 14 umjetnika, i k tomu u različitim tehnikama (reljefu, vitrailu, ulju, punoj plastici, mozaiku itd.). Autori su odreda ugledni umjetnici: Vulas, Grgić, Mujadžić, Lah, Šohaj, Kregar, Poljan... Interieur kapelice, zajedno s postavkom umjetnina, uređen je prema nacrtu Slavka Maksimovića; prostor sada u cjelini djeluje skladom nenametljivosti i jednostavnosti. U kapelici je i velika slika Ivana Tišova (iz godine 1920) »Štovanje Bogorodice« (120x215 cm), jedna od novijih akvizicija samostana, i Dulčićeva »Posljednja večera« — dar fra Ante Juriča.

U trima prostorijama što se navezuju na kapelicu (u kojima su smještene knjižnica i arhiv) postavljene su 1983. g. slike s isključivo religioznom tematikom. Bila bi to prema tome u našim krajevima *prva pinakoteka suvremene religiozne umjetnosti*. Neka od tih djela zaslužuju posebnu pozornost zbog svoje umjetničke i ujedno *povijesne* vrijednosti. To su radovi pokojnih umjetnika V. Gecana, R. Frangeša Mihanovića, I. Meštrovića, Z. Sulentića, I. Tišova, I. Dulčića, F. Kršinića, V. Michielija, P. Perića, C. Medovića, M. Račkog, J. Kljakovića, S. Kregara, G. Jurkića... do čijih je djela danas gotovo nemoguće doći, a koja su uz to od izuzetne umjetničke vrijednosti. Druga pak djela predstavljaju uspjela dostignuća poznatih i priznatih živih umjetnika kao što su F. Šimunović, I. Šiško, Z. Keser, J. Marinović, K. Bošnjak, I. Lovrenčić, M. Ćurić, O. Mujadžić, Ž. Janeš, J. Poljan, V. Jordan, N. Pivac, F. Likar, I. Jašić. Posebice bi trebalo istaknuti mlade umjetnike, kojih djela impresioniraju zrelošću i novošću autentičnog likovnog izraza: reljef u drvetu »Isus prima na se križ« (120x75 cm) Hame Čavrka ili »Raspeće« (183x132 cm) u ulju slikarice Zlatice Kovačiček-Poljan.

Između svih tih sakralnih djela možda bi neke trebalo napose spomenuti. Tako se na osobit način doima »Posljednja večera« Joze Kljakovića, koja je, vjerojatno, rađena u vrijeme posljednjeg rata. Za likove Krista i apostola na toj su slici poslužili poznati hrvatski umjetnici i ini kulturni radnici. Tako se na njoj mogu prepoznati F. Kršinić, V. Becić, I. Meštrović, J. Kljaković, S. Rittig i drugi. Ističem zatim »Obrezanje« (100x155 cm) Mirka Račkoga, Emaus (110x140 cm) i »Rođenje« (150x110 cm) Slavka Šohaja, »Bijeg u Egipat« (bronca, 43 cm) Roberta Frangeša Mihanovića, »Govor na gori« (60x80) Zlatka Šulentića, »Sveta obitelj« (120x100 cm) Vilka Gecana (reprezentativna slika koju je slikar naslikao i darovao svojoj sestri Zlati u povodu njezina vjenčanja 1921. godine; ona je pak tu sliku darovala Vjeki Jaraku 1975. a on samostanu u Plehanu 1978).

Daleko najveći dio sakralnih slika vezan je za neki događaj iz Kristova života, u rasponu od rođenja do smrti na križu, odnosno uskrsnuća. Tu poglavito dominira povijest patnje. No prikazani su i neki drugi događaji iz njegova života: Isus sa ženama, Isus s djecom, posljednja večera s apostolima, propovijed na gori itd. Tako je ta zbirka gotovo u cijelosti kristološki određena. Ona ujedno na svoj način propovijeda Evanđelje: u jednom posebnom obliku nudi nam Kristovu poruku, koja se pomoću likovnog umjetničkog govora posreduje na višoj razini i na taj način dobiva na snazi i uvjerljivosti.

Od posebnog su čara u ovoj zbirci autoportreti i portreti — likovne interpretacije poznatih ličnosti iz biblijsko-kršćanske i domaće povijesti: Mojsije (mramor, 55 cm), »Razmetni sin«, Franjo Asiški... U ovom kontekstu istaknut ću i portret slikara Frane Šimunovića (terakota, 30 cm) što ga je izradila njegova supruga kiparica Ksenija Kantoci. Uz Franinu pak sliku »Zagora« (75x120 cm) vezana je posebna zanimljivost. Kada je Vjeko Jarak 1974. g. htio nabaviti jednu njegovu sliku, slikar Šimunović je izrazio želju da mu je on sam izabere i naknadno pošalje u Sarajevo. Tako je i bilo. Izabrao je sliku »Zagora« za koju reče da predstavlja poseban, njemu vrlo drag doživljaj Zagore. Neki su poznati umjetnici izrazili mišljenje da ta slika predstavlja jedno od najvrednijih djela Frane Šimunovića.

* * *

Uza samostan nalazi se crkva, građena po nacrtu arhitekta Josipa Vancaša (Sopron 1859 — Zagreb 1932). U njegovim djelima prevladava eklekticizam i historicizam. Gradnja te trobrodne crkve neoromaničkog sloga započela je 1898. godine. 1909. oslikao ju je Marko Antonini (Gemona 1849 — Zagreb 1937). On je u svom slikarskom »pohodu na Bosnu« ostavio svoja djela u više franjevačkih crkava (Gorica-Livno, Vareš, Jajce, Kraljeva Sutjeska...) a zna se da je sveukupno u različitim krajevima oslikao oko dvjesta crkava i neke dvorce (Trsat, Oroslavlje, Samobor). Uz Antoninija u Bosni su u franjevačkim crkvama na prijelomu stoljeća radila još dva slikara: Ferdinand Bender i Josip Oisner. Nadbiskup Stadler angažirao je pak Otona Ivekovića, Ivana Kobilcu, A. i L. Seitza, J. Voltolinija i dr. Antonini je slikarstvo učio u Rimu u ozračju nazarenskog umjetničkog kruga, što su ga tamo 1810. g. utemeljili neki njemački slikari, koji su se tamo naselili i posvetili religioznom slikarstvu. Glavni je predstavnik toga kruga Johann Friedrich Overbeck (1789—1860). Poznat je kao vrstan portretist. Antonini, međutim, nije imao izrazitog talenta koji bi svojom umjetničkom snagom osvajao. Dobro je svladao tehniku, ali nije uspijevao udahnuti život svojim djelima. U posebnim trenucima nadahnuća ili vjerskog zanosa ipak je nadišao sebe, odnosno svoj prosjek. Od svega što je Antonini naslikao u Bosni samo su dvije slike prema stručnim ocjenama izraz istinskog nadahnuća: »Blagovijest« u crkvi na Plehanu i »Pričest apostola« u crkvi samostana na Gorici (usp. Lj. Mladenović, *Građansko slikarstvo u Bosni i Hercegovini u XIX veku*, Sarajevo 1982, 61, 63). U plehanskoj crkvi stanovitu pozornost kao povijesna vrijednost zaslužuje Antoninijeva slika »Sv. Franjo propovijeda narodu«, gdje su vjernici, okupljeni oko sv. Franje na šumskom proplanku, prikazani u plehanskim narodnim nošnjama.

Između dvaju ratova pribavljeni su sporedni oltari, koji su mahom serijski fabrikati i posve bez umjetničkog daha. Sve se na njima svelo na sladunjavu dekorativnost.

Godine 1983. započelo se s uređenjem ponutrice crkve. Uvedeno je podno grijanje i postavljen je kameni pod. Svi su stari oltari izneseni, a na njihova mjesta dolaze nova djela (Kršinić, Grgić, Seder, Keser, Šiško), koja su već ranije urađena. Antoninijeve će figurativne slike ostati, dok će crkveni zidovi biti okrečeni do gesimsa. Cjelokupnim uređenjem crkve ravna prof. Zdenko Grgić, akademski kipar iz Sarajeva.

U svetištu, gdje je donedavna bio glavni oltar sv. Marka, sada je na polukružnom zidu apside izvedena velika freska »Posljednja večera« (365x1300 cm) akademskog slikara Đure Sedera iz Zagreba. »Posljednja večera« ovdje nije pojmljena na tradicionalan ikonografski način s Kristom i dvanaestoricom apostola, nego je to gozba kojoj pristupaju svi vjernici. Slikom dominira lik Krista za gozbenim stolom a sa svih strana približavaju se vjernici (naslikano je više od 40 likova) u plehanskim narodnim nošnjama. Kako je slika rađena neposredno iza iznenadne smrti plehanskog gvardijana, i njegov se lik našao na njoj. Iznad freske su tri vitraila, izrađena po nacrtima Ive Dulčića.

Na mjestu nekadašnjeg oltara Srca Isusova sada je mozaik Ivice Šiška, akademskog slikara iz Zagreba: »Plehančani slijede Krista«(400x280 cm). Pored tog mozaika Kršinićev je kip Krista (visina 2 m) u bijelom prilepskom mramoru, što ga je plehanskoj crkvi darovao autor. Režijske troškove podmirili su kumovi-darovatelji. Mozaik je rađen tako da s tim kipom tvori cjelinu.

Za Gospin oltar Zdenko je Grgić izradio mozaik (250x200 cm) s temom »Sv. Marija s majkama«. Na tom je mozaiku prikazana majka Kristova u susretu s nekoliko žena koje drže djecu u naručju. Z. Grgić izradio je također reljefni triptih u bakru (200x145 cm) za oltar posvećen sv. Ivanu Krstitelju dok je Zlatko Keser za oltar sv. Ante izradio fresku toga sveca (250x150 cm).

Uza spomenuta djela, koja sva u stanovitom smislu vrše ulogu oltara, u crkvi se nalaze i postaje križnoga puta četrnaestorice umjetnika, rađene u različitim likovnim tehnikama. Te su umjetnine nabavljene prije nekoliko godina i zamijenile su prijašnje postaje, rađene u oleografskoj tehnici, često primjenjivanoj pri koncu 19. i na početku 20. stoljeća. Evo autora sadašnjih postaja i tehnika koje su upotrijebili: Michieli i Poljan (reljef-bronca), Grgić (reljef-bakar), Marinović (reljef-mramor), Vulas (puna plastika-drvo), Janeš (inkrustacija sedefa i srebra u drvu), Mujadžić (goblen), Jordan, Šimunović, Lah, Seder, Šohaj (ulje na platnu), Lovrenčić (komb. tehnika), Keser (freska). U crkvi su u ovom trenutku djela sedamnaestorice hrvatskih umjetnika. Time je zacijelo Plehan u našoj Crkvi na poseban način postao reprezentantom suvremene sakralne umjetnosti.

Za sve ovo valja zahvaliti bivšem gvardijanu fra Miji Jerkoviću, zatim njegovu nasljedniku fra Anti Juriču Šiški, koji je započeo radove u crkvi, a i fra Ivanu Ćuriću, vikaru, koji je nakon iznenadne smrti gvardijana A. Juriča, beskompromisno, u vrijeme »interregnuma«, proslijedio s radovima te dao da se izvede freska Đ. Sedera i da se u cijelosti prepravi kor u crkvi. Hvalu dugujemo i još nekim franjevcima (V. Jaraku, A. Zirdumu i dr.), koji su svojim idejama i velikim angažiranjem znatno pridonijeli da Plehan postane ono što sada jest. Izraze zahvalnosti valja uputiti i pojedinim umjetnicima koji su za plehansku crkvu radili uz skromni honorar kao i dobročiniteljima koji su podmirili troškove honorara.

Tomislav ANTUNOVIĆ

Jeka s Bijaći

Kaštela su puna a prazna,
više ni svečera ne izlazim,
bilo je to nekoć kad sam
svakim izlaskom nešto novo otkrio.

U Kaštelima više nema proljeća,
sve je tamno, tmurno, sivo,
nema već ni moje kalete u kojoj sam
otkrio dah svoje prve ljubavi.

Pokušavam da izađem iz samog sebe
i da pokornički proživim tu sudbinu.
Jeka me s Bijaći doziva, daleka jeka.
Noćas će jednako patiti sa mnom.

Dubravka PETEK

Dječja priča

Na duginu luku vozač bicikla. Uz zvukove bubnja i limene glazbe podiže šešir i maše kroz kišu i sunce — možda ga tko i vidi. S druge staze kotač je zašao u oblake i ode clown-biciklist u druge predjele. A s njim izčeznu i duga.

Miješajući se kiša i snijeg donose nam iz etera i nepoznatih ali slućenih daljina nove goste. Između oblaka promolio se helijev balon a uskoro i košara koju je nosio. Preko ruba košare radoznalo se naginjalo troje djece a majka ih je smirivala i vukla za skute kaputića da ne bi ispali. Odabraše rub našeg plota da se na njemu zaustave. Vedri mališani radoznalo razgledahu snježno dvorište, injem posuta stabla i naša ravnodušna lica na prozorima.

Tri su vjeveričice i jedan paun šetali snijegom i djeca im se obradovaše jer su samo u slikovnicama vidjela te stvorove. A majka im reče:

— Da se poigramo, djeco! Zaista, želim da imate divne uspomene!

I dohvati tri male vjeverice, odreže im repove a onda i paunu iščupa njegov prelijepi ukras, pa pusti životinje. Djeca vriskahu od veselja, a onda zajedno s majkom počeše pripremati balon za povratak kući. I tako se košara lebdeći poče udaljavati iz našega parka.

Tri su tužne vjeveričice odsječenih repova zbunjeno koračale snijegom. Što će sad, jadnice? Zar se one, sirote, mogu buniti? Sve što mogu jest da šute i budu sretne što su žive, makar i osakaćene. A glupi paun je nespretno šetao između njih, i premda nije shvaćao što ga je snašlo, osjećao se nekako neugodno bez svog raskošnog uresa (kojemu je zapravo trebao zahvaliti svu svoju ljepotu i privlačnost) i nije znao što bi započeo bez njega.

Tad se na susjednom prozoru pojavio vedar i mišićav čovjek.

— Pogledajte, vjeverice odrezanih repova! Tko ih je to tako unesrećio i unakazio? — sažalno upita taj muškarac pun životne snage, siđe u dvorište, ubije vjeverice, odere im kože, spremi meso u zdjelu i priredi vjeveričju mladunčad na lovački način.

Dubravka UZELAC

»Isus na Maslinskoj gori«

(Fra Ambroziju, Rab, samostan sv. Eufemije, 1446. g.)

»Hvaljen Isus, fra Ambrozije!«
»Na vijeke hvaljen!«
»Da li me se sjećate, fra Ambrozije?«
»Ja sam već star!«
»Posjećujem vas već deset godina! Bila sam ovaj mjesec kod vas tri puta!
Pred sedam godina poklonili ste mi svoju sliku!«
»Ne znam!«

Vaše tijelo čine:
slika sv. Franje iz 15. st.,
ikone,
listine cara Ferdinanda i Marije Terezije,
liturgijski korali s inkunabulama,
trgovački papir samostana s imenom RAB,
ne ARVA, ARBA, ARBE, ARBIA, ARBIANA, ARBITANA ili ARBUM,
kipić Diane,
mlinski kamen od Vezuvove lave,
krosno na kojem se tkala vuna, platno, lan, konoplja i brnistra.
Školjke.
Fosili.

Dva puta ste bili u ratu, ali što je to
za tradiciju tako staru koja poznaje zlo!
Bili ste na području čitave
Dubrovačke Republike
a sa sobom kao katarzu
nosite slike!
Na njima su strasti koje postoje samo u duhu
a vi ih priopćujete kao da se radi o kruhu!
Na njima su boje nikad ostvarenih čula,
na njima je crtež od kojeg može rasti i mula!
Za vas kažu da hrvatski ste Chagall,
no u usporedbi s vama on je lošiji čagalj!
Neću zaboraviti: jedom sam došla dovde,
Na vašem su pultu bila »Sabrana djela — Nolde«!
I nadam se samo, premda ne mogu predviđati,
da ću vas još mnogo puta viđati!

Marija BANGO

Ta zvjezdana noć u Asizu

Studeni. Noć je. Tu smo. Jedini sam putnik, Autobus me ostavlja na starom trgu Santa Chiara, pred crkvom. Bez novca sam, ali karta mi je u džepu (plaćena): Paris—Rim. Htjela sam posjetiti Asiz zbog mnogo čega: pogledati Giottove freske; arhitekturu bazilike također je vrijedno vidjeti; pa umbrijski krajolik prekriven onom tankom koprenom koja je svuda prisutna u djelima umbrijskih slikara trecenta i quatrocenta.

Mislila sam zamoliti negdje prenoćište. Kasno je. Na tornju, iza mene, izbijanje se sati nešto oduljilo. Ne brojim otkucaje... Okrećem se na koju bih stranu. Tamo gdje ima svjetla! Ali, nigdje svjetla. Htjela sam nekome zakucati na prozor! No visoko su, zatvoreni su, uz to zapečaćeni drvenim škurama. Svi spavaju. Vučem kovčeg i torbu. Teško je. Silazim, penjem se po uskim kamenitim ulicama; koracam gore pa dolje stepenicama. Plašim se, okrećem se, mislim: netko je iza mene. Nema nikoga. To su sjenke i odjeci mojih koraka što se odbijaju od zidova. Sjela sam na kamen. Ispred mene bezbrojne se stepenice gube u pomrčini. Pitam se: kamo to vode? Stresla sam se, hladno mi je. Nikada se nisam osjećala tako sama, tako umorna, tako sićušna, tako ostavljena. San mi sklapa oči. »Ne mogu više, ne mogu dalje«, mrmljam u sebi. »Tu ću ostati, tu ću dočekati jutro.« Oslanjam se na kameni stup da mi bude lakše. Tišina me okružuje... Otvaram još jednom oči. Dignem glavu. Šta je? Srce mi kuca od radosti... Sve pjeva u meni. Ma šta je? Nisam više sama: tamo, visoko gore, između kuća, kroz uski prolaz, kao rječica, bezbrojne zvjezdice titraju, svijetle, igraju se, namiguju, žmigaju kao da mi hoće reći: »Nisi sama, mi smo tu, s tobom smo cijelu noć, svijetlimo, titramo, igramo se oko tebe, na straži smo, čuvamo te...« Razbudila sam se, nasmijala sam se. Izmjenjivale smo poglede i razgovore: zvjezde meni i ja njima... One meni: »Tu smo, s tobom smo cijelu noć, titramo, igramo, stražarimo, tvoje smo...« Ja njima: »Lijepe ste, sjajne ste, drage, dobre! Hvala vam...«

* * *

Izmjenjujući tako poglede sa zvijezdama iznenada primjetim na suprotnom zidu strelicu i natpis »Cittadella Cristiana«. Digla sam se; umor je prošao. Kamo ta strelica vodi? Pošla sam za njom. Počela je igra sa strelicom: čas se pokaže, čas se izgubi. Ha, tu je! I tako idem dalje... čas je vidim na zidu, čas na drvetu; čas na banderi, čas pola izbrisanu, čas upola napisanu; čas se vidi na svjetlu, čas se izgubi u mraku. Poskakujem, preskakujem, cijeli gradić je moj: zvijezde me prate, mjesec se smiješi, vjetrić lahori, ljudi i ptice spavaju; mi, strelica i ja, još uvijek se igramo skrivača, kao djeca... I evo kraja naše igre. Izlazim na čistinu. A tamo, na lijevoj strani, malo na uzvisini, neka kuća s velikim osvijetljenim prozorima. Sama je, odvojena od drugih kuća. Dolazim do polukružnog ulaza, koji je sav u staklu, i unutra čovjek sjedi. Vrata nisu zaključana. Ulazim. Čovjek se digne. Pitam ga:

— Mogu li tu sjesti i dočekati jutro?

On se izgubi... Pojavi se jedna visoka, ljubazna gospođa. Rekoh joj brzo, u jednom dahu:

— Na putu sam u Rim, nemam novaca za hotel, želim vidjeti Asiz. Mogu li prosjediti u halu do jutra?

— Oh, ne tako, imamo mi soba! — odgovori mi ona. Htjela sam opet ponoviti da nemam novaca, ali ne dospjeh završiti rečenicu. Lijepa me gospođa prekine:

— Ništa, ništa, ujutro ćemo sve urediti.

Okrene se tada prema vrataru i reče:

— Odvedite gošću u sobu broj 21.

Penjali smo se stepenicama. Za čas sam se našla u maloj čistoj sobi. Krevet je bio pripremljen a i topla voda za kupanje bila mi je na raspolaganju. Bilo je oko jedan i pol u noći kad sam se omotala bijelom plahtom i dekom te zaspala snom bezbrižnog djeteta.

Ujutro upitah:

— Koliko stoji noćenje?

Lijepa gospođa samo mahnu glavom:

— Ništa.

Tone OTOČAN

U vinogradu mog djeda

U vinogradu mog djeda
jato se kao jarebica saplelo
izgleda:
u mahu
u razmahu plahu
uzmahuju vjetar,
vjetar u strahu;
lišće zgrljeno
smaragdnozeleno
valovlje zbilje:
sto talasa šumno se talasa;
loza vita
bakrenozagasita
zmijavo se giblje:
u sto glasa smijavo se glasa;
izgleda
jato se kao jarebica saplelo
u vinogradu mog djeda.

Jakov IVAŠTINOVIĆ

Odmor gospođe Brigite

Bila je filmska glumica. Vizija pijanaca i san osamljenika, čežnja mladića i utjeha starih bećara. Imala je oči u kojima se mogao utopiti svatko tko je u njih zagazio i dušu u kojoj je svaki nesretnik mogao naći utočište. Bila je centar pažnje raznih ilustriranih časopisa i listova. Djelovala je kao simpatična ruža i suptilna umjetnica. A bilo je u njoj i malo divlje egocentričnosti.

Živjela je izvan društvenih pravila burno i golicavo uz viski i ljubavnike — ali ipak sama i nemirna.

U noćnom lokalu, gdje je pjevala, otkrio ju je poznati režiser i ponudio joj je ulogu u filmu »I sutra će proći«. Kad je uspjela i kad su je drugi režiseri počeli salijetati, došle su njene filmske vrtoglavice i šetnje po zvijezdama. Nije imala slobodnog vremena ali je imala novaca i obaveza.

Dosta joj je bilo aviona, hotela, sekretarica i sobarica. Čeznula je za tišinom u vlastitom domu, ali u svom domu tu tišinu nije mogla naći. Obožavala je rustikalnu atmosferu, žive boje, atraktivnu starinu, duge šetnje uz more u kraju gdje je nitko ne pozna, ples, čitanje dobre knjige i mala ugodna društvanca u kojima je svakog poznavala i u kojima je mogla izuti cipele. Da nije bila glumica, bila bi udata i imala bi petero djece. Uvijek je čeznula za srećom, s nekim, negdje.

Jednom je pokušala da na osebujan način nađe sreću. Jedan mladić joj je poslao svoju sliku, kratku biografiju i sljedeće pismo: »Udajte se za mene. Vi imate sve, a ja nemam ništa. Podijelit ćemo. Poslije ću ja imati sve, a vi nećete imati ništa. I opet ćemo podijeliti.«

— Zgodno — rekla je i pokušala. Ali, prekratko je trajalo. Bilo je naporno, bez iskrenosti, povjerenja i perspektive. Srušilo se prije nego što se učvrstilo.

Bila je to samo epizoda koja se mogla uklopiti u drame morala ili u drame savjesti u kojima je uspješno igrala.

Ostala je svoje stablo. Ni za centimetar nije se udaljila od sebe.

Smatrala je da život ima smisla jednostavno zbog toga što postoji. I živjela je — u radu i radostima.

Kad je tražila mjesto u kojem bi se mogla odmoriti kao običan građanin, a da ne bude daleko od sebe i svijeta, od duha i vremena, prijatelji su joj preporučili odmor u Dubrovniku.

I došla je. Tiho i anonimno. Kao Brigita Kunst, domaćica iz Frankfurta.

* * *

Njezini joj prijatelji rekoše da je Dubrovnik grad velike prošlosti i toplih ljudskih poruka. Ukrašavaju ga čipke u kamenu, monumentalne zidine, raspjevane i moćne građevine, slikovite i raskošne fasade, zeleni parkovi, vitki čempresi

i gostoljubivi ljudi. To je grad s dušom, eteričnom šutnjom, bučnim pokretima i zanosnom ljepotom. U njemu čovjek, na nenametljiv način, može razmišljati o vremenu, o smislu postojanja i o koristi od stvaralačkog rada, može biti tih, velik, miran, prisutan i nepoznat.

Nastao je na trgovini i vještoj politici a danas raste na turizmu i starinama, na prodaji užitaka, strasti, pejzaža, sunca, uspomena i visoke kulture.

Hvata se u koštac s mediteranskim bojama, ljudskim egzotikama svih vrsta, svjetskim turističkim centrima, a i onima koji bi mu htjeli oduzeti nacionalni identitet.

Katkada ga vrijeme čuva više od gradske uprave.

Mnogi dođu u Dubrovnik zbog radoznalosti. A kad iz njega odlaze, ponesu ga u sjećanju kao dragu pjesmu. Jedna dama je čak rekla: sada mogu umrijeti.

Turisti dolaze s psihologijom umornog građanina, a odlaze okrijepljeni suncem, morem, ulicama punim kontrasta, kulturnom baštinom i malenim ljudskim tajnama.

Koliko tijela vrisne, zaradosti se i zgrči u tom gradu tajnovitog života i raznovrsnog življenja. Koliko zanimljivih, laganih i dalekih žena ostavi na dubrovačkom kamenu jeftinu ili veličanstvenu ljubav i vrati se kući s uzdahom smirenosti, sa zadovoljstvom u svim svojim nečitljivostima.

— Otiđi tamo i pruži ruku za nestvarnim školjkama u kojima ćeš, možda, naći sve što te nosi i što te smiruje. Samo je jedan Dubrovnik na svijetu. A svi koji u njega dođu svjedoci su njegove snage i njegovih zavodljivosti.

* * *

Dubrovački dani su je očarali svojim uzbudljivim raznovrsnostima. Djelovali su kao afrodizijak.

Poslije predstave »Hamleta« na tvrđavi sv. Lovrijenca gospođa Kunst upoznala se s mladim dramskim glumcem Ivanom koji joj je pomogao da ide putovima zemlje i svemira.

Dodirivali su se blizinom i tijelom. Zaogrnuli su se kišom davanja i svjetla. Sve ulice su bile njihove, a isto tako sva sunca, sva mora, sve uvale, svi vjetrovi, svi čempresi i sve tajne.

Krstarili su po svojim žilama, iskustvima, glasovima, hridinama, dubinama i mrakovima. Sve što je do njih došlo zaustavilo se kao živo uzbuđenje, kao neprolazna uspomena, kao trag vedrine.

— U meni svijetli jedno jezero — rekla je. — Pronađi ga i ti ćeš reći: ljubav.

— Stotinu jezera sam u tebi već pronašao. Ali, kad neko od njih pokušam da uhvatim, pobjegne mi. Ja ne znam kuda ti tečeš i kako te mogu zaustaviti.

— Ako ne znaš, onda ćeš me izgubiti.

— Čudna si i neuhvatljiva. Što simbolizira tvoje tijelo?

— Zar treba da nešto simbolizira?

— Čini mi se da treba jer pomoću simbola lakše shvaćamo nejasnoće.

— Ja nisam nejasnoća.

— Ne znam što si: nepoznata formula, bezumna iluzija, san bez sna, mašta bez mašte, utješna strast ili prelomljeni kist.

— Govoriš kao pjesnik. Nemoj tražiti ono što ne postoji. Traži onaj dio nas koji je u nama.

— Bacit ću te u more.

— Zašto?

— Zato što si biser.

— Biseri se vade iz mora.

— I ja ću tebe izvaditi.

— Ako pobjegnem u zelenkaste spirale, ako se sakrijem u ravnodušnoj travi, ako se izgubim u crnom nemiru, ako me nešto nepoznato proguta?

— Bacit ću te baš zato da se sve to dogodi, da vidim koliko te mogu tražiti, koliko sam sposoban da te nađem, otmem i sačuvam.

— Junaci postoje u pjesmama i na pozornici. U životu ih nema. Da ti, možda, ne glumiš?

— Dobra gluma nije gluma. Ona je dočarana i stvorena stvarnost.

Zamalo je rekla da i ona zna nešto o glumi, ali u posljednji se čas ugrizla za jezik i nije rekla ništa.

— Ti ne voliš mene. Ti voliš svoju viziju ljepote. Ti voliš svoje izmišljene bisere. — Rekla je to kao provokaciju.

— Ti znaš ono što ti znaš, a ne znaš ono što ja znam, ili to ne znaš dovoljno. Zato tako govoriš.

— Rekao si da ćeš me baciti u more.

— Bacit ću te kad uhvatim tvoj najzačaraniji pogled, kad postaneš biserna ogrlica, simbol ljepote i stepenica koja vodi do spuštenih trepavica.

— Simbol se ne može baciti u more.

— Ja mogu.

— Pokušaj...

I tako je to išlo. Nepatvorene uvjerljivosti nagovještavale su svjetove u kojima se postaje jedna vjera, jedna nada, jedna melodija, jedan krik i jedna vječnost.

Lutali su po gradu i okolici, uz more i po parkovima. Često bez programa, cilja i obaveze. A najljepše na tim lutanjima su zgodni detalji u njima i oko njih.

Ispred hotela Excelsior prolazio je magarac suvereno dostojanstven i miran. Na leđima je nosio punu košaru krumpira i krastavaca. Za njim je išla lijepa Konavljanka i tukla ga je šibom.

* * *

Dva sata u noći. Dubrovnik je pružio svoje kamene ruke u nebo, moli svoje noćne molitve i pjeva svoje noćne pjesme. Ribari su zapalili svjetla i otisnuli se na more. Mladići love strankinje i ne raspravljaju s njima o međunarodnoj situaciji. Love ih kao grlice i trude se da im ne bude dosadno. Obožavaoci mraka skrivaju se u mraku i naslanjaju se na svoje zavjese, na svoje krčme i na svoje igračke. Sjede na klupama koje bi se mogle zvati: klupa uzdisaja, klupa veselog čavrljanja, klupa ljubomore, klupa grijeha, klupa iščekivanja i neodlučnosti. Sjede i vole se — vidljivo, nevidljivo, grešno i prirodno.

U baru »Labirint« svi su stolovi zauzeti a ljudi oko njih pjevaju. Tu nije kao u hotelima u kojima, zbog visokih cijena, domaćeg gosta nema ni za lijek. Tu ih ima jer tu mogu piti domaće župsko vino i pojesti porciju girica.

Svjetla su crvenkasta. I strop je crvenkast. Raspoloženje je »za pet«. Konobari su u crnim odijelima i ne štede korake. Na nekim stolovima šampanjac se hladi na ledu. Violina uzdiše, pjeva i razbija tugu.

Tu su ljudi i žene iz mnogih zemalja. I nitko nikog ne pita odakle je. Čuje se njemački, engleski, francuski a čuju se i svi naši govori, sva naša narječja.

Vrijeme prolazi. Prazne se boce. U toj ludoj noći netko žali za dragom, netko razbija čaše, netko slavi neki svoj uspjeh — sve dok zora ne zakuca na vrata.

Sve se miješa, sve vrije: igre, pjesma, dim, zagrljaji, poljupci, smijeh, neobuzdani ritmovi rokenrola, rumbe, sambe, pa i nekih mirnijih plesova.

Duboki dekoltei, kratke i duge suknje, šareni šorcevi i napadno obojene majice vrte se po zraku i u očima gostiju. Pravo južnjačko, karnevalsko raspoloženje uz violinu, saksofon i bubanj.

Gospođa Kunst je nosila dugu haljinu od organdija s dugim i tijesno pripijenim strukom, golim ramenima i širokim završetkom ispod kojeg su bila dva-tri žipona. Imala je i bolero s kratkim rukavima od istog materijala.

I ona je plesala. Nijedan ples nije propustila. Mekano je naslanjala glavu na rame svoga ljepotana i slušala njegove zavodljive riječi.

Kao i ostali, postala je laka igračka ljubavi i alkohola, krajnje opuštenosti i mahnitog uživanja.

Tu, u »Labirintu«, noću u dva sata, nitko ne traži ideale iako je svatko zbog njih došao — netko da ih utopi, a netko da im dade podršku.

* * *

Jedno veliko društvo sjedi u sredini dvorane oko četiri zajedno sastavljena stola. Čim glazba utihne, čitavom prostoru nameću svoju pjesmu.

Do njih sjedi gospođa Kunst sa svojim kavalirom. Diže nogu na stolicu kraj sebe. Pjeva. Živahno razgovara i pomalo koketira s velikim društvom. Nazdravlja im i pije s njima u isto vrijeme. To baš nije lijepo, ali u toj sveopćoj gužvi nitko tome ne pridaje nikakvu važnost. Svi se valjaju u dobrom raspoloženju.

Gospođa Kunst se digla i otišla do mikrofona. Dozvolili su joj da pjeva. I pjeva.

Veliko društvo počinje zviždati.

— Dosta! Dosta! Prestani! Nećemo slušati njemački jezik. Previše smo ga slušali četiri godine, za vrijeme okupacije.

Njemica pjeva, smije se, namiguje pijanom društvu i šalje mu rukom poljupce.

— Dosta!

Zviždanje.

— Nećemo slušati njemački jezik! U Kragujevcu je bilo sedam hiljada mrtvih.

Njemica pjeva. Ne da se smesti. Već shvaća protest, ali ga želi pretvoriti u šalu.

Protesti sa zviždanjem se nastavljaju.

Napokon, njezino lice mijenja izraz. Osmijeh je zamijenila ledena i ukočena nelagodnost. Ali, ona se ne da i pjeva dalje.

Protesti ne prestaju.

Zvižduci.

— Fuj! Napolje! Prestani!

Uspjela je. Nisu je pokolebali, omeli i u toku pjesme na neugodan način protjerali od mikrofona.

Vraća se k stolu, ali ljuta.

Žamor. Galama. Gužva.

Jedan pijani debeljko obraća joj se ovim riječima:

— Mi imamo široko srce i primamo svakoga, pa i tebe, bezobrazna Švabico. Ali ti ne poštuješ ovu zemlju. Ti zlorabiš njenu gostoljubivost. Za tebe ovdje nema mjesta. Napolje! Marš!

Konobari umiruju uzbuđeno društvo.

— Ne smije pjevati za mikrofonom. I mi smo pjevali, ali za svojim stolom. I ona je mogla pjevati za svojim stolom.

— Zar je nešto loše pjevala?

— Otkud znamo što je pjevala! Pjevala je švapski. Tko zna što je pjevala! Mogla je pjevati i nešto loše, nekakvu fašističku propagandu.

— Nije pjevala ništa loše.

— A kako ti znaš?

— Ja znam njemački. Razumio sam što je pjevala.

— Ti se klanjaš strancima. Eto, to je. Fuj!

— Ja volim ovaj grad i došla sam ovamo kao prijatelj. Nisam zavrijedila da me vrijeđaju — rekla je ogorčeno.

— Šuti, bezobrazna ženo! Ne poštuješ ovu zemlju ni njene žrtve. Napolje!

Digla se i pošla prema vratima, ali se vratila i energično sjela na svoju stolicu.

— Ne! Ja ne idem! Ja se ne bojim!

To je njezine protivnike još više razjarilo, pa su došli do nje i počeli je gurati.

Njezin prijatelj ju je pokušao braniti, ali sam nije mogao ništa protiv dvanaest pijanih ljudi.

— Ni ti nisi ništa bolji od nje, ti suknjolizac, ti koji se prodaješ za male njemačke marke.

Dok su je gurali iz dvorane, opirala se i vikala:

— Ja sam ovdje gost i prijatelj, a vi ste siledžije i osvajači.

— Je li te Hitler naučio tako govoriti? Napolje! Nema više tvoga Hitlera!

Gospođa Kunst bila je bijesna i uvriježena. Gnjev, plač i uvrede miješaju se na njenim usnama i u njenom oku. Njezina jedra su razderana.

Jedna nepromišljena i pijana ludost potamnjela je dio dubrovačke radosti.

Došla je milicija da napravi red. Na žalost prekasno — kad je ožiljak već narastao.

Teško je čovjeka zaustaviti kad se jednom pokrene — pa i onda kad se pokrene u krivom pravcu.

* * *

Kako je gospođa Kunst došla, tako je i otišla — iznenada, tiho, bez obavijesti i bez pozdrava. Njenu gorčinu ništa nije moglo izbrisati. Otišla je s razočaranjem i zlovoljom.

Njen prijatelj, dramski glumac Ivan, obilazio je mjesta na kojima su bili zajedno. Čuvao je uspomenu i klecao pod njenim teretom.

Poznanstva traju toliko dugo koliko vrijede. Ljudi zasvijetle i naglo se ugase. Čovjekova je sudbina da gubi: mladost, zdravlje, mir, zadovoljstvo, snagu, sposobnost i prijateljstvo. Doduše, on dobiva iskustvo i znanje. Ali, na žalost, onda kad ga najmanje treba — pred smrt.

Vrijeme teče i kao bujica u zaborav odnosi sve važnosti i nevažnosti, sve mrlje i blizine.

U Dubrovniku se jedan grumen čovjeka odvalio i potonuo je u dubini ljudskog nesporazuma. Odmor gospođe Brigite nikoga nije odmorio, naročito ne one koji su o njemu razmišljali.

Dobar dan, tugo!

Ipak treba živjeti u nadi.

Darko DEKOVIĆ

Bura

(Odlomak)

Noć je pred konac godine 1980. Iz gostionice na križanju cesta za Gornji i Donji Pašac izlaze posljednji gosti. Bura silovito trese golim krošnjama dvaju koprivića i fijuče kao pobješnjeli zloduh.

Krčma »Kod Čargonje« — piše nad ulaznim vratima. Gosti su se u bučnim grupicama razišli. Čargonja je ugasio nekoliko žarulja i u polumraku podiže stolice na stolove. Ostavlja nedirnutim samo stol za kojim još uvijek sjedi sjajnih očiju Vladislav Šupak.

Tko je Vladislav Šupak?

— To je beštija ka loče! — kaže za njega Miro Legac. — Četiri puta je zimal antabus i vavek je daje pil i niš mu ni; popil je na tisuće botij. Da mi je imet koliko je kroz njega pasalo, otprl bin veletrgovinu.

Jednom je Vladislav Šupak kod Mira među njegovim praznim bocama u radionici vidio miševe; zgrabio je štap i počeo lupati po bocama:

— Viš! Miš! Čapaj ih! Čapaj ih!

— Ma kakovi miši — umiravao ga je Miro. — Fermaj se, razbit ćeš mi boce.

Jednom je iz Mirove autolimarske radionice gledao prema koritu Rječine; dugo je gledao i onda zvao Mira:

— Viš, Miro, oneh dveh ča love ribu na Rečine! Vidiš jih?

— Ma kade? — čudio se Miro. — Ne vidin nikega.

Bilo je to zimi kad se nitko pametan ne bi spuštao u klanac ispod Pašca, a nekmoli lovio ribu.

Vladislav je volio Miroslava Legca; njemu se nekoliko puta i povjerio, onako kako sigurno ne bi nikom drugom. Miro bi ga razumio najbolje. Znao mu je dati vina iz petlitarske kante za motorno ulje, Vladislav bi se tada zavalio iza kakvih kola pred radionicom i odspavao nekoliko sati. Kad bi se probudio, bio bi žedan i dobio novu kantu.

Čargonja je pospremio sve stolove i sad je polako prilazio Vladislavu. Prethodno ga je već nekoliko puta opomenuo:

— Šinjor Vlade, vrime je za zapret... Ala, homo po malo... Put pod noge pa va teplu postiju!

Sada mu je, već uvjeren da ga Vladislav ne vidi i ne čuje, prišao s leđa, podigao ga sa stolice, nataknuo mu šešir na glavu i izgurao pred vrata gostionice. Za svaki slučaj ponovio je, usput, još nekoliko starih gostioničarskih izreka pa za njim zatvorio vrata.

Vladislav je stajao pred gostionicom ali nije bio baš siguran da li stoji ili još uvijek sjedi. Fijuk i divljanje bure činilo mu se veselom pjesmom. Pričinjalo mu se da se zvijezde na vedrom nebu miješaju kao bijele točkice na tamnom tijestu koje netko mijesi. Slina koja mu je tekla niz opuštenu usnicu smrzla se negdje pri dnu loše obrijane brade.

Koraknuo je i sve se oko njega pomaklo: zid na uzbrdici sličio je zidu na nizbrdici. Podivljala krošnja, koju kao da je bura iz korijena htjela iščupati, sada je bila na drugom mjestu. Gostionica je stajala nekako bočno, a ne više iza njega. Najteže je bilo s mjestom na kom je sam stajao; ono se čas dizalo, čas spuštalo. Rukom je iz navike htio dodirnuti šešir ali učinio je to nespretno svojim tvrdim otečenim prstima i pri slabom svjetlu što je dopiralo od žarulje na križanju. Odjedanput spazi kako bura od njega dolje prema sutjesci Rječine nosi neki predmet. Po hladnoći koju je tog časa osjetio na tjemenu shvatio je da je ostao bez šešira. Kad bi se napio, jedino bi na tjemenu osjećao studen.

Zakoračio je još jednom, pa još jednom i svaki put bi se izmjenjivali mračna zemljana staza i vedro zvjezdano nebo a niski kameni zid mijenjao bi svoj nagib.

Sada je bio na najžešćem naletu bure. Puhalo mu je u leđa i kaput mu se pleo oko nogu. Odjednom mu je lice promijenilo izraz; nekoliko koraka pred sobom vidio je na zemlji tamnu sjenu. Okrenuo se prema njoj; nije smio pobjeći jer bi sjena dobila određeno lice. Ono bi ostalo u svijesti, stalno bi ga osjećao za leđima i ne bi ni ovako pijan mogao ostati u kući. Zato je morao prići, uvjeriti se, morao je ubiti priviđenje »na licu mjesta«.

Događali su mu se ovakvi prividi, ali ne tako često. Ovo je sada već nakon desetak dana. Prošli je put ušao u vrt Zvonka Brdara i na opće čuđenje ukućana i uz bijesno lajanje vezanog psa morao je opipati crijevo za zalijevanje vrta da se uvjeri kako to nije čovjek ni sjena, nego opipljiva stvar. Bojao se neraspoznatljivih predmeta jer bi oni časkom dobivali vratove, ruke i lica. Sve su to bila sablasna lica nestalih a Vladislav ih se bojao više nego smrti, naročito onoga Frana Malinića. Od njega bi drhtao tjednima i plaho općio s ljudima kao da im želi dokazati da je on dobroćudno stvorenje, neka ga žale. Želio je da se vidi njegova plahost, on nije nekakva »velika zvjerka«, nego običan, mali, dobroćudni pijanac, neka ga ne sude, neka ga...

I stao bi uvijek, kad god bi raščlanjivao svoje postupke, kod mjesta gdje je trebao reći svoju krivicu. Nikada nije našao način da spoji krivicu i opravdanje. I tada bi pio i pio i što bi više pio, to je više blijedio osjećaj da je Fran Malinić tu negdje, iza leđa, za susjednim stolom. Nije to lice moralo ništa raditi, nije se toga bojao Vladislav, ono je bilo stravično onako nepomično, a živo i postojano.

Koraknuo je prema sjeni. Maknula se.

Zastao je.

Čuo je svoje mumljanje; nije znao je li to glasan govor ili šapat.

Ne, nije se maknula, to se on miče zbog jake bure. Prišao je sasvim blizu sjeni.

— Sada treba raditi brzo — rekao je sam sebi. — Treba ubiti sjenu!

To »ubiti« značilo je nešto kao razotkriti i spasiti se. Izvodio je to tako da bi opipao ili barem osvijetlio sjenovito i mračno mjesto.

Htio je što prije dodirnuti sjenu; dok nije počela dobivati lik. Sjena je na podu i on se mora sagnuti a pijan je i bura ga ljulja. Treba požuriti; možda je najbolje nogom?

Ispružio je nogu.

Tog časa svega je nestalo. Nastao je mrak. Osjetio je jak bol u nosu. Hladnoća na tjemenu počela ga je smetati. Shvatio je da leži na podu. Htio je ustati, ali noge su kod svakog pokušaja klizile po glatkoj podlozi. San mu je sklapao oči; osjetio je još samo nezadrživu potrebu za mokrenjem, ugodan osjećaj mokrenja i toplinu mokraće oko kukova i bedara.

Vladislav je spavao na zamrznutoj lokvi usred gostioničkog dvorišta, pomokren i gologlav. Njegov je šešir negdje među hrastićima dolje prema sutjesci

Rječine. Poneki kamenčić koji se nije učvrstio u hrapavu smrznutu zemlju bura dokotrlja na led i zaustavi ga na odjeći pijanca.

Cestom iznad gostionice prošla je čatrnja. Farovima je osvijetlila najprije put za Gornji, a zatim za Donji Pašac i na čas nadglasala zvižduk podivljalog vjetra.

(Moguće sličnosti sa stvarnim osobama sasvim su slučajne.)

Tomislav MARETIĆ

Kolovoz u Zagrebu

Jedrilica u
Jarunskom jezeru,
dokle će stići?

Tanki čamac
daje Savi športski
izgled.

Doplivav nasred
jezera: »Gle, komarci
hode po vodi!«

Toplo dno čuna
skočiš li s obale!
Rijeka ljeta.

Ljetni gromovi!
Leptir sakriven ispod
čaške cvijeta.

Ljetne livade.
Zrikanje dolazi
ispod zemlje.

Za zidom prostre
se slika: ukočeni
čamci na vodi.

Starac u čamcu
prevozi voće; ja sam
tek nešto brži.

Svojom težinom
savio cvijet k zemlji
neoprezni puž.

Sunce otapa
mraz: jedan crven, drugi
još bijel — šipak!

Gliser što odlazi
na more —
okreće se propeler.

Klofanje tepiha.
Udarci odjekuju od
susjednih zgrada.

Pas istrčao
iz bare. Dok se stresa,
vidi se duga!

Kraj kolovoza.
Vlasnici pasa opet
šeću zajedno.

Luka PRAŠILOVAC

Nikad nije kasno

Najmrži joj bijahu ispitljivi ženski pogledi i došaptavanja:

— Tako? Nije udata? Kako to? A baš je zgodna. Vama nije?

U takvim joj prilikama obrazi planu, u očima se zaiskre suze a onda je obuzme bijes i demonstrativno se udalji. Ljudi su zaista strašni. Šta se koga tiče je li ona udata ili nije! To je isključivo njezina stvar. Nije se udala jednostavno zato jer po njezinu dosadašnjem iskustvu muškarci ne zavređuju ono potpuno povjerenje potrebno za zajednički život.

Igor je bio vrlo zgodan, dotjeran, šarmantan. Ona još studentica, a on već arhitekt. Osvojio ju je, to mora priznati, i svojom pojavom i titulom. Upoznali su se na jednom vjenčanju. Plesao je tu noć samo s njom, za nekoliko je dana odveo u kino, slijedila je zatim šetnja uz rijeku, tu je pao i prvi poljubac a onda se dala nagovoriti da dođe u njegov stan. Čim je nakon njenog ulaska zaključao vrata, nasrnuo je na nju upravo životinjski. Rvala se s njim svom snagom, stala dozivati u pomoć, napokon mu se otela, zgrabila sa stolića golemu, tešku vazu (s najozbiljnijom namjerom da ga njome kresne po glavi) i tako ga prisilila da je pusti izaći. Bez daha je dotrčala na tramvajsku stanicu, ukrcala se u prvi tramvaj i došavši kući zaključala se u svoju sobu, bacila se na kauč i zaridala grčevitim, dugotrajnim plačem.

Mladost joj je pomogla da nakon podosta vremena počne pomalo zaboravljati taj nemili događaj. Život je opet tekao normalnim tokom. Dugo, međutim, nije pokazivala nimalo zanimanja za muški svijet. Dok jednog dana ne uoči kako na nedalekom uglu kuda je svakog četvrtka — kad je imala poslijepodnevna predavanja — prolazila stoji mlađi ali ozbiljan muškarac. Po njezinu mu je mišljenju moglo biti kakvih trideset i pet godina. Idućeg četvrtka već se izdaleka naprezala da ustanovi je li tamo. Bio je. Posebno je zapazila vrlo lijepu njegovu kravatu. Slijedeći put imao je drugu. I sad ju je zabavljalo stalno njegovo mijenjanje kravata. Zastala je stoga začuđena što ga ovaj put nema. Čak se i obazrela na sve strane ne bi li ga negdje ugledala. U tom času isplovio je iza kioska.

— Mi se zapravo već poznajemo — rekao je. — Dopustit ćete da se predstavim: odvjetnik Zvonimir Ščitaroci.

Bilo joj je neugodno. Promrmljala je svoje ime i automatski mu pružila ruku. Zadržao ju je malo dulje u svojoj i predložio da se navečer nađu u slastičarnici na Glavnom trgu. Cijelo popodne predbacivala si je što otprve pristade, no sad je gotovo. Ne može ga prevariti i ne doći.

Viđali su se otad redovito jednom na sedmicu. Četvrtkom. Zbog službenih obaveza on nije mogao češće. Vladao se prema njoj vrlo obzirno, s mnogo takta. Bio je zaista obrazovan, kulturan, načitan. Tako je ugodno bilo s njim ćaskati. Do te se mjere navikla na nj da nije mogla zamisliti svoje postojanje bez njega. Bivao joj je sve draži pa je njegovo očitovanje ljubavi primila s iskrenim zadovoljstvom. I bila je sretna.

Helu, svoju kolegicu iz osmoljetke, srela je nakon dugo vremena. Iskreno su se jedna drugoj obradovale. Sjele su u kavanu da se napripovijedaju, obnove uspomene. Hela je prodavačica u robnoj kući. Nije udata, ali...

— Ali?

— Tako. Nešto je možda na pomolu.

— Ispričaj mi.

— Zapravo je tek počelo. On je divan. I k tome odvjetnik. Nekoliko je srijeda stajao na jednom uglu kuda redovito prolazim. Nedavno se napokon odvažio da mi pristupi.

— Zvonimir...

— Da, Ščitaroci. Kako znaš?... Nevenka, kamo ćeš?... Čekaj... Nevenka...

Bilo joj je da svisne. I razboljela se, dospjela čak u bolnicu. Mjeseci su prošli dok se nije oporavila i došla k sebi. Mnogo joj je pomogao mladi odjelni liječnik. Posvetio joj je posebnu pažnju. Kad je izašla iz bolnice, posjećivao ju je kod kuće. Roditeljima se jako svidio. Zar ne vidi da je u nju zaljubljen? Napokon joj je i sam to rekao. Simpatičan je, o tom nema sumnje.

— Neću se ipak prenagliti — govorila je samoj sebi. — Vidjet ćemo...

Uskoro je momak načeo temu o vjenčanju. Petljao je i motao te na kraju dodao kako ipak želi znati kakav mu miraz nosi. Imaju li možda deviza? To bi bilo najidealnije...

Otjerala ga je onoga časa. Bez težih posljedica po sebe.

Sad se već bliži četrdesetoj. Odavno se potpuno sredila i smirila. Diplomiravši arhitekturu odmah je dobila mjesto. Stari jedan renomirani stručnjak za uređenje interijera otkrio je u njoj talenat za tu struku, nesebično joj je pomagao pa je uskoro postigla prve zapažene uspjehe. Nakon njegova odlaska u mirovinu naslijedila ga je, cijenjena je i dobro plaćena. Živi bez briga, zdrava je i zadovoljna... premda katkada osjeća nekakvu prazninu. Kao da joj ipak nešto fali...

Od jučer je, međutim, dugogodišnji njezin staloženi mir prvi put pomućen. Bila je s prijateljicom Vlastom na koncertu. Okrenuvši se u jednom času zapazila je u redu iza sebe pristalog prosijedog muškarca. Zašto se kasnije još dvaput okrenula? Primijetila je čak da je malo nemarno odjeven.

— Nevenka — govorila joj je pod pauzom Vlasta — ne mogu a da ti nešto ne kažem. Nećeš se ljutiti?

— Neću. Šta?

— Jesi li primjetila kako te onaj prosijedi muškarac u redu iza nas cijelo vrijeme diskretno promatra? Kad je vidio da sam to opazila, brzo je, pomalo zbunjen, okrenuo glavu.

— Ne budi, Vlasta, smiješna. Šta bi me promatrao!

— Kad ti kažem. Nakon pauze okreni se koji put pa ćeš se i sama uvjeriti.

Nije se okrenula. O tome jednostavno nije više htjela misliti. Ni putem, ni kod kuće. Ipak joj je stalno pred očima lebdjelo lice što ga je tako živo upamtila. Tek nakon nekoliko dana i s velikim naporom uspostavila je staru svoju ravnotežu i sigurnost. No ne zadugo.

Kad ga je poslije mjesec dana (jest, prekosutra će biti točno mjesec dana) ugledala na tramvajskoj stanici, zacrvenjela se poput kakve djevojčice. Njegove su joj se oči razdragano smiješile. Pristupio joj je kao staroj znanici.

— Dobar dan! Vidjeli smo se na koncertu, zar ne?

— Dobar dan. Ne sjećam se pravo...

— Jest. Na simfoničarima. Idete li ovim tramvajem? Baš mi je drago. Izvolite...

U tramvaju su razgovarali o koncertu.

— Muzikalan je — zaključila je a onda glasno rekla:

— Moja stanica. Silazim.

— U petak sviraju Bečani. Hoćete li doći?

— Svakako...

Ugrizla se za usnicu. Izletjelo joj. Izdala se.

— Vidimo se dakle. Ovaj put u pravom smislu: do viđenja!

— Do viđenja — odgovorila je tiho i osjetila kako se opet zacrvenjela. — Nije valjda primjetio? — uplašila se, naglo se okrenula i sišla.

U petak je odlučila da ne pođe na koncert. Sat prije početka nazvala je Vlastu.

— Imam temperaturu. Nije mi dobro. Morat ćeš sama... Lako za kartu. Nek propadne. Ne bi li, uostalom, pošao tvoj muž? Nije kod kuće?... Nema više mogućnosti da je kome ponudim... Ne, ni govora... Samo ti idi. Zaista nije potrebno da dolaziš ovamo pa da i tebi propadne koncert...

Kasno navečer Vlasta joj je telefonirala.

— Kako si? Bolje ti je? Baš me veseli... Nego... znaš li, Nevenka, da je bio?... Kako: tko? Pa on... no, znaš... I zamisli: prošli je put i mene zapamtio. Večeras me je, naime, pardonirao i sav u čudu pitao gdje mi je simpatična prijateljica...

— Nije joj valjda ispričao — pomisli Nevenka — da smo se u međuvremenu sreli...

— Rekla sam mu da si bolesna — nstavila je Vlasta — zabrinuo se i dao te pozdraviti... Nevenka, čuješ li me?

— Da. Sutra ćemo razgovarati. Oprosti, malo sam umorna...

Vlasta je shvatila pa sutradan nije o tome povela razgovor. Diskretno se povukla. I tako je Nevenka sama mučila svoju muku. Bila je suviše pametna a da ne bi znala kako se s tim čovjekom ne može više susretati ni indiferentno, ni samo prijateljski. Šta će tu sebi farbati: zaljubila se. Ali to je ludo, nerazumno, zapravo užasno. Ta njoj će uskoro biti četrdeset godina. A otkud, na koncu, zna da i on nju voli? Privukla je jednom njegovu pažnju, jedanput su razgovarali, ne mora i on biti poput nje lud pa se na prvi pogled zatelebati. Kako je uopće došlo do toga da ga je odmah zavoljela? I zašto... zašto? Nekako osjeća da je čestit, dobar... Brus! Takav su dojam davali i Igor, i Zvonimir, i onaj treći. Pa? Nepoštenjaci, neljudi...

Izgubila je apetit, mučila je besanica. Svi su primijetili da s njom nešto nije u redu. Uzela je nekoliko dana dopusta i otputovala u Opatiju. Jedino je Vlasta znala gdje se nalazi. Otišla je u srijedu a već u petak rano popodne javila joj je Vlasta da će preko vikenda skoknuti k njoj. Nevenki je bilo drago premda se iznenadila. Čak se i malo uznemirila. Nejasno je slutila da se nešto događa. Dočekala je Vlastu na autobusnoj stanici. Vlasta ju je nekako čudno gledala i tajanstveno se osmjehivala. Čim zatvoriše za sobom vrata hotelske sobe, Nevenka klone u naslonjač i brizne u plač. Toliko se toga u njoj nakupilo da je moralo provaliti. Vlasta je sjela uz nju na rukohvat naslonjača, ogrlila je i bez riječi pustila da se isplače. Znala je: taj je plač za Nevenku spasonosan. Jecanje se napokon stišalo, čuo se zatim dubok Nevenkin uzdah a potom Vlastin glas:

— Dobro je da si se isplakala. Sad možemo razgovarati. Činjenično je stanje jasno: ti ga voliš... S tim si valjda načistu. U redu. Da vidimo dalje. Muče te dvije stvari: da se opet ne nasanjkaš i da li on tebe voli. Nešto sam ti u tom pogledu došla reći.

— Šta? Reci!

— U četvrtak sam ga slučajno srela u robnoj kući. Odmah je pitao za tebe. Nisam mu mogla lagati. Kad je čuo da nisi najbolje, usplahirio se.

Zamolio me neka mu omogućim da se s tobom što prije sastane. Za njega je to, naglasio je, od presudne važnosti. Morala sam reći da nisi u Zagrebu... Ne boj se, nisam rekla gdje si... Dogovorili smo se ovako: ja se sutra vraćam u Zagreb, i on prekosutra može biti ovdje. Ako se ti složiš, naravno...

Nevenka je sagnula glavu i šutjela. A onda reče:

— Sva sam smućena. Moram se malo sabrati, srediti... Ne, neka ne dolazi ovamo. Kad se vratim kući, ureći ću mu sastanak. A tebi, draga, hvala za sve što mi činiš. Velika si mi podrška.

Nije nikako htjela da se tako važan i delikatan razgovor održi u lokalu ili parku. Poručila mu je stoga da toga popodneva dođe u njezin stan. Bio je točan. Kazao joj je odmah da mu bez nje nema života. Ako ga odbije, bit će zauvijek nesretan. Ispričao joj je čitav svoj dotadašnji život. Kao mlad profesor doživio je tešku tragediju: djevojka mu je umrla od leukemije. Odonda dosad nije zavolio nijednu drugu. A nju sada voli... jako je voli... iz sve duše... Neka mu dozvoli da joj to u zajedničkom životu i dokaže. Kako Nevenka nije odmah odgovorila, on snuždeno doda:

— Trabunjam, dakako, bez veze... Zajednički život na pokus, bez ljubavi s vaše strane...

— Bez čega? — zausti Nevenka.

— Bez ljubavi s vaše strane — ponovi on.

— Ali ja te, ludice, volim... da, volim te kako nikoga još nisam voljela — savije Nevenka ruke oko njegova vrata i usne joj se spoje s njegovim.

Prije njegova odlaska Nevenka nazove Vlastu.

— Zovem te službeno. Uskoro ću trebati vjenčanu kumu. Jasno ti je valjda da to možeš biti samo ti...

— Šta? — čulo se s druge strane žice. — Nevenka, tako mi je drago. Od srca čestitam... Naravno da pristajem...

— I Tuna ti želi nešto reći. Evo ti ga.

— Vlasta, draga Vlasta, shvaćate li da mojoj sreći nema kraja? Zahvaljujući, dakako, i vama... I želio bih da naša kuma bude svjedokom i ovih mojih riječi: Nevenka mi je sve na svijetu i nikad, nikad je neću razočarati...

MOLIMO DUŽNIKE
DA PODMIRE PRETPLATU.

Neka se čuje i druga strana

(Josip Buturac, Neopravdani prigovori, Marulić 2/1984, str. 214—218)

Napisom »Neopravdani prigovori« u Maruliću 2/84, Mišljenja i reagiranja, dr. Josip Buturac pokušava pokazati čitateljima kako je on učen i stručnjak, a Paškal Cvekan bez »formalnih kvalifikacija za povijesno istraživanje... publicist, amater«. Buturčevo je polazište jednostavno:

1. Paškal Cvekan nema stručne spreme jer osim gimnazije, bogoslovnog fakulteta, licencijata i predavanja na provincijskim učilištima nema formalnih kvalifikacija za povijesno istraživanje. On je publicist, amater, diletant.

2. Dr. Josip Buturac posjeduje znanje stečeno na tri fakulteta, studirao je kod 12 profesora povjesničara, predavao 10 godina crkvenu povijest i pomoćne nauke na bogosl. fakultetu, vodio 10 doktoranata i potpisao 10 doktorskih diploma, 25 godina proveo u arhivskoj službi i u društvu valjanih nastavnika...

Zar ne, Golijat i David? I Golijat dovikuje Davidu: »Nije običaj da se priznati povjesničari osvrću na pisanje publicistike, takvu čast ona ne zaslužuje, ali ja ću to učiniti jedino zbog svojih čestitih zemljaka... Takvu zahvalnost ne mogu dugovati onome publicisti koji moje pisanje zove pristranim, neobjektivnim, a bez pravog dokaza...«

Prezreni David iz Ferdinandovca, nitko i ništa, neuki publicist, amater, slijepa kokoš, na koju se uopće ne treba ni obazreti jer je dovoljno uzviknuti: »Iš, ne praši!«, nije ipak tako neznatan kad mu Golijat učenosti, znanja i stručnosti poklanja pažnju od 4 stranice u »Maruliću«. Nešto ga ipak smeta!

Pustimo naslove, titule, škole i položaje. Život pokazuje da »omnis doctor non est doctus«! I on je morao učiti od drugih, stjecati znanje i postići naslove. I njegovo povijesno znanje utemeljeno je na moralnoj sigurnosti a ona na svjedočanstvima koja su zapisana u dalekoj prošlosti. Zašto ne bi i drugi mogli naučiti umješnost u povijesnim istraživanjima, u proučavanju povelja koje su dostupno napisane i izdane u 15 svezaka Diplomatičkog zbornika i u tolikim drugim arhivskim dokumentima? I zašto bi samo dr. Buturac znao i smio istraživati Požeštinu, pa i franjevce u njoj?!

Sve Buturčeve zamjerke mojim »neopravdanim« tvrdnjama ne znače nikakav stvaran prigovor mojemu djelu. Iznio je samo ona mjesta gdje se kao stručnjak, ali bez razloga, osjetio pogođenim. Pritom zaboravlja što je inače sam napisao. Tvrdi da mjesto Poljanska ne postoji ni u jednom dokumentu srednjeg vijeka i da nema naselja u ovom kraju koje bi se zvalo Poljanska. Čitatelji neka pogledaju

što je Cvekan u svojoj knjizi »Velika...« napisao o toj Poljanskoj kao samostanu malobraćana od opsluživanja, na str. 112 i 113, i uvjerit će se zašto dr. Buturac tako uporno tvrdi da u Poljanskoj nije mogao biti franjevački samostan. Naravno, jer za dr. Buturca Waddingus, Annales Minorum (t. XXII, str. 123) nije povijesni izvor. A ondje stoji napisano: *S. Christophori prope Velicam* — Sveti Kristofor kod Velike, što može biti samo Poljanska. Popis je iz 1587. Napokon, to svjedoči i Nikolić 1660. u izvještaju Petru Petretiću: »U selu zvanom Polgianska ruševna je crkva i samostan našega reda« (Acta Bosnae, str. 413). A na karti Zagrebačke nadbiskupije koju je izdao (ali nije sastavio) dr. Josip Buturac uz Poljansku je znak koji govori da je u njoj bio minoritski samostan. I dok je kod »publiciste« Cvekana sve o Poljanskoj povijesno argumentirano (quis et quid), o tome u Buturčevoj knjizi »Crkveno-kulturna povijest...« (str. 116 i dalje) nije stručno pisano. Postavljene su samo tvrdnje koje treba držati istinitima i stvarnima jer je to napisao stručnjak dr. Josip Buturac.

Stručnost dra J. Buturca ne niječem. Čudim se samo da su za njega dr. Đuro Kuntarić i L. Petrak povjesničari i vjeruje im, a Čevapović nije stručnjak. On je, naime, napisao da je kamen u Pleternici otkriven 27. II. 1782, vidio ga je, izmjerio i pročitao: »Hanc Ecclesiam renovarunt Fratres Minores de Observantia. Anno MDXX.« Prema dru Buturcu franjevci 1520. nisu mogli vršiti neku svećeničku službu! A zašto? Jer dr. Buturac ne posvećuje pažnju franjevačkim izvorima pa ne zna da su franjevci dobili papino dopuštenje slobodno djelovati kao dušobrižnici (Siksto IV: »Romanus Pontifex« i Julije II: »Hodie emanarunt«).

Na ono o »arhivistici«, o »castrum« i »suburbium« nije potrebno trošiti riječi. Jednako i o mikrofilmovanju u Vatikanskom arhivu. Tako bogato vrelo, a tako slabo iskorišteno! Zaustavit ću se samo na ovoj Buturčevoj tvrdnji: »Međutim je istina da povijesne monografije često pišu nestručnjaci, publiciste, diletanti; oni lakše dođu do novčanih sredstava, ukrašuju knjige slikama, stiču prijatelje kod neupućenih i lakovjernih osoba. Tako se povijest degradira što donosi sigurnu kulturnu štetu.«

Bilo bi dobro da čitatelji pregledaju:

1. Dr. J. Buturac, *Kutina*, str. 133, oko 30 fotosa.
2. Dr. J. Buturac, *Rovišće*, str. 100.

A zatim:

1. P. Cvekan, *Franjevci u Abinim Našicama*, 1981.
2. P. Cvekan, *Velika i njena bogata prošlost*, 1982.
3. P. Cvekan, *Franjevci u Požegi*, 1983.

Pročitajte i onda donesite objektivni sud.

A sada o stručnosti.

Na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu slušao sam dra Mihu Baradu i polagao ispite. Upućen sam i u znanstveni rad a novinarstvom se nisam nikad bavio. Proučio sam arhive u Virovitici, Našicama, Požegi, Brodu, Vukovaru, Koprivnici, Varaždinu, Čakovcu, Krapini, Kostajnici, Ivaniću, Trsatu, Samoboru, Jaski, Karlovcu, Virju, Pitomači i Ferdinandovcu kao i provincijski arhiv u Zagrebu i Subotici. Imao sam izvanrednu sreću da sam uvijek našao što sam tražio. A od monografija koje sam napisao i tiskom izdao nisam dobio ništa u dinarima!

Stvarno nisam kriv što sam kao »nestručnjak« uspješno otkrivao površnost »stručnjaka«.

Na primjer:

a) »Fra Ivan Kopijarević iz Stražemana izabran je za provincijala 1729. Sazvao je i održao franjevačke skupštine 1730. i 1731. Napisao je u Velikoj 1730. ljetopis bosanske franjevačke provincije pod naslovom 'Paraphrastica et topographica expositio totius almae Provinciae Bosnae Argentinae Fratrum Minorum de Observantia...'« (J. Buturac, Crkveno-kulturna povijest ..., str.118).

Da je dr. J. Buturac spomenuti rukopis ili zapravo i Liber Memorabilium veličkog samostana imao u rukama, uvjerio bi se da Kopijarević nije *sastavio* spomenuti rukopis jer ondje na drugoj stranici piše kako je taj spis o samostanima provincije Bosne Srebrne napisao nepoznati pisac *»sub provincialatu* Adm. R. P. Joannis de Straxemano alias Kopiarevic Vellicae in Conventu nostro S. Augustini Anno Domini 1730«. A to znači *pod provincijalatom* Ivana Kopijarevića napisan je u Velikoj (autor nije naveden). A tako se pišu sve knjige »Spomenice« u svim samostanima (vidi: Našice, Požega, Cernik...).

b) »Na zboru u Velikoj 1707. određeno je da se u požeškom samostanu osnuje tečaj za unapređenje *glazbene kulture* ('confraternitas chordigerorum')« (J. Buturac, Crkveno-kulturna povijest..., str. 117—118).

Ovo se stručnjaku za *crkvenu* povijest ne bi smjelo dogoditi. Confraternitas chordigerorum — Bratovština od »kordice« (pojasa) sv. Franje — nema veze s *glazbenom kulturom* jer je to franjevački Treći red kojemu su pripadale majka i dvije tetke dra Buturca, a osnovan je 1707. sa strane provincijske uprave na kapitulu u Velikoj.

A jer stručnjak ne ostaje sam, prof. Lovro Županović u »Sv. Ceciliji«, god. LI, br. 3/1983, str. 63, piše kako se u »samostanima Požega i Velika posvećivalo dovoljno pažnje i teoretskom i praktičnom svladavanju tih tada važnih glazbenih disciplina što je nedvojbeno bio razultat odluke kapitula u Velikoj god. 1707. da se u požeškom samostanu osnuje tečaj za unapređenje glazbene kulture (Confraternitas chordigerorum)«.

c) Dr. J. Buturac tvrdi: »O zamršenim i nejasnim povijesnim pitanjima može povjesničar razgovarati samo sa sebi ravnim stručnjacima a subdiletantima kazat će: Iš, ne praši! Naklivo tojan!« No on je na 111. str. svoje knjige »Katolička crkva u Slavoniji za turskog vladanja«, Zagreb 1970, nedopustivo spojio *dva različita pisma*, Petru Petretiću (14. VIII. 1658) i Kongregaciji za širenje vjere u Rimu (25. IX. 1658), prvo *latinski* a drugo *talijanski* napisano (Acta Bosnae, str. 483/4, 486/7) i svojom povijesno-stručnom metodom koja je samo njemu vlastita (bila mu na radost!) ustvrdio da su slavonski franjevci u pismu Kongregacije pisali kako će Maravića »turcico brachio« potjerati preko Save ako u Slavoniju dođe. I tako su »slavonski franjevci sablaznili svoje neuke vjernike a u Rimu kod Svete Stolice izgubili ugled. Vrijednost svih njihovih zasluga za održanje katoličke vjere i hrvatske narodnosti u Slavoniji vrlo se smanjila. U Rimu je nastalo toliko ogorčenje protiv nekih franjevaca...« (o. c., str. 111, bilj. 174). Kako su se, međutim, vjernici mogli sablazniti kad nisu ni znali da je biskupu zagrebačkom Petru Petretiću napisano ono »turcico brachio«? Zašto bi se Rim ogorčio kad te i takve prijetnje u pismu Kongregaciji nema! Tko je

stručnjak, a tko subdiletant? Molim čitatelje »Marulića« neka pokušaju pročitati iz knjige »Velika i njena bogata prošlost« na str. 35—44, odsjek »Značajna 1658. godina«.

Omalovažavanje, nedolične tvrdnje, naivno »Iš, ne praši!«, kao da sam neka slijepa, glupa publicistička kokoš koja dolazi k čuvaru silosa Arhiva Hrvatske nakljuvati neko zrno što je umaklo uvaženom i jedinom stručnjaku povijesnih istraživanja, to je, oprostite, pamflet, a ne kritički prilaz jednome nastojanju koje je s mnogo pažnje, ljubavi i istinoljubivosti urađeno.

Paškal Cvekan

NOVE PUBLIKACIJE

1. Fra Vjeko Vrčić: POSLJEDNJI BIJEG. Povijesni roman. Imotski 1984.
2. Fra Paškal Cvekan: FRANJEVCI U BRODU. Povijesno-kulturni prikaz. Slavonski Brod 1984.
3. Ante Kusić: O PARAPSIHOLOGIJI I SMRTI. »Crkva u svijetu«, Split 1984.
4. J. Marinov: OPROŠTAJ JURKA KRIŽANIĆA — BOGDAN LEOPOLD MANDIĆ. Dvije scenske slike. KS, Zagreb 1983.
5. Bernhard Häring: SRCE ISUSOVO SPASENJE SVIJETA. Provincijalat Hrv. provincije Družbe Isusove, Zagreb 1984.
6. GLASNIK SV. JOSIPA, br. 2/1984. Izdaje Svetište sv. Josipa, Karlovac.
7. SPECTRUM. Pokušaji i prinosi studenata teologije. Br. 1/1984. Izdaje Katolički bogoslovni fakultet u Zagrebu.
8. CRKVA NA KAMENU. Informativni list hercegovačkih biskupija. Br. 5(42). Izdaje Biskupski ordinarijat, Mostar.
9. Mustafa H. Grabčanović: KRAJOLICI MOJE SEMBERIJE. Zbirka pjesama. Umag 1984.

TUŽNI TRENUTAK HRVATSKOG GLUMIŠTA

Vijest da je potkraj svibnja ove godine teškoj i opakoj bolesti podlegao dragi čovjek i poznati glumac FAHRO KONJHODŽIĆ duboko je rastužila tisuće i tisuće poklonika kazališne umjetnosti. Zatvorena je jedna značajna stranica u knjizi hrvatskog glumišta. Svi koji smo ga poznavali kao nadahnutog kazališnog i filmskog stvaraoca i koji smo imali sreću da ga upoznamo i kao čovjeka nismo naprosto mogli vjerovati da je umjetnik i čovjek takvih kvaliteta mogao otići zauvijek. Bio je široko popularan: poznavali su ga stalni posjetioci kazališnih predstava i gledaoci televizijskih programa (koji su ga znali zaustavljati na ulici — a da ga osobno nisu poznavali — i obraćati mu se kao starom znancu i prijatelju) a cijenili su ga i kazališni i filmski redatelji u zemlji i inozemstvu. Kritika mu je uvijek bila naklonjena, no ne zbog toga što bi Fahro pripadao nekom određenom klanu ili grupi. Ne, on jednostavno u svojem opusu nije imao slabe uloge. Sve čega se dotakao pretvaralo se u veliki i izuzetni kazališni čin. Nije to bio samo njegov nenadmašni i uvijek uzbudljivi David Štrbac u Kočićevu »Jazavcu pred sudom« kojega je odigrao nekoliko stotina puta, oduševljavajući njime brojne mlade kazališne posjetioce i upućujući ih u tajne i ljepote kazališne scene. Još i danas pamtim onu njegovu divnu kreaciju na Dubrovačkim ljetnim igrama u Držićevoj komediji »Plakir iliti Grižula« u kojoj je zajedno sa Semkom Sokolović uz Mariju Kohn i Špiru Guberinu izazivao salve smijeha u gledalištu. Mnogi su mu posjetioci sigurno bili beskrajno zahvalni zbog ovih trenutaka iskrene radosti jer im je uljepšao život i olakšao njihove intimne trenutačne tegobe. A u sjećanju mi je i ona Juvančićeva režija Držićeva »Dunda Maroja« na Dubrovačkim ljetnim igrama koja je u traženju nove prezentacije bila preozbiljno intonirana. Do samog kraja komedije gotovo se i nismo nasmijali. Tada se dogodilo pravo kazališno čudo: pojavio se Fahro kao Grubiša, Držićev je komediografski duh sinuo punim sjajem i publika je reagirala nesputanim, razdraganim smijehom. Sljedeće je godine Juvančić prerežirao »Dunda«, dodao mu ponešto od te Fahrine srdačnosti i tako je Držićev tekst dobio sasvim drugu intonaciju i živost. Ne mogu a da ne spomenem još jednu veliku Fahrinu kreaciju: penzioniranog pukovnika u djelu Ödena von Horvatha u kojoj nam je ovaj veliki glumac svojim izražajnim gestama, finom komikom, njemu svojstvenom mirnoćom i lakoćom podario zaokružen kazališni doživljaj koji dugo, dugo ostaje u sjećanju. Njegova pojava, glas i odmjerena gesta bez pretjerivanja uvijek su bili uočeni ne samo u kazalištu već i na televiziji i na filmu. Tu mu je uvijek pomagalo i njegovo poznavanje zakonitosti pantomime (u kojoj je zapažene rezultate postizao sa Zlatkom Omerbegovićem), što se posebno reflektiralo u primjerenoj disciplini tijela.

Osobno sam vodio mnogo priredaba na kojima je Fahro Konjhodžić nastupao pred različitom publikom i mogu reći da nije bilo posjetioca koji već unaprijed nije izražavao svoju radost zbog susreta s ovim kazališnim čarobnjakom. Na ovakvim je susretima do punog izražaja dolazila i elokventnost tog dragog glumca. Znao je razgovarati s publikom o kazališnoj umjetnosti a da nije prestručno dozirao svoje misli, jednostavno rečeno: bio je razumljiv svima.

Učenici po školama posebno su ga voljeli i smatrali svojim prijateljem, a tako je bio obljubljen i među kolegama. Recimo i to da je volio ozbiljnu glazbu, da je znao razgovarati suvislo o najvažnijim problemima našeg društvenog, kulturnog i političkog življenja i da je svakog sugovornika znao saslušati pažljivo i susretljivo.

Velik broj dramskih glumaca, redatelja, glazbenika i kazališnih posjetilaca koji su došli na pogreb ovog velikana kazališne riječi 31. svibnja na Mirogoju potvrda je odanosti virtuozu kazališnog izričaja. Pred mrtvačnicom su se od našeg Fahre oprostili dirljivim riječima dr. Nikola Batušić i glumac Duško Valentić a na grobu upravo potresnim riječima istaknuti glumci i prijatelji preminulog umjetnika Zlatko Vitez i Fabijan Šovagović.

Da: jedna stranica u knjizi hrvatskog glumišta zauvijek je, na žalost, zatvorena.

Siniša Hrestak

NA KRAJU SEZONE

1. KONAC DJELO KRASI

Satirično kazalište »Jazavac« obilježilo je ovom sezonom 20-godišnjicu svoga osnutka. Potrudilo se stoga da mu repertoar bude biraniji nego inače (iz suvremene svjetske literature prikazalo je dramatizaciju glasovite Kunderine »Šale«, iz klasike Gogoljeve »Kartaše«), angažiralo je ad hoc dvojicu naših redateljskih prvaka (Miru Međimorca i Božidara Violića), predstavom Hadžićeva »Disidenta« željelo se odužiti i svome osnivaču, i suvremenoj hrvatskoj dramskoj književnosti a nije zanemarilo ni kabaretski program (na kojemu je i niklo): kao posljednju premijeru svoje jubilarne sezone izvelo je na Noćnoj sceni »literarno-muzički cabaret« PROHUJALO S VIHOROM. To je kolaž adekvatnom glazbom protkanih duhovitih, peckavih i britkih starih i novih »numera« iz pera *Vlade Novaka, Brane Crnčevića, Matije Bećkovića, Fadila Hadžića, Anđelka Erdeljanina, Janusza Oseka* i *Tabija Laszla*. Kako se u njima mahom tretira naša suvremenost, kako autori nisu štedjeli ni najveće autoritete (s navodnicima i bez njih) te kako su odvažno i bez žulja na jeziku nepodopštine nazvali pravim imenom, publika je predstavu pratila sa živim zanimanjem, srdačnim smijehom i neskrivenim odobravanjem.

Nekadašnji plodni (a nedavno preminuli) redatelj ovog kazališta *Nikola Petrović* s očitim je smislom za ovakvu vrstu teatra vješto iskoristio sve mogućnosti tekstovne podloge te stvorio živu, vrckavu i nadahnutu predstavu koja od početka do kraja »grabi« gledaoce i uvlači ih u »igru«. Mnogo mu je pri tome pomogla i vrsna suradnja »kućnog« skladatelja *Zvonka Presečkog*, scenografkinje i kostimografkinje *Branke Petrović* i koreografkinje *Melite Skorupski*.

Glumci su igrali zdušno, radosno i uspješno. Ženski »kvartet« u sastavu *Dobrila Dimitrijević, Nina Erak, Elizabeta Kukić* i *Tatjana Verdonik* istaknuo se obiljem šarma, *Zoran Ćirić* dokazao je da mu se mogu povjeriti i vrlo odgovorni zadaci, *Mladen Crnobrnja* bez imalo je nametanja postizao nepromašive komične efekte, *Bane Petrović* bio je ležerno dostojanstven a *Antun Tudić* zadihano živ, umjesno bučan i dokraja angažiran. *Frane Pejković* i *Ivo Rogulja* u inventivno zamišljenim ulogama gledalaca koji iz lože prate predstavu, komentiraju je i upleću se u zbivanje ponovno su potvrdili svoje neosporne kvalitete.

Bilo bi nepravedno ne spomenuti tehničke voditelje *Dadu Kulenovića* i *Borisa Geršaka* kao i majstore rasvjete *Alojza Husaka* i *Zvonka Mesara*.

2. JOŠ JEDNO DOMAĆE DRAMSKO DJELO

Zagrebački *Teatar ITD* stavio je na svoj ovogodišnji repertoar još jedno domaće (autoru prvo kazališno) dramsko djelo: EPITAF CARSKOG GURMANA mladog *Veljka Barbierija* (koji je sam dramatizirao svoj istoimeni roman inspiriran životom gurmana Gabija Apicija, republikanca iz carskog Rima). Piscu se ne može poreći originalna zamisao da životom jednog dobroćudnog sladokusca, potpuno predanog nabavljanju »spize« i iskušavanju zamamnih, nesvakidašnjih recepata, oslika naličje naše suvremenosti i zahvati vječnu tragiku čestitih, pitomih pojedinaca i normalnih, »malih« ljudi kojima je jedina »krivnja« što nikako ne uspijevaju shvatiti da i svi drugi nisu takvi i da u vučjem brlogu ne možeš opstati bez toljage. Djelu ne manjka ni duhovitosti i zaista je šteta što Barbieriju (sapetom i ponesenom vlastitim predloškom i bez scenskog iskustva) nije pošlo za rukom napisati d o b r u dramu. Ekspozicija (iznenadni grub upad policije u stan mirnog građanina »utvrđenog« kao »zločinca« rasipnika) vrlo je uspjela i nagovještala je mnogo, montirano suđenje s unaprijed donesenom osudom obrađeno je također vrlo vješto, scena terevenke (i još ponešto) napisana je živo, no sve ostalo bilo je, na žalost, tek plošno nizanje događaja, bez prave dramatičnosti i u kazališnom smislu mrtvo.

Redatelju (također mladom) *Radovanu Marčiću* (koji je prije izvjesnog vremena u tom kazalištu s uspjehom debitirao režijom dviju čeških jednočinki) nije preostalo drugo nego »uhvatiti« se za ta bolja mjesta teksta i tu se pokazao vještim i darovitim. (Ne znam tek šta znači njegova na programu označena funkcija »dramaturg«: je li djelo samo »pronašao« i preporučio za izvedbu ili je i pomagao autoru pri pisanju?)

Uz navedene djelomične kvalitete teksta i uz redatelja i glumci su zaslužni da se »stvarca« (unatoč pomanjkanju scenične) mogla gledati s određenim zadovoljstvom. *Zlatko Vitez* i opet je svojom decentnom igrom lik prostodušnog dobričine koga bezdušnost vlastodržaca i neljudski mentalitet okoline više čudi nego pogađa učinio potpuno uvjerljivim, *Božidar Orešković* imponirao je u ulozi šefa (policije) iskusnom sigurnošću, *Žarko Savić* bio je također siguran u obje raznorodne uloge (pretpostavljeni I i preprodavač), *Darka Janeša* (igrao je neiskusnog mladog istražitelja) voljeli bismo vidjeti još u kojoj komičnoj ulozi, *Pero Juričić* posebno se svidio kao prodavač (mesar) a predstavljao je i Gabija Apicija, *Dragoljub Lazarov* vrlo se dobro snašao kao strojopisar (nastupio je i u ulozi mladog prodavača), *Marija Sekelez* uspjelo se iz zlobne i zasukane kasirke pretvorila u šarenu žensku I, *Željko Mavrović* bio je ledeno hladan i bzobziran pristrani sudac a u ostalim ulogama okretno su nastupili *Nataša Maričić, Ivica Sirotić, Milenko Mrkić* i *Amir Medić*.

U scenografu *Dragi Turini* (sa suradnikom *Antom Serdarom*), kostimografiinji *Danici Dedijer*, skladatelju *Arsenu Dediću*, majstorima svjetla i tona *Liviju Marečiću* i *Branku Vodeničaru* redatelj je imao kvalitetne suradnike. Valja istaknuti i fotografije *Željka Stojanovića*, rekvizite *Jaroslava Hoška* kao i udio cjelokupnog *tehničkog osoblja*.

Odluči li Barbieri napisati još koju dramu, ovo će mu iskustvo jamačno biti od dragocjene pomoći. Teatar ITD pak svojom benevolen-

tnošću prema mladim hrvatskim dramaticima nimalo ne griješi: dramski pisac može vještinu ponajbolje steći tako da vidi izvedbu svoga djela.

3. ZAKAŠNJELA DOBRODOŠLA PREMIJERA

Britanski glumac, redatelj i plodni dramatik *Harold Pinter* (danas već dobrano »zagazio« u šesti decenij života) nije dugo čekao da uđe u modu i postane slavan i o njegovim se dramama odavno i ozbiljno piše, ali i naklapa, natežu ih i rastežu na različite kalupe, no one se i prikazuju, i — gledaju. On je, naime, dobar i vješt pisac: zna odabrati temu i oblikovati je s izrazitim osjećajem za scenu, poznaje život, istančanog je sluha za glasove suvremenosti a znao je i sačuvati svoje ja. Zaslugom *Hrvatskog narodnog kazališta* doživjeli smo u ožujku ove godine i mi u Zagrebu (na Komornoj sceni) premijeru njegova davnog PAZIKUĆE. Vjerodostojna je to slika iz života takozvanih nižih slojeva društva, njihove bijede i uglavnom neuspjelih nastojanja da se ispliva na drugu obalu: jedan je brat nešto postigao, drugoga duševna bolest u tom sprečava a slučajni prolaznik kroz njihov život ne smaže snage da išta poduzme, ostaje vječnom skitnicom i sve dublje tone... Vrlo je primjetno i autorovo suosjećanje s ljudskim jadom i nesrećom i »Pazikuća« živi i živjet će možda najviše upravo po tome.

Redatelj *Mladen Škiljan* znao je nenametljivo istaknuti baš tu toplinu autorove ljudskosti, ostvarivši u isti mah od početka do kraja zanimljivu i sugestivnu predstavu s određenom dozom »napetosti«. (Dvoje mi znalaca engleskog života i tamošnjih običaja reče da predstava nije bila u engleskom stilu. Za mene je, međutim, u svakoj predstavi o p ć a životna uvjerljivost važnija od engleskog, ruskog ili bilo kakvog drugog stila.)

U ulozi poremećenog brata Astona nastupio je *Pavle Bogdanović*. Pokazao se vrsnim interpretom njegova zanesenjaštva, izgubljenosti i uzaludnih htijenja. Zašto je glumac takvih kapaciteta godinama živio u sjeni? I *Vjenceslav Kapural* kao skitnica Davies posvjedočio je svoj talenat te s potpunom uživljenošću i vrlo plastično oslikao istovremeno i tužnu promašenost njegova života, i lisičenja kojima nastoji odgoditi neminovnu propast, i grčevito nastojanje da pred sobom i pred drugima sačuva barem privid dostojanstva. *Božidar Orešković* bio je vrlo slikovit mlađi brat Mick, razapet između sklonosti nasilju i okrutnosti, ljubavi prema bratu i razumijevanja za tuđe teškoće (pa čak i želje da pomogne).

Autentičnu ropotarnicu kreirao je scenograf *Aleksandar Augustinčić*, za odgovarajuće kostime pobrinula se *Diana Kosec-Bourek* a prijevod *Arsenija Jovanovića* zadovoljio je u pogledu našeg jezika (dok o njegovoj vjernosti originalu ne mogu suditi).

4. »DA MI JE NE BITI...«

TRI SESTRE *Antona Pavloviča Čehova*, znamenitog ruskog i svjetskog pripovjedača i dramatika s kraja prošlog stoljeća, odavno su već uočene a i danas mnogo prikazivane: ganutljiva su slika široke i tragici sklone ruske duše, vjeran prikaz tamošnjeg i ondašnjeg provincijskog života, njegove čame i uzaludne čežnje čovjekove da monotoniju svakidašnjice i sivilo običnosti zamijeni nečim velikim, da dosegne nedokučivo... Svemu je tome Čehov pridružio i duboko poniranje u psihu svojih junaka i tako stvorio djelo kadro izazvati istinsko uzbuđenje i suosjećanje.

Na nedavnom uprizorenju »Triju sestara« u *Dramskom kazalištu »Gavella«* sve su te odlike Čehovljeva teksta došle do punog izražaja prvenstveno zaslugom redatelja *Ivice Kunčevića*, koji se pokazao dokraja vjerodostojnim, suptilnim i maštovitim tumačem autorovih zamisli a to je, dakako, najveća moguća pohvala redateljevu djelu.

Probrana glumačka ekipa također je uvelike zaslužna za uspjeh ove predstave. *Helena Buljan* nepatvorenom je istinitošću dočarala intelektualizam, odanost obiteljskoj tradiciji, postojanu čestitost, toplinu čovječnosti i bolnu rezignaciju najstarije sestre Olje, *Inge Appelt* (kao Maša) znala se potpuno uživjeti u oporu reskost razočarane supruge kojoj nije lako ustrajati uz priglupa muža (a ni na čas ne pomišlja ostaviti ga), u njezino prirođeno dostojanstvo i tragiku velike njezine ljubavi prema potpukovniku Veršininu dok je *Biserka Ipša* u sve treptaje, muke i čežnje čiste djevojačke duše najmlađe sestre Irine uspjela unijeti mnogo dirljiva zanosa i neposrednosti. Njihova brata Andreja, aspiranta na mjesto sveučilišnog profesora u Moskvi, srozanog kasnije na kartaša, upropastitelja očinskog imanja i varanog supruga zrelom je sigurnošću, bujnom slikovitošću i s uspjelom primjesom tragikomičnosti odigrao nadareni i perspektivni *Željko Vukmirica*. Mlada a već zbiljski afirmirana *Vlasta Knezović* obdarila nas je dosljednim i upravo magistralnim prikazom njegove prijetvorne, histerične i bezdušne zaručnice i žene Natalije. Među »domaćinima« je i Mašin muž, gimnazijski profesor Kuligin. Njegovu ograničenost obilježio je *Emil Glad* finom, neodoljivom komikom, njegovoj je dobroti utisnuo sjetan pečat tihe tuge i tako ponovno potvrdio veličinu svoga talenta. Iskusni *Ivo Fici* uzdigao je »malu« ulogu poslužitelja Feraponta do neosporne kreacije. I *Ljubica Mikuličić* učinila je epizodni lik stare dadilje Anfise uistinu zapaženim. U nijemoj ulozi sobarice alternativno nastupaju *Ankica Dobrić* i *Ljiljana Bogojević*. Oficiri mjesnog garnizona svakodnevni su gosti u druželjubivom domu triju sestara i brata im Andreja. Na tim se sjedjeljkama i obiteljskim slavljima jede, pije, karta, debatira, filozofira i — udvara, uvijek su ista i već olinjala i predstava je njihovu atmosferu u potpunosti dočarala. Upravo na proslavi Irinina rođendana prvi se put u toj kući pojavljuje novi vojni zapovjednik Veršinin. Njegov je dolazak *Božidar Boban* intonirao blistavo i dojmljivo te smo smjesta osjetili da je na scenu stupio glumac od formata; taj njegov filozofiranju sklon i u braku nesretan časni čovjek koji svom dušom zavoli Mašu bio je, uključujući i završni ljubavni oproštaj, dominantan lik predstave. Mladi oficiri dolaze uglavnom zbog Irine. Ona žali što ne može ispuniti njihova očekivanja jer neodoljivo čezne za Moskvom gdje bi, vjeruje, sigurno doživjela pravu ljubav. Najdublje ju i najiskrenije voli poručnik barun Tusenbach. *Drago Meštrović* ostao je u ulozi toga zanesenjaka i propagatora korisnog rada dosljedno prirodan; bez velikih gesta, ikakvog forsiranja ili plačne sentimentalnosti iskreno nas je ganuo u prizoru oproštaja s Irinom, prije odlaska na dvoboj. Njegovu suparniku, podrugljivom kapetanu Vasiliju Vasiljeviču vjerovali smo, zahvaljujući *Slobodanu Milovanoviću*, od početka da će svoga protivnika likvidirati. Mladim potporučnicima (još dječacima) Fedotiku i Rodeu dali su *Zoran Gogić* i *Slavko Brankov* prizvuk naivne iskrenosti i nenamještene srdačnosti. I na kraju *Ljubomir Kapor* kao vojni liječnik po kojemu Čehov (također liječnik) u toku cijelog zbivanja i u njegovoj završnici daje naslutiti svoj stav. Gorke spoznaje toga iskusnog samotnjaka (zaljubljenog nekada u majku Andrejevu i njegovih sestara) o sivilu života, o prevlasti zla i uzaludnoj ljudskoj natezi da se izađe iz tog začaranog kruga spomenuti je glumac prikazao sasvim nenametljivo a ipak vrlo plastično. Čitavom je svojom igrom, zapravo, pripremao karakterističnu, sržnu rečenicu: »Da mi je ne biti...«

Scenografska rješenja *Dinke Jeričević* uspješno su korespondirala s radnjom, kostime je s mnogo ukusa i vjernosti vremenu kreirala *Diana Bourek*, maske (naročito Andrejeva i Kuliginova) bile su inventivno djelo *Sonje Kožarić*, *Čedo Prica* preveo je dramu uglavnom vrlo dobro, popratnu glazbu skladao je *Neven Frangeš*, suradnik za pokret i asistent redatelja bio je *Miljenko Vikić* a asistentica kostimografkinje *Darja Hlavka*. Šteta je jedino što je jezičnoj savjetnici *Đurđi Škavić* promaknulo ponešto krivih naglasaka i što redatelj nije vodio računa o vizurama: suncobran a kasnije sanduci, smješteni na proscenij, onemogućili su dijelu gledalaca iz prvih redova parketa da u svakom trenutku vide sve osobe i zbivanja na pozornici.

5. STOTA IZVEDBA OBNOVLJENOG »REVIZORA«

Prilično je već vremena otkako je zagrebačko *Hrvatsko narodno kazalište* u režiji gosta *Jana Kačera* obnovilo klasičnu komediju *N. V. Gogolja* REVIZOR pa je 19. svibnja o. g. bila 100. izvedba te obnove, svakako lijep i spomena vrijedan jubilej. Kako se u našoj reviji nije dosad pojavila ocjena ove predstave, evo u ovoj prilici nekoliko riječi o njoj.

Redatelj je djelu pristupio na nov i vrlo rizičan način: oštro ga je (premda ne sasvim dosljedno) karikirao. Makar je u tom mjestimice uvelike pretjerao, predstavi se u cjelini ne može poreći istinska komičnost, završnoj »živoj slici« efektnost a redatelju nesumnjiva nadarenost i određena veličina.

Najdosljednijoj karikaturi bili su podvrgnuti likovi načelnika, njegove supruge i kćeri, zatim staratelja dobrotvornih ustanova Zemljanike, liječnika Gibnera i napokon »blizanaca« Dobčinskog i Bobčinskog. *Branka Cvitković* u ulozi kćeri magistralnom je igrom karikaturu pretvorila u pravu kreaciju, još jednom dokazavši neospornost istinskog svog talenta, *Mira Župan* kao načelnikovica također se potvrdila vrsnom (a nedovoljno iskorištenom) članicom dramskog ansambla prve naše pozornice, *Špiro Guberina* (Bobčinski) i *Kruno Valentić* (Dobčinski) bravuroznom su, savršeno usklađenom igrom izazivali bure smijeha, *Ivan Kadić* (gradonačelnik) i *Ljudevit Galic* (Zemljanika) odgovorili su visini zadatka i imali izvrsnih momenata dok je *Ivan Katić* (kao liječnik Gibner) u nezaboravnoj sceni »fućkanja« zasluženo dobio (zajedno s Draganom Milivojevićem) aplauz na otvorenoj sceni. Ostali su akteri *(Jurica Dijaković, Zvonko Strmac, Branko Bonacci, Vjenceslav Kapural, Petar Dobrić, Tomislav Stojković, Mirko Švec, Franjo Štefulj, Minja Nikolić, Miro Šegrt, Amir Bukvić, Dušan Gojić, Nikola Lovreković* i *Ivan Ursić*) u manje ili više uspjelo zamišljenoj i provedenoj karikaturi pridonijeli živom i šarolikom komešanju laži, prijetvornosti, egoizma, dodvorljivosti i lisičenja (pri čemu je u maloj ulozi bravarice naročito zapažena *Saša Dabetić*). Lik pustolova Hlestakova *Dragan Milivojević* oslikao je (vjerojatno u suglasnosti s redateljem) u klasičnoj maniri. Iako je na taj način potpuno odudarao od ostalih likova i »obojenosti« cjelokupne predstave, čudesno se s njom stopio, djelovao izuzetno simpatično i znatno pridonio općem povoljnom dojmu. Posebno pak valja izdvojiti i istaknuti *Borisa Buzančića:* njegov šutljivi i preplašeni titularni savjetnik i školski nadzornik Luka Lukič nesumnjivo je remek-djelo glumačkog umijeća i dosad možda najveći uspjeh toga našeg prvaka.

Redateljevoj koncepciji potpuno primjerena i slikovita scena *Olega Kasumovića*, isto takvi kostimi *Ike Škomrlj* i maske Branka Borovčaka bili su vrlo izrazit prilog sjaju ove raskošne predstave. Redateljev pomoćnik bio je *Radovan Grahovac* a dramaturški suradnik *Predrag Jirsak* dok je *Petar Skoumal* označen na programu nespretnom formulacijom: glazbeni motiv. Djelo se davalo u dobrom starom prijevodu *Romana Šovaryja.*

6. NAKON DUGE ŠUTNJE

Uvijek je ugodno nakon duga vremena ponovno sastati starog dobrog znanca. Stoga nas je i nedavni susret s *Ivom Raosom*, nakon što je zajedno sa svojim dramskim i televizijskim djelima dvanaestak godina bio odsutan iz naše javnosti, istinski obradovao. Poslije zagrebačke RTV koja je u posljednje vrijeme emitirala davno snimljenu (i onda »bunkeriranu«) Raosovu seriju »Prosjaci i sinovi« sad se i *Hrvatsko narodno kazalište* »odvažilo« upriličiti (na svojoj Komornoj sceni) zagrebačku premijeru njegova djela DVIJE KRISTALNE ČAŠE (objavljena tiskom prije tridesetak godina i izvedena otada do kraja šezdesetih godina na brojnim profesionalnim i amaterskim našim scenama).

Neposredno po završetku drugog svjetskog rata niklo je širom svijeta podosta književnih djela i filmova s tematikom stravična hitlerovskog ludovanja, nastojeći ga osvijetliti ne toliko zbivanjima na fronti niti ostalim »vanjskim« manifestacijama, nego poniranjem u psihu njegovih aktera i njihovih žrtava. Raos je »radnju« svoje drame »smjestio« u prilike francuskog pokreta otpora a izvjesnu izvještačenost sižea obilno je nadoknadio zamjernom kazališnom vještinom, briljantnim dijalozima i tankoćutnom psihološkom analizom, uspjevši ujedno »nadrasti« konkretnu stvarnost i izdići se na razinu općeljudskog i svevremenskog.

Režija je bila povjerena *Petru Šarčeviću* (koji je 1970. i 1971. režirao i zagrebačke izvedbe Raosovih drama »Autodafe moga oca« i »Navik on živi ki zgine pošteno«). Znao je vješto iskoristiti sve prednosti i »udarne točke« atraktivnog teksta, ostavši ipak dosljedno u okvirima fino satkane i psihološki produbljene komorne predstave.

Dvojicu Alzašana, Jeana-Pierrea Lingera i Hermana Müllera, nekadašnjih školskih drugova od kojih prvi kasnije sudjeluje u pokretu otpora a drugi postaje gestapovac, igrali su *Božidar Smiljanić* i *Mirko Švec*. Obojica su nastojala suzdržano i bez velikih gesta što dublje uroniti u psihu spomenutih likova: Smiljanić je uspjelo dočarao beskompromisnu čestitost i junaštvo boraca za slobodu domovine i ljudskosti a Švec kompliciranu psihu iskompleksiranog okrutnika i nečovjeka, sad raznježenog uspomenama iz djetinjstva a sad opet obuzetog brutalnošću i cinizmom.

Scenograf *Nebojša Uglješić* adekvatnom je organizacijom prostora i njegovom decentnom opremom uvelike pomogao stvaranju atmosfere. Kostimografski posao solidno je obavila *Ingrid Begović*.

7. PROHUJALO — NO OSTAVILO TRAGA

Najzanimljiviji događaj na kraju zagrebačke dramske kazališne sezone 1983/4. svakako su bili *Dani satire* i njima je od podosta kazališnih veličina (i »veličina«) svisoka gledani *»Jazavac«* učinio na početku ljeta (i kazališnih ferija) kulturi našega grada nenaplativu uslugu. Drugi je, dakako, »padež« što se — za dokaz tradicionalne »nečije« nesposobnosti i totalnog našeg pomanjkanja smisla za koordinaciju — djelomice istovremeno održavao i Međunarodni festival animiranog filma i što su naši komu-

nalci baš tada naveliko po gradu rovali — kao za inat i pred »Jazavcem«. Unatoč tima (a vjerojatno i još kakvim javnosti nepoznatim) »nepredviđenostima« predstave su se gotovo bez izuzetka odvijale svih četrnaest dana po utvrđenom rasporedu (nekad i tri na dan i na tri različita mjesta), publika je na njih hrlila (pa su dvorane bile uglavnom dupkom pune), članovi ansambla domaćina dolazili su gledati kolege goste, organizirano je redovno izvješčivanje dnevnog tiska o tom zbivanju, u vezi s radom žirija nije (kako inače često biva) izbila nikakva afera a čujemo da se organizator u pogledu financijskih sredstava vladao skromno i dokraja čestito. Valja stoga svima znanim i neznanim sudionicima u organiziranju i realizaciji Dana satire (od uprave »Jazavca« i tandema propangadista Topić-Jelić do administrativnih i računovodstvenih službenika, tehničkog osoblja, biljetera i čistačica) odati za uloženi trud, iskazanu požrtvovnost i očitu umješnost zasluženo priznanje te izreći svesrdnu hvalu.

* * *

Kako sam se u redovitom svome praćenju zagrebačke kazališne sezone već osvrnuo na sve predstave kojima su »Jazavac«, »Komedija« i »Histrion« sudjelovali na Danima satire, bit će, naravno, ovdje riječi samo o nastupima gostiju. Tri su ansambla među njima (svaki, dakako, na svoj specifični način) zavrijedila posebnu pažnju.

Narodno pozorište Bosanske krajine iz Banje Luke izvelo je BALKANSKOG ŠPIJUNA afirmiranog mladog srpskog dramatika *Dušana Kovačevića*. Tu s očitim kazališnim nervom i vješto pisanu komediju o političkom sumnjičavcu deformiranom do neljudskosti spretno je i sigurno — u vlastitoj vrlo uspjeloj, crvenilom natopljenoj scenskoj opremi — »uvježbao« zagrebački redatelj *Petar Večak*. Presudan prilog uspjehu ove predstave dao je magistralnim svojim umijećem (u ulozi »kućegazde« Ilije Čvorovića) drugi gost Zagrepčanin — *Pero Kvrgić*. Od domaćih banjalučkih snaga posebno se (kao supruga, marna kućanica i brižna majka) začudno prirodnom, potpuno životno vjernom, srdačnom i u određenom času upravo potresnom igrom istaknula *Bogdanka Savić*. Sirovu robustnost Ilijina brata blizanca zapaženo je uobličio *Nikola Jurin*, u manje zahvalnoj ulozi Ilijine kćeri dobro se snašla *Ljilja Josipović* a *Duško Križanec* bio je uglađen i dostojanstveno superioran (premda ponešto presuzdržan) podstanar-»špijun«.

Mostarsko Narodno pozorište predstavilo se izvedbom najnovije komedije *Fadila Hadžića* GOSPODA I DRUGOVI (koja je baš u Mostaru doživjela u veljači ove godine svoju praizvedbu). Pod iskusnim vodstvom redatelja *Ahmeta Obradovića* ta je okretno pisana komedija o naličju naše svakodnevice s točno pogođenim tipovima našeg podneblja i vremena (»zahvalnim« za glumce i privlačnim za publiku) rezultirala izuzetno prisnom, vedrom i živom predstavom, koju su gledaoci pratili s vidnim zanimanjem i užitkom, reagirajući i na tekst, i na izvrsnu igru cijelog ansambla gromkim, razdraganim smijehom. Glumci su se — bez imalo želje za pojedinačnim isticanjem — upravo idealno dopunjavali u uzornoj skupnoj igri: *Jozo Lepetić* bio je tipičan »fini gospon«, *Milena Selenić* brbljava i neobrazovana »bolja gospođa«, *Mekrema Vukotić* slikovita uobražena »dama«, *Ivan Rukavina* rastreseni i nervozni mladi učenjak, *Tatjana Feher* dobroćudna njegova supruga a *Šerif Aljić* politički aktivist što jednakom revnošću obavlja svaki zadatak. Najefektnije i najatraktivnije uloge bile su povjerene također vrsnim silama: *Sunčica Todić* nepogrešivom je točnošću pronašla prave akcente za uspjelo oživotvorenje lika sa sela pobjegle bistre djevojke koja u gradu »služi« po imućnim kućama, ide u večernju školu i svima redom daje lekcije o »naprednosti« i borbi protiv »ostataka bivšeg društva«, *Toni Pehar* s mnogo je neposrednosti znao istaknuti bitne karakteristike bivšeg seljaka sada u milicionerskoj uniformi, *Dana Kurbalija* kao da i nije glumila, nego zaista došla iz mjesne zajednice da popuni anketni list, odnosno »obradi« drugaricu Anđelu koja se ne želi kandidirati, *Aleksandar Stojanović* s mnogo je (kod današnjih glumaca već vrlo rijetkog) dara za prikaz narodskih tipova odigrao razboritog seljaka kojemu nitko ne može prodati rog za svijeću dok je *Ante Vican* u ulozi vitalnog i »vragometnog« didice, bivšeg vlasnika Prve hrvatske tvornice čokolade, svojim izuzetnim šarmom otprve osvojio simpatije prepunog gledališta. Vjerno pogođeni salon bogate građanske kuće — djelo scenografa *Radovana Marušića* — bio je od posebnog dojma; jednako tako i živopisni, ukusni kostimi *Vesne Karaus*. Muzika *Dženana Salkovića* i lektorska stručnost *Mehmeda Dizdara* također su zaslužne za uspjeh ove predstave, kojoj se zaista nema šta prigovoriti.

Tekst najveće težine i najoštrije britkosti na Danima satire prikazalo je *Slovensko narodno gledališče iz Ljubljane:* bila je to komedija *Toneta Partljiča* MOJ ATA, SOCIJALISTIČNI KULAK. Autor je bez uvijanja i »lakirovke«, vjerno i istinito, prikazao prilike na našem selu od svršetka rata do Rezolucije Informbiroa a redatelj *Jože Babič* majstorskom je rukom vodio zbivanja te »žalostne komedije o agrarnem« i zajedno s glumcima stvorio predstavu potpune autentičnosti, uzornog sklada svih elemenata i nesvakidašnjeg, nezaboravnog dojma. *Polde Bibič* elementarnom je snagom i iskonskom srdačnošću oblikovao bezemljaša Jožeta kojega zbog »potrdila« da je bio u Staljinovoj armiji optužuju kao informbirovca, *Milena Zupančič* unijela se čitavim svojim bićem u lik supruge i majke Mimike, *Ivo Ban* kao da je taj čas došao s političkog zadatka što ga je obavio na terenu (koji obilazi, premda mu je jedna noga ukočena, biciklom), *Silva Čušin* i mali *Klemen Petrovčić* vjerno su prikazali kćerku omladinku, odnosno sinčića »pjesnika«, *Tone Homar* znao je u prikazu župnika naći pravu mjeru, *Boris Kralj* markantnom je glumom oslikao bahatost bogatog seljaka Medveda, *Brane Ivanc* nizom je pomno prostudiranih detalja obogatio lik dodvorljivog, licemjernog i strašljivog predsjednika KLO-a, *Dare Valič* našao je prave naznake za svog »tovariša z okraja« dok su *Jerica Mrzel* (»farovska« Roza), *Alenka Vipotnik* (učiteljica) i *Marko Okorn* (»miličnik«) vješto popunili ovu galeriju životno vjernih tipova onoga vremena. *Niko Matul* kreirao je radnji vrlo prikladan scenski okvir a *Anja Dolenc* likovima primjerene kostime.

* * *

U dvjema je predstavama sva pažnja izvodača bila usredotočena na tekst (pa su scenografski i kostimografski »zahvati« bili gotovo neznatni).

Srpsko narodno pozorište iz Novog Sada izvelo je u inventivnoj režiji *Nikole Petrovića njegov* i *Brane Crnčevića* satirični kolaž ČEKAJUĆI KABARE (protkan glazbom *Bate Nonina*). *Ljubica Rakić* pokazala se ne samo temperamentnom glumicom i dobrom plesačicom nego i odličnom pjevačicom, *Tihomir Stanić* i *Miodrag Petronje* uspješno su joj sekundirali a *Stevan Šalajić* izuzetnim je svojim talentom postigao najviše što glumac može doseći: u neodvojivu je cjelinu povezao komiku i tragiku.

Studentski kulturni centar iz Beograda predstavio se NEUSPELIM DOČEKOM 1954. *Nenada Ilića* (koji je predstavu i režirao). Na tom »sindikalnom dočeku« Nove godine (s obaveznim političkim referatom) publika se ugodno zabavljala i radosno smijala (jer su sve situacije bile vjerno »pogođene«) no posebno se svidio vokalni sastav duhovitim, decentnim karikiranjem amatera s pretenzijama »zvijezda«. O izvođačima ne mogu poimenice govoriti: nije bilo njihova posebnog tiskanog programa (ili ja nisam do njega došao?).

* * *

Nisam došao ni do programa za predstavu CVRČAK I MRAV (prema La Fontaineovoj basni) *Omladinske dramske grupe iz Žrnova na Korčuli*. Na skupnom programu označeni su kao autori *Žaknić* i *Biliš*. Radi se zapravo o d j e č j o j grupi što valja posebno naglasiti jer su tekst i izvedba prošarani brojnim prostačkim riječima i gestama (a — mjestimice čak vrlo duhovit — tekst, osim toga, po svom značenju ne odgovara dobi ovih izvođača). Šteta da je tako: djeca su inače igrala neobično spontano, živo i skladno, vješto plesala i dobro pjevala. Ako je istina da je nesumnjivo nadareni suautor i redatelj *Andrija Biliš* u č i t e l j, onda je postigao svojevrsno prvenstvo: jedini je učitelj na svijetu koji svoje đake uči najordinarnijim vulgarnostima. Šta na to kažu roditelji ove djece? A uprava njihove škole i ostali tamošnji prosvjetni forumi? Biliš se, osim svega, i prevario, hoteći tom svojom »naprednošću« dokazati Zagrebu kako je i Korčula u »tokovima« svjetske i naše kulture. Ne zna, naime, da seks (kako nedavno reče i Jara Ribnikar) postaje i na Zapadu i kod nas sve demodiraniji, da je u skopskom Dramskom teatru dvoje glumaca odbilo sudjelovati u izvedbi teksta što »obiluje vulgarnostima koje vrijeđaju i njihovu scenu i njihovo profesionalno dostojanstvo« i »koje bi uvrijedile i publiku« te da je zagrebački mladi glumac Božidar Alić (pokazavši se tako zrelijim od izvjesnih svojih profesora s Akademije) izjavio: »Ako su naša usta postala kante za smeće koje bljuju svakakve tekstove, kako da se publika vlada drukčije do smetlarski. Uostalom, ja sam diplomirao kazališnu, a ne smetlarsku akademiju. Kazalište jest hram ljepote i razumijevanja i ako smo ga učinili javnom kućom...« Povijesna izjava!

* * *

Na Danima satire došli su do riječi i studenti glume. Uvrštena je, naime, u program i predstava OŽENIH SE VJEŠTICOM, u cijelosti djelo studenata III. godine zagrebačke Akademije za kazalište, film i televiziju. Pisac je ove duhovite, moderne scenske bajke, redatelj i nosilac jedne uloge *Krešimir Dolenčić* dok su ostali izvođači *Anja Šovagović, Joško Ševo, Siniša Popović, Vanja Matujec, Predrag Vušović* i *Božidar Feldman*. (Jesu li kostimografkinja *Darja Hlavka* i jedan od scenografa — *Hrvoje Bošnjak* — također studenti?) Svi su oni svojim talentom i odgovornim pristupom poslu jamstvo da hrvatsko glumište ne bi trebalo strahovati za svoju budućnost.

Šarolikosti i bogatstvu ove dvotjedne smotre znatan je prilog dalo i nekoliko solo-nastupa. »Veče jednog glumca« briljantnog Pere Kvrgića nama je u Zagrebu već otprije dobro poznato, »Šumskog građanina« Mome Dimića u izvedbi Ivana Bekarjeva ni »Naše dane« Radoslava Milenkovića nisam, na žalost, uspio vidjeti i stoga se osvrćem samo na ŠVEJKA pančevačkog »slobodnjaka« *Miroslava Žužića*. Taj glumac dobroćudnog lica kao da je sišao među nas ravno sa stranica klasičnog Hašekova romana: neuništivi optimizam mudrijaša i rušitelja habsburškog carstva Švejka našao je u njemu upravo idealnog tumača. A igrao je k tome — uz pomoć nekoliko lutaka — i Švejkovu gazdaricu, i feldkurata, i poručnika, i njegovu ljubavnicu, i generala, i suce... Uspio je zahvaljujući i nadahnutoj scenskoj adaptaciji *M. Nikolića* i majstorskoj režiji *Slavoljuba Stefanovića Ravasija*.

Nisam vidio ni predstavu »Na zaboravljenom otoku« Kazališne družine »Modro okce« iz Skopja (niti bio u »Ringu ‚Jazavca'«) dok mi se jedini nastup stranih gostiju *(Dramsko kazalište iz Plocka u Poljskoj)* čini promašenim i zbog problematičnog teksta (ČETVERONOŠKE inače renomiranog modernista *Tadeusza Rozewicza)*, i zbog blijede izvedbe (u kojoj je jedino scenografija *Lukasza Burnata* bila od nekog dojma).

* * *

Službeni, od »Jazavca« imenovani, žiri bio je, kao i svaki drugi, u teškom položaju: od mnogo dobrih predstava i glumačkih kreacija morao je tek nekoliko njih izabrati za nagrade. Ispravno su (po mom mišljenju) zamijećeni (drugo je pitanje je li i redoslijed nagrada ispravan) glumci *Ante Vican, Tatjana Verdonik, Polde Bibič, Mladen Crnobrnja, Pero Kvrgić, Bogdanka Savić, Stevan Šalajić, Miroslav Žužić* i *Žarko Potočnjak* (o *Ivanu Bekarjevu* ne mogu ništa reći budući da njegov nastup nisam vidio), režiser *Želimir Orešković* i scenografkinja *Dinka Jeričević*, no šta je s tolikim drugima (jednako dobrima ili možda i boljima)? Očit je pak promašaj žirija što je »Zlatni smijeh« za najbolju predstavu dodijelio — uz tolika daleko zrelija ostvarenja — u svakom pogledu simpatičnoj, no ni u kom pogledu n a j b o l j o j predstavi »Oženih se vještcom«. Promašene su i nagrade *Krešimiru Dolenčiću* za najoriginalniju kreaciju i vrsnoj mladoj glumici *Nini Erak* za ulogu u »Disidentu«; meni se npr. čini da ju je trebalo nagraditi za ulogu u »Hist(o/e)rijadi«. Ne bi li uopće bilo prikladnije ubuduće istaknuti (čak i bez nagrada) s v e što se na Danima satire pokaže posebno uspjelim?

Mirko Petravić

WAGNEROVO »RAJNINO ZLATO« — PROFESIONALIZAM NAJVIŠE VRSTE

Susresti se danas u našim glazbenim neprilikama s visokim profesionalnim nivoom znači susresti se s pravim čudom. Upravo to se dogodilo s *Matačićevom* scenskom i glazbenom postavom poznate *Wagnerove* opere »RAJNINO ZLATO«. Ovaj veliki čarobnjak palice, koji je upravo proslavio svoj 85. rođendan, realizacijom je »Rajnina zlata« ponovo potvrdio svoju izuzetnu kreativnost i povjerenje u domaće snage koje leže sakrivene (a neke ostaju neotkrivene do kraja karijere).

Scenska realizacija velikog dirigenta bila je sva toliko u službi glazbene misli slavnog skladatelja da nam se činilo da je svaka gesta i situacija upravo tako trebala biti realizirana, kreirana i prezentirana. Mitološku priču o Rajninu zlatu i njegovu zlom utjecaju na život i sudbinu ljudi donio je redatelj Matačić jednostavno i pročišćeno, pa nas je uspio čak uvjeriti i u poneki naivni odlomak scenskog predloška. Svi interpreti (koji su izvrsno znali svoje uloge i pjevali ih tipičnom vagnerijanskom dugom i izdržanom frazom u doličnom njemačkom izgovoru) bili su konstantno u igri, vodeći brigu o sveukupnosti radnje i zbivanja na sceni. Statičnosti nije bilo, ali nije bilo ni pretjerane gestikulacije koja je sama sebi svrhom. Lovro Matačić potpomognut svojim pomoćnikom *Nenadom Tur-*

kaljem, čija je zasluga u transpoziciji misli velikog dirigenta zasigurno znatna, dao je pravi primjer uspješne scenske prezentacije opere, koja je i nakon tri sata svojeg trajanja zaokupljala našu pažnju.

Zagrebački simfoničari, potpomognuti članovima ostalih orkestara u Zagrebu, muzicirali su predano i nadahnuto, što je u prvom redu zasluga dirigenta, ali očito i podužeg vježbanja. A to je prava rijetkost u pripremama slične vrste u nas. Veliki orkestar nije ni u jednom trenu pokrivao pjevače (kuriozitet svoje vrste!!!), već je zajedno s njima osmišljavao svaku pojedinu frazu. Ovdje želim istaknuti sigurno veliku zaslugu dirigenta *Miroslava Salopeka*, koji je odlično spremao vokalne dionice s pjevačima i koji se na izvedbi pojavio u ulozi dirigenta-pomoćnika i oddirigirao pjevačima cijelu izvedbu dajući im toliko važne znakove upada.

Kostimi *Ljubice Wagner* zaslužuju posebnu studiju. Bili su to pravi vagnerijanski kostimi diskretnih boja, interpreti su ih lako nosili i u njima se mogli ugodno kretati. Među kostimima, koji su bili prava simfonija za oko, istaknuo bih izvrstan Wotanov kostim, vrlo efektne kostime Fricke i Erde, zatim monumentalne kostime divova i Rajninih kćeri. Sve su to kostimi koji sigurno zaslužuju javno priznanje i jednu od značajnijih budućih nagrada. Scenografija i svjetlo *Aleksandra Augustinčića* bijahu u suglasju s intencijama režije i scenske realizacije i s kostimima Ljubice Wagner. Augustinčić nam je znao dočarati i Rajnu, i obasjani grad Walhallu, prema kojem se bogovi po dugi penju.

A sada pjevači. Ako je nešto posebno fasciniralo, onda je to bio Matačićev i Salopekov rad s mladim pjevačima. Tko je mogao i pomisliti da će *Višnja Pavlović, Marija Klasić* i *Dušanka Simonović* tako sigurno i decentno, s toliko smisla i muzikaliteta kreirati Rajnine kćeri, da će *Joško Lešaja* (Donner) znati biti i odrešit i dramatičan, da će im se *Zrinko Sočo* (Froh) i *Marijan Jurišić* (Fafner) znati pridružiti ne samo lijepim glasovima već i velikim smislom za odabiranje prave vokalne tehnike za ne baš laku vagnerijansku frazu!!! Srednja generacija domaćih pjevača (*Blaženka Milić* kao istančana i dramatična Fricka, *Branka Beretovac* kao suptilna i draga Freia, *Vladimir Ružđak* kao suzdržani u prvom dijelu a raspjevani u drugom dijelu Alberich i *Franjo Petrušanec* kao glasovno impresivni Fasolt) bila je na razini najboljih pjevačkih dostignuća. Ovim pjevačima pridružila se i impresivna Erda u izvođenju ljubljanske pjevačice *Eve Novšak-Houške* i uvijek sigurni *Franjo Paulik* kao Mime.

Glavni teret cjelokupne izvedbe ponijela su dva slavna vagnerijanca europskih i svjetskih opernih pozornica: *Tomislav Neralić* kao Wotan i njemački tenor *Manfred Jung* kao Loge. Bila je to prava parada izvrsno profiliranih likova velikog bajrojtskog majstora, upravo nabijenih unutrašnjom napetošću glazbe i vješto konfrontiranih u scenskoj igri i izrazu. Obojica u punoj glasovnoj formi bijahu pravi stupovi ove izvedbe.

Recimo na kraju da su obje izvedbe »Rajninog zlata« (7. i 9. lipnja ove godine) u prepunoj dvorani »Lisinski« bile prava i velika svečanost glazbe, lijepih glasova i ispravnog radnog pristupa jednom velikom projektu (kojem se mnoge kulturne zemlje Europe ne usuđuju prići). Publika je dugim i spontanim aplauzima slavila Wagnera, Matačića i pjevače, ustala je na noge, glasno je odobravala i nije se kao obično, žurila na tramvaje i autobuse.

Informiran sam da je maestro Matačić već razdijelio uloge i da su

već počele pripreme da se u sljedećoj godini izvede drugi dio čuvene tetralogije »Walküre«. Mišljenja sam da maestro neće pogriješiti ako ponovno određeni broj uloga povjeri mladim domaćim pjevačima.

Siniša Hrestak

POLJICA OD KOPLJA SV. JURJA DO MASLINE SV. BOGDANA

(Gata 1983)

Nedjelja, 29. travnja 1984. Brdo Gradac iznad sela Gata, nekadašnjega zbornoga mjesta svih Poljičana u doba samostalne Poljičke Župe ili, kako je najčešće nazivaju, Poljičke Republike. Dan sunčan, bez vjetra, ni hladno ni sparno. (Još jučer jugo je na nebu gomilalo kišne oblake, vrijemepogađači su prorokovali za idući dan kišnohladnovjetrovito vrijeme.) Mnoštvo se naroda penje na Gradac i ispunjuje sav veliki prostor pred zavjetnom crkvom sv. Jure, gdje ih s oltara, postavljena ispred crkve, pozdravlja kip (u naravnoj veličini) sv. Leopolda Bogdana Mandića i dvije zastave: sv. Jurja i sv. Bogdana. I kip (od maslinova drva) i likove svetaca na zastavama iskipario i islikao je poznati znanstvenik i umjetnik don Ante Škobalj, Poljičanin rodom i osjećajem.

Svake godine (pa tako i ove) slavi se blagdan sv. Jurja, zaštitnika Poljica, kao spomen na šestostoljetno opstojanje slobodne Poljičke Republike i na svakogodišnji izbor velikoga kneza poljičkoga, koga su demokratski birali upravo ispod Gradca na gatačkom polju. Nu ovoga puta posebno se i osobito časti i novi hrvatski svetac Bogdan Leopold Mandić, podrijetlom iz Poljica. Naime, pradjed našega sveca Bogdana Ivana (tako glasi njegovo potpuno krsno ime), Nikola, rodio se u poljičkom selu Zakučcu i iselio u Herceg-Novi u Boki Kotorskoj.

Iznad glava tisućbrojnih hodočasnika i pozvanika svjetlomodro nebo. Uokolo plavosivi obrisi Mosora i Biokova. Duboko dolje u pepeljastu kršu zelenzelena vrpca rijeke Cetine. U daljini se nazire stišano plavilo Jadranskoga mora. A Gradac, milošću i ljubavlju Božjom oblikovan u sredini toga golemoga okrugloga gledališta, borovima i crnogoričnim žbunjem zelen poput zelenoga Jurja, lebdi kao priviđenje hrama slobode iz kojega teče okrepna izvor-voda vjere i nade, ufanja i ljubavi. Ispod Gradca, ne vidi se, ali zrači trajnim otporom i prkosom, Meštrovićev brončani kip opjevane poljičke junakinje Mile Gojsalić — na vidjelu planina, rijeke Cetine, mora i dalekih otoka.

Svečanost je otvorio kućanik slavlja gatački župnik mons. don Frane Mihanović. Slavljeničku glagoljašku misu na starohrvatskom jeziku predvodio je poljički dekan don Josip Perica. Za ovu svečanost plakat je izradio Ivan Marijan Čagalj. Izbor slika iz života sv. Bogdana, postavljenih uz crkvicu sv. Jurja, pripremio je splitski kapucin fra Nikola Bašnec. Za tehničke uređaje pobrinuo se dosadašnji tehnički a sada novi glavni i odgovorni urednik lista poljičkoga dekanata »Poljica« don Mirko Skejić, koji je ujedno svečanosne prizore snimao kamerom i fotografskim aparatom.

Propovijedao je idejni poticatelj ove svečanosti don Spiro Vuković, potomak stare i brojne poljičke obitelji. U propovijedi je iznio najvažnije poticajne događaje iz slavne poljičke prošlosti i naglasio osobitu važnost poljičkoga Statuta po kome se ravnao sav život Poljičana u prošlo-

sti. Posebno je istaknuo značenje i znakovitost za današnji svijet proglašenja svetim Bogdana Leopolda Mandića i važnost i veličinu toga skromnoga i po obličju neuglednoga fratra, koji se ni u tuđini nije odrekao svoje domovine i svoga hrvatskoga imena i podrijetla.

Vrhunac ovoga jurjevsko-bogdanovskoga slavlja bila je praizvedba »Poljičke pučke mise« poznatoga hrvatskoga skladatelja Borisa Papandopula. Misa »za četveroglasni mješoviti zbor i orgulje« skladana je (u Tribunju-Opatiji od, 7. XI. do 11. XII. 1983), kako sam skladatelj kaže, »na temelju glagoljaškog pjevanja u Poljicima kod Splita« (fotokopirno je umnožena u 70 primjeraka za pjevački zbor, izdavač Špiro Vuković, Krilo-Jesenice 1983). Pučko pjevanje crkvenih napjeva skladatelj je čuo u poljičkim Jesenicama a upoznao ga je i iz velike nedavno objavljene knjige »Glagoljaško pjevanje u Poljicima kod Splita« (Spomenici glagoljaškog pjevanja, prvi svezak, snimio, transkribirao i analizirao Stjepan Stepanov, Zagreb 1983, JAZU, Razred za muzičku umjetnost, Muzikološki zavod muzičke akademije u Zagrebu). Misa je skladno protkana odzvucima crkvenih i pučkih napjeva i iz drugih hrvatskih krajeva, posebno onih iz južne Hrvatske. Po sudu glazbenih stručnjaka »Poljička pučka misa« jedno je od najboljih djela Borisa Papandopula. Misu je izveo Collegium pro musica sacra iz Zagreba a na orguljama je svirala Ljerka Očić-Turkulin. Prvim dijelom mise ravnao je skladatelj a drugim s. Imakulata Malinka.

Istoga dana navečer isti izvoditelji ponovili su misu u kapucinskoj crkvi Gospe od Pojišana (Poljičana) u Splitu, u kojoj se natisnulo mnoštvo naroda (mnogi nisu mogli ući u crkvu). S. Cecilija Pleša otpjevala je »Pjevajte Gospodinu pjesmu novu«. Zatim je izveden intermezzo gitara-flauta, a potom Kanon-magnificat. Poslije mise o osnivanju i povijesti zbora Collegium pro musica sacra govorio je slijepi pjevač toga zbora Sead Muhamedagić. Zbor je nakon toga na prigodnu koncertu izveo skladbe: motet Ivana Lukačića »Panis angelicus«, skladbu za orgulje J. G. Waltera »Koncert u ha-molu« (u izvedbi Ljerke Očić-Turkulin), motet Vinka Jelića »Probasti me, Domine« (otpjevali su ga s. Cecilija Pleša i Puškarić), skladbu za orgulje J. S. Bacha »Toccata i fuga u d-molu« (izvela Ljerka Očić-Turkulin) i na kraju »Aleluja« iz Händelova oratorija »Mesija« pod ravnanjem s. Imakulate Malinke. Na koncu se u svojoj zahvalnici skladatelj Boris Papandopulo osvrnuo na svoje glazbeno djelovanje u Splitu (1935—1938), kada je skladao »Muku Isusovu«, djelo koje zauzima važno mjesto u povijesti hrvatske glazbe.

Poslije mise na Gradcu djevojke iz Gata otkrasnosnovile su poznatu i veoma popularnu »Poljičku poemu« Branke Mihanović. Potom je pjevački zbor (sedam muškaraca i dvije žene) iz poljičke župe Sitno Donje najprije otpjevao staru pjesmu »Poljičani poštovani, od svih sela odabrani, čestitam vam Jurjevdanak, Jurjevdanak vaš sastanak« a zatim prekrasnu pjesmu »Na dobro vam Jurjevdanak doša« (»pčela suncu zastupila dvore, bile ovce prikrile vam dvore, brodi vama izorali more«).

Svečanost je završena pjevanjem himne »Lijepa naša« a slavlje nastavljeno poljičkim kolom. Kolo je povela osamdesetjednogodišnja s. Felice Čović, potomkinja posljednjega poljičkoga velikoga kneza Ivana Čovića.

Ovoj je svečanosti kao najava prethodila knjižica (12 x 17 cm) »Poljica od koplja sv. Jurja do masline sv. Bogdana«, izdana u Gatima god. 1983. Izdavač je list poljičkoga dekanata »Poljica«.

Knjižica je skromno ali ukusno opremljena. Fotografije su crnobijele. Na naslovnoj strani otisak je velikoga pečata velikoga poljičkoga kneza. Na gornjoj strani prednjih unutrašnjih korica slika je župne crkve sv. Ciprijana u Gatima (u prvom planu muzej u Gatima, koga vodi gatački župnik Frane Mihanović), a na donjoj strani slika iskopina starokršćanske crkve sjeverno od sv. Ciprijana. (Ruševine ove ranokršćanske crkve središnjega tipa iz VI. st. otkrivene su god. 1982. Ta izuzetna kasnoantička crkva po svom se tipu posve izdvaja iz tipologije do sada poznatih ranokršćanskih crkvenih građevina. Njeno otkriće ukazuje da je na tom mjestu vjerojatno opstojalo kasnoantičko naselje Gedata.) Na stražnjoj unutrašnjoj strani korica objavljena je reprodukcija portreta sv. Lepolda Bogdana Mandića, rad akad. slikara Bruna Bulića (po mom sudu do sada najbolji portret sv. Bogdana). Na stražnjoj vanjskoj strani korica objavljena su dva prizora (biranje velikoga poljičkoga kneza, radovi na moru i kopnu u starim Poljicima) s velikoga, sada već znamenitoga mozaika koji se nalazi u muzeju u Gatima a koga je izradio slikar i kipar Joko Knežević (mozaik prikazuje prizore iz povijesti Poljičke Republike od njenih početaka do ukinuća njezine samostalnosti).

U uvodnoj riječi Frane Mihanovića, dosadašnjega veoma zaslužnoga urednika lista »Poljica«, govori se o poljičkom podrijetlu Bogdana Leopolda Mandića (pradjed mu se rodio u poljičkom selu Zakučcu, a to je selo u doba Poljičke Republike pripadalo katunu Gata) i o otkriću starokršćanske crkve iz VI. st. oko današnje crkve sv. Ciprijana u Gatima (između ostaloga nađene su i freske još svježih boja, sada pohranjene u Restauratorskoj radionici Regionalnoga zavoda u Splitu). Zatim slijedi nadahnuta pjesma Špire Vukovića »Svetom Bogdanu Leopoldu Mandiću«.

Najveći dio knjižice ispunio je svojim prilogom ugledni povjesničar Juraj Marušić. Prilog je naslovljen isto kao i knjižica. Sadržaj njegova priloga vidi se iz podnaslovâ: Mosor prije dolaska Hrvata, O imenu Poljica, O koplju poljičkoga svetog Jurja na Perunu, Nemoć svetog Jurja protiv zakonitog terora, Poštovana župa-općina Poljica, Poštovani statut poljički, Po poljičkoj poslovici: klin se klinom izbija, O barjaku svetoga Jurja (u ovom se prilogu govori o tome kako su Poljičani uoči približavanja Turaka skinuli sa svoje zastave polumjesec i zvijezdu Danicu i stavili na zastavu lik svetoga Jurja koji ubija zmaja i pod tom novom zastavom uspješno pružali odpor turskim osvajačima), Proljeće slobode poslije dvjestogodišnjeg jarma, Poljička »buntovna« godina: 1789! (te je godine izabran za velikoga kneza nevlastelin Ivan Sičić, po zanimanju bačvar), Ništa ljepše od Poljica (tu se govori o tome da su Francuzi god. 1807 ukinuli šest stotina godina staru poljičku seljačku republiku), Žive i plodne uspomene poljičke (nabrajanju se zasluge Alfonza Pavića za Poljica, opisuje se novi život u Poljicima i govori se o poljičkom podrijetlu Bogdana Leopolda Mandića). Ovdje ću se posebno osvrnuti samo na neke sporne dijelove Marušićeva priloga.

Na str. 12. knjižice Marušić veli da »oko godine 882. dođoše i do Poljičana učenici slavenskih apostola Ćirila i Metoda, koji im progovoriše njihovim hrvatskim glagoljaškim jezikom o kršćanskoj vjeri«. Budući da Marušić za ovu svoju tvrdnju ne navodi dokaze niti nam daje putokaz gdje bi se ti dokazi mogli naći, ostaje nam samo nagađanje. No umjesto nagađanja navest ćemo što o tome kažu neki poznati hrvatski i strani znanstvenici.

Vjekoslav Štefanić smatra »bližim istini« pretpostavku da su glagoljicu Hrvatima donesli učenici Ćirila i Metoda, koji su na bijegu iz Moravske kao robovi dospjeli u Mletke, gdje su ih otkupili neki Bizantinci i poslali na svoje najbliže posjede na Jadranu (Osor, Cres s Lošinjem i Krk), odakle su oni širili glagoljicu na obližnje područje (Hrvatska književnost srednjega vijeka, Zagreb 1969, str. 7). Budući da su učenici sv. Braće bili prisiljeni napustiti Moravsku poslije Metodove smrti (god. 885), svakako nisu mogli doći u Poljica već god. 882, pa stoga Marušić očito nije pristaša Štefanićeve pretpostavke.

Šišić se domišlja da je Metod, ploveći god. 881—882. morem u Carigrad, na poziv cara Bazilija, možda pohodio Dalmaciju i Hrvatsku. Nu Šišić dopušta da su Hrvati mogli upoznati glagoljicu i slavensko bogoslužje i od svojih susjeda Panonaca i prije no što je Metod prošao Hrvatskom i Dalmacijom na spomenutu putu za Carigrad. Slavensko je bogoslužje, kaže Šišić, oko god. 882. uhvatilo jakoga korijena u Hrvata (F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskoga naroda, Zagreb 1962, str. 112—116.). Marušić možda svoju tvrdnju temelji na ovoj Šišićevoj pretpostavci.

Franjo Šanjek (jedan od onih koji još vjeruju da je glagoljicu kao novo pismo oblikovao Konstantin-Ćiril) smatra da se glagoljica »u Hrvatsku proširila iz moravsko-panonskog prostora preseljenjem Metodijevih učenika, ali je dolazila i s juga, iz makedonsko-bugarskog prostora«. Za pretpostavku o putu sv. Ćirila i Metoda iz Moravske u Rim kroz Hrvatsku, i posebno kroz Istru, on kaže da se ne da lako dokazati, ali da se ne može olako ni odbaciti. Spominje i »Hrvatsku kroniku« koja pripovijeda o tome da je sveti muž Konstantin bio pozvan u Rim te je tom prigodom prošao kraljevstvom Svetopeleka — »što bi imao biti hrvatski vladar Budimir« (F. Šanjek, Ćirilometodska baština u Hrvata, Croatica christiana periodica, broj 12, Zagreb 1983, str. 122—129).

U svojoj studiji »O položaju Velike Moravske«, u kojoj položaj i oblikovanje, odnosno nastanak Velike Moravske »osvjetljuje samo sa zemljopisnog stanovišta«, mađarski znanstvenik Püspöki Nagy Peter pobija tradicionalno shvaćanje o zemljopisnom položaju Velike Moravske. Onodobni suvremeni izvori, kaže on, govore o dvije Moravske. »Jedna — Malena Moravska — je doista kršćanska Moravska koja se može izjednačiti s kasnijom Moravskom grofovijom. A druga, poganska Velika Moravska, ležala je dijelom između Drave i Save, oko Sirmija, odnosno južno od njega. Na sjeveru je pak zapremala krajeve blizu ušća Tise, negdašnji Bač—Bodrog—Čongrad. Prema suvremenim vijestima — u opreci s tradicionalnim shvaćanjem — vladari ove južne Velike Moravske bili su Mojmir I, Rastislav i Svatopluk, koji je poslije god. 873. postupice proširio vlast na cijeli kraj između Dunava i Tise, zatim na Malenu Moravsku, konačno god. 890. i na Češku. I dva slavenska apostola sv. Ćiril i Metod također su djelovali u velikomoravskoj pokrajini Sirmiju« (Püspöki Nagy Peter, Nagymoravia fekvéséről, Valóság, 1978. november, Budapest).

Stanovište spomenutoga mađarskoga znanstvenika, koje se u bitnome slaže s novim znanstvenim ispitivanjem položaja Velike Moravske koje je god. 1970. proveo prof. Imre Boba (poljsko-mađarskoga podrijetla) na Državnom sveučilištu u Washingtonu (USA), potkrepa je Šanjekovoj pretpostavci o putu Ćirila i Metoda iz Moravske u Rim kroz Hrvatsku i posebice kroz Istru. Jer Svatoplukovo (Svetopelekovo — Sventopolkovo — Budimirovo) kraljevstvo je obuhvaćalo ne samo takozvanu Veliku Moravsku i njoj pridružene zemlje nego i tadašnju užu panonsko-jadransku Hrvatsku i Istru. Bilo je to ono veliko kraljevstvo o kojemu tako rječito govori Ljetopis »Kraljevstvo Hrvata« (u znanosti obićnije: Hrvatska kronika), kojim je upravljao veliki kralj kraljeva Sventopolk Budimir. A vjerodostojnost vijesti i podataka koji su sačuvani u Ljetopisu »Kraljevstvo Hrvata« potvrđuju nam, eto, i Imre Boba i Püspöki Nagy Peter.

Međutim, to novo ispitivanje suvremenih izvora o položaju Velike Moravske i o djelovanju Ćirila i Metoda ničim ne potvrđuju uvriježenu pretpostavku da je Konstantin-Ćiril izumitelj glagoljice. Nešto je drugo ako sv. Braći priznajemo ekumenističke zasluge, koje im pripisuje ćirilometodska ideja začeta u 19. st. (vidi: Geert van Dartel, Ćirilometodska ideja i svetosavlje, Zagreb 1984).

Marušić na str. 13—14 i 18 veoma crnim bojama prikazuje bogatoga splitskoga plemića Petra Crnoga, sina Gumajeva, utemeljitelja glasovitoga benediktinskoga samostana sv. Petra u Selu (današnji Sumpetar—Jesenice, Poljica). Od dragocjenih vrijednosti toga samostana kao najdragocjenija vrijednost za hrvatsku povijest i kulturu sačuvan je zbornik isprava iz 11—12. st., poznat u znanosti pod imenom Supetarski kartular (više o tome: Viktor Novak — Petar Skok, Supetarski kartular, Zagreb 1952, JAZU).

Svoje crno mišljenje o Petru Marušić temelji na riječima uklesanim u trećem retku latinskoga nadgrobnoga natpisa koji se nalazio na grobu Petra Crnoga (sada se taj natpis nalazi u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu), na kojemu je riječi uklesane u prva četiri retka sastavio sam Petar Crni. Te riječi (kako ih Marušić čita) glase (u hrvatskom): »Dok sam bio u snazi, bio sam strah i trepet (terror) svojoj okolini.« Po Marušiću, dakle, latinski tekst treba čitati: Et dum vigui terror in orbe fui.

Marušićevo čitanje slaže se s čitanjem Vladimira Ćorovića, s tom razlikom što Ćorović kaže da se iz smisla toga teksta ne može izvesti da je Petar Crni doista bio »strah« svoga vremena. Veljko Gortan i Vladimir Vratović također čitaju VIGVI TERROR, »uz ostalo i radi očuvanja leoninskog sroka« (Hrvatski latinisti, I, Zagreb 1969, Pet stoljeća hrvatske književnosti). Međutim, drugi znanstvenici (don Frane Bulić, dr. Pavao Perat, Petar Skok, Ljubo Karaman, Viktor Novak i dr.) taj tekst čitaju ovako: Et dum *viguit error* in orbe fui (I dok je vladala zabluda živio sam). Pri tome su neki od njih stavljali zarez iza errora drugi iza orbe.

Ovi drugi čitači ne slažu se međusobno u tome o kakvoj se »zabludi« radi. Viktor Novak pod tom zabludom (error) razumijeva borbu između latinaške i narodne glagoljaške stranke. Za kralja Zvonimira, koji je bio naklonjen Petru Crnom, Viktor Novak tvrdi da se kao izraziti vazal pape Grgura VII. sigurno nije nalazio na strani glagoljaša. Novakovu tvrdnju o kralju Zvonimiru kao protivniku glagoljaša na najbolji mogući način opovrgava Bašćanska ploča. Da je Zvonimir bio protuglagoljaš, zar bi tako obilato nadario glagoljaški samostan na otoku Krku? A o kakvom se to pak Zvonimorovu »izrazitu vazalstvu« radi? Navest ćemo što o tome kaže Nada Klaić: «... najveći reformni papa, Grgur VII, kruni hrvatskog vladara za kralja Dalmatinaca i Hrvata i da ga brani u međunarodnim okvirima. Citirajte po svijetu. Ne, naši nemaju drugog posla nego reći da je Zvonimir bio idiot, da je paktirao s papinstvom. A dobio je 1075. krunu za 200 zlatnika — krunu, vlast u Dalmaciji, koja je ostala ustavna podloga za sve vladare od 1075. do

1918, i to nikakav iredentizam nije mogao izbrisati. Pa da je taj Petrov novčić bio kakva sramota, ali to je samo 200 bizantskih zlatnika — znate li koliko je to u ono vrijeme? Kad predstojnica Samostana svete Marije u Zadru kupuje bijele konje, onda plaća 40 romanata za jednog bijelog konja; dakle Zvonimir je dobio Dalmaciju za pet bijelih konja, a, budući da je Grgur VII. otišao nešto poslije u progonstvo, ne možemo dokazati da je Zvonimir ikada to platio.«

Ne želim ovdje braniti Petra Crnoga jer njega brane podaci iz Supetarskoga kartulara, prema kojima je on bio častan čovjek, sve drugo samo ne terror (strah i trepet). Petar Crni posve je sigurno hrvatskoga podrijetla (a ne romanskoga, kako to pišu naše enciklopedije), najvjerojatnije rodom iz poljičkih Tugara, gdje je imao svoje bliže i dalje rođake (u Supetarskom kartularu na dva se mjesta spominje Crni — Kerna de Tugar, iz poljičkih Tugara; na druga dva mjesta spominju se još Johannes Kerne i Kerna, koji su također mogli biti iz Tugara). Kao poljički Hrvat, iz izrazita glagoljaškoga kraja, on nije mogao biti takav zadrti protivnik glagoljaštva da bi mu ono bilo takav strašni »error« (zabluda). Što se tiče kupovanja zemlje, i sam Marušić priznaje »da je kupoprodaja obavljena bez sile sa strane Petra Crnoga, i da je on pošteno i u cijelosti isplatio ugovorenu cijenu« (str. 13. i 14. knjižice). Treba reći i to da prodavači nisu bili baš posve čista obraza, bez obzira da li ih je na prodaju nagnala nevolja i glad. Po tadašnjemu poljičkome običajnom pravu, koje je kasnije ozakonio Poljički statut, ne samo da nisu smjeli nikome ponuditi svoju zemlju na prodaju bez velike nužde već je nisu mogli valjano prodati drugome ako je prije toga nisu ponudili svojoj bližiki (braći i rođacima) za istu cijenu za koju bi je prodali drugima. A oni to, čini se, nisu učinili.

Bilo kako bilo, iz Supetarskoga kartulara dade se sasvim jasno i nedvojbeno zaključiti da je Petar Crni, po Farlatiju »homo dives et honoratus« (čovjek bogat i ugledan), zajedno sa svojom ženom Anom pokazivao osobitu velikodušnost i velikodušnu darežljivost, obasipajući crkvu i samostan različitim zemaljskim dobrima. Ako ništa drugo, iza njega je ostao Supetarski kartular a to je više nego dovoljno da mu ime bude obesmrćeno. Stoga je veličanstvena proslava 900. godišnjice sela Jesenica (1080—1980), koja je ujedno bila i proslava 900. godišnjice Supetarskoga kartulara, priređena od 3. do 5. X. 1980 (potaknuo ju je i organizirao jeseničći župnik mons. don Slavko Kadić), bila i potrebna i opravdana, i nadasve poticajna.

U svom povijesnom prikazanju »Ogledalo slave Hrvata« (Zagreb 1980) i ja sam se priklonio Marušićevu čitanju sporne riječi (pročitao sam terror). Međutim, tekst u trećem retku Petrova nadgrobna natpisa preveo sam nešto drukčije (»I dok bijah u snazi, ulijevao sam strah okolini«). Doživio sam te riječi Petra Crnoga kao pokajnički čin, poniznost pred vječnošću. I Petar Crni je u mladosti vjerojatno bio obijestan i nasrtljiv poput većine mladića svoga vremena, životne dobi i staleža. Nije li i Marko Marulić kasnijom pobožnošću iskupljivao neke svoje mladenačke grijehe? Stoga ne ocrnjujmo Petra Crnoga crnjim bojama no što se sam ocrnio.

Na str. 15. knjižice Marušić navodi da je stara srednjovjekovna hrvatska država »bila podijeljena na dvadesetak županija, a te opet na više župa«. On, dakle, razlikuje županiju od župe. Do sada smo pod župom, za vrijeme hrvatskih narodnih vladara, razumijevali područno-upravnu jedinicu (kod Hrvata se kasnije pod župom razumijevala i crkveno-upravna jedinica). Prema caru Konstantinu Porfirogenetu županija je istoznačnica za župu (po njemu je hrvatska država u 10. st. bila podijeljena na jedanaest županija). Naziv županija u Hrvatskoj se (uz latinski izraz comitatus) održao do god. 1918.

Poljičani su, kaže Marušić (na str. 20. knjižice), »prihvatili da njihove interese brane i zastupaju dva Hrvata iz sjeverne Hrvatske, Juraj Rajčić i Juraj Dražojević«. Za plemića Jurja Rajčića nesporno je da je došao iz sjeverne Hrvatske. Međutim, Dražojevići su, kako je to istražio Rafo Ferri, poljički starosjeditelji, didići od plemena Tišimira (Rafo Ferri, Prilog ispitivanju porijekla osnivača Poljičke Republike, Poljički zbornik, sv. drugi, Zagreb 1971, str. 35—41).

Nu bez obzira na sve ovo, dužni smo pohvaliti Jurja Božidara Marušića za životvorne potaknice kojima nam je približio povijest Poljičke Republike. Očekujemo od njega da, sine ira et studio (bez mržnje i sklonosti), napiše novu utemeljenu povijest Poljičke župe — općine — republike. Neka »Maslina sveta poljička« (pjesmom pod tim naslovom, bez oznake autora, završuje ova pobudna knjižica)

Raširi grane Mosoru,
Sa svih ga strana obgrli
Kao more i Cetina.

Tomislav Heres

MOLIMO DUŽNIKE
DA PODMIRE PRETPLATU.

HUMOR U ROMANU IVANA RAOSA »PROSJACI I SINOVI«

U romanu »Prosjaci i sinovi« hrvatski književnik Ivan Raos obradio je legendarnu Imotsku krajinu, njen živalj, u rasponu od gotovo dvije stotine godina. Prisutne su u tom velebnom djelu i historijske peripetije s tog područja. Autor kao da ne skida oka sa strašne sudbine ovog čovjeka, kojeg je pritiskala s jedne strane Venecija i Turska a s druge strane austrijska carevina. To je povijest vječnih borbi i suza na vjetrometini gdje su se valjale vojske i ljudi nabijali na kolac.

No u ovom mitološkom romanu s užarenog i krvavog kamena nečega je ne samo od Homera nego i od Cervantesa. Miješaju se suza i smijeh, nakon mučnih i tragičnih situacija slijede smicalica, veselica, anegdota, vic ili ganga. Kod Raosa je svih ovih vrsta smijeha i vrijedilo bi ih analizirati. Raosov je smijeh pobjeda nad utvarama tame. Njegovi se junaci znaju nasmijati unatoč svim teškoćama i nedaćama a to svjedoči o vedrini duha koji ostaje nepokolebljiv i zrači neuništivim optimizmom:

»I obojica nos začepiše, u smijeh udariše, i smijahu se, smijahu zaista od srca veselo, i njihov smijeh bijaše tako čist i zvonak, da se pucnjava nije ni čula. I kad im se tjelesa prostriješe po kamenju, taj je zvonki smijeh još uvijek zvonio odbijajući se od golema grotla okomitih litica što opasuju jezero. Kažu, da svake prestupne godine licem na svetoga Filipa i Jakova — u dan njihove smrti — poput srebra čist smijeh dugo i jednoliko kruži ljevkom jezera, kao da uspavane stijene na junačka djela budi.«

Sudbina glavnih junaka ovog romana tragična je, nesvakidašnja i bolna i, naposljetku, jetko smiješna. Ka-

rakteri su nazidani kao kamenje klisurina, strše i nadvisuju svoju okolinu. Oni se predaju fatumu da ih nosi, ali u tom tragičnom metežu moraju odigrati svoju ulogu, do ludila bolnu i krvavu, koja će im dokazati pred svijetom i zvjezdanim nebom da su čisti. Prosjačenje i život svojski su ih izmlatarali, i od sveg njihova zgrčenog galantaraškog bića osta, poput kakve pustolovine, samo bujica smijeha i dobrog raspoloženja:

»Snaći ću se... Sam? Možda baš zato što sam sam, sam kao medvjed, sam kao dub samac, o kojem si mi, diko moja, toliko kazivao. A ti mi, don Pave, još mudrije kaza. Sjećaš li se? 'Djeco moja, malo sam se smijao, malo šalio, a tko zna hoće li na onom preozbiljnom svijetu šale i biti.' Eto to! To je ono životno, djede Kikašu, to je ono što će mi pomoći da se spasim, to je ono životno i na ovom neozbiljnom, a možda i preozbiljnom svijetu. Od danas je smiješak moja smicalica!«

Humor je produkt najelitnije inspiracije i povlastica je samo dobrih i rijetkih pisaca. Osmijeh govori o radosti duše i svakoga osvaja jer je prožet čuvstvima koja su blizu ljubavi:

»... tako daklem... Mislim da sam sve sredio i da u miru mogu bit otpušten. Dugo sam živio u zdravlju i veselju, premda — osim ljetos kad ono prvi put vjenčah Vrtirepku s mrtvacem — nisam, daklem, nikad prekoračio međaša svoje biskupije. I nije mi žao, kao što mi nije žao ni mnogih stvari koje sam u životu propustio. Tako, primjerice, nikad nisam pojeo ni goluba ni jarebice, a kamoli šljuku, za koju, daklem, kažu da je slasnija od ambrozije. Nije mi žao. Nikad se nisam opio, nikad u kolo uhvatio, nikad zaigrao ni na buće ni na karte. I nije mi, daklem, žao. Nikad nisam, ne poznao, već ni pomilovao ženu. Ni to mi, daklem, nije žao. Samo jedno prežaliti ne mogu. Djeco moja, malo sam se smijao, malo šalio, a tko zna hoće li na onom preozbiljnom svijetu šale i biti. Stoga se smijte, djeco moja! Smijte se, daklem, i smijte, smijte se..... — i stade se veselo smijati, zaista veselo i od srca.«

Karakteristika je Raosove komike i u tome što rezultira nostalgijom za zavičajem, pa je roman po tome i duboko izvorište nacionalnog osjećaja. Komika je u ovom romanu, osim toga, pučka i mudronosna, čitav je roman zapravo poliptih bravurozne komike i stoga blizak teatru, filmu i televiziji. No televizijska serija snimljena po ovom romanu bila je djelomice promašena. Likovi bijahu nekako istrgnuti iz konteksta i lišeni izvorišta odakle naviru, tj. patosa tragičnog pročišćenja, pa su mjestimice djelovali kao karikatura a sve zajedno poput neozbiljne priče o jednom vrsnom romanu.

Razmatranjima u »govoru pisca« Raos je svjesno dao ironičan ton koji prelazi u sarkazam:

»Plodile se kao kupine, još ne istanji, već nabubri. Bijaše djece kao puža za kišna proljeća i zlatnih gundevalja na crnoj murvi. I živjeli su kao gundevalji, i ne oni zlatni, već crni, govnovalji, i goluždrava se s njima otimala o murvu i kupinu i s njima prerano nestajala u gladu, golotinji, bosotinji i boleščini svakojakoj. Tako mnogi od ovih kričavaca uvenuše netom zenuše. Ali za tom uvelom prisiščadi ne bi tuge već radosti: sad i njihovi grešni roditelji imaju zagovornika, svog nedužnog anđelčića, što će pred prijestoljem Božjim štititi i zagovarati i njih i njihovu živinu. I to svoje prisišče — koje Bog uzimaše kao neku vrstu danka u krvi, kao neke nebeske janjičare, nikad ne bi spominjali po imenu već po njegovom novom nebeskom položaju: Rajni, Rajna, Rajno... bijaše u tom i nešto milo i tužno, posvećujuće i nadajuće.«

Sarkazam kao ironična impostacija egzistencijalne datosti crescendo je ovog romana, ovog humora i bolne sudbine prosjaka i galantara koji znaju za smijeh i glendu i o kojima je Raos spleo svoje vilinsko kolo i svoj hajdučki vijenac.

Veljko Vučetić

Knjige

DUBROVAČKA BILJEŠKA

Povod ovoj bilješci jest knjiga M. M. Frejdenberga »Dubrovnik i Tursko Carstvo« (Moskva 1984, str. 286). Frejdenberg je sovjetski povjesničar koji se dosta bavi društvenom poviješću hrvatskoga srednjovjekovlja (seoski i gradski život u Dalmaciji u XIII—XV. st., gradska struktura u Dalmaciji od XIV. do XVI. st., patricijat, obrti, robovi) a pisao je također o hvarskom ustanku na početku XVI. st., Marinu Držiću i rusko-jugoslavenskim odnosima.

Nova njegova knjiga nastala je na temelju predavanja na sovjetskim sveučilištima, prvenstveno na Povijesnom fakultetu Kalinjinskoga sveučilišta, i izdavač, »Nauka« (glavna redakcija istočne literature), ovako je predstavlja: »Prva u sovjetskoj literaturi knjiga o Dubrovniku, posvećena povijesti toga znamenitoga grada i povijesti njegovih odnošaja s turskom državom. Čitatelj će u njoj naći mnogo podataka o postanku i razvitku grada, o njegovu pučanstvu i društvenom sastavu, o proizvodnoj osnovi gradskoga života, pomorskoj i kopnenoj trgovini, o naseobinama i novčanom gospodarstvu, o gradskoj arhitekturi i o kulturi dubrovačkoga društva i o vojno-političkim sukobima između Turskoga Carstva i europskih država, u koje je bio uvlačen i Dubrovnik.«

Tako i jest. Pisac je uložio golem trud da svlada opsežnu literaturu o Dubrovniku, »jednom od najljepših europskih gradova i najprometnijih sredozemnih luka«, koji i danas živi »punokrvnim životom znanstvenog, umjetničkog i, napokon, u prvome redu turističkoga središta«, kako sam kaže. Svoju je knjigu Frejdenberg napisao uglavnom na temelju literature, služeći se ponešto i izvorima. Pri tome je, zapravo pišući cjelovitu obavijest o Dubrovniku od početka do propasti Dubrovačke Republike, imao riješiti i metodološku zadaću kompozicije teksta, složene odnose cjeline i pojedinosti slojevite dubrovačke prošlosti, rasporeda političkih, gospodarskih i kulturoloških poglavlja te sve to povezati tako da bitno ne naruši temu, da se previše ne udalji od naslova, koji ga je očito ponešto u tome sputavao. Može se slobodno ustvrditi da je u tome uspio i da je kao stranac napisao dobru knjigu. Zahvaljujući njemu Dubrovnik je i na ruskome jeziku dobio zaokružen i ozbiljan prikaz [na engleskom jeziku je F. W. Carter napisao knjigu »Dubrovnik (Ragusa) a Classic City-State«, London i New York 1972], što je ne samo za njega velik dobitak.

Dakako, kada bi se htjela previdjeti općenita korist od takve knjige, kada bi se htjelo zaboraviti kako na tolikom broju strana i tako složene nemamo knjige na hrvatskom jeziku,

kada ne bismo htjeli misliti na dugove domaćih povjesničara, kada bismo podlegli provincijskom cjepidlačenju, mogli bismo piscu tražiti dlaku u kompoziciji, mogli bismo se obarati na neke tvrdnje ili misli, mogli bismo istjerivati nebitnosti ili neke preduge ekskurze, mogli bismo knjižiti nepouzdanost nekih podataka ili netočnost legenda pod nekim slikama, ali to doista nema smisla.

Pa ipak, baš je stanovita slabost potaknula ovu bilješku (nije riječ o povjesničarskoj kritici kojoj se nadati s prave strane, iako je u nas upravo ta kritika najslabiji dio povijesne znanosti). Naime, primijetio sam na pojedinim mjestima kako je pisac s odviše povjerenja slijedio svoje literaturne predloške, kako nije bio dovoljno kritičan prema nekim piscima ni dovoljno dosljedan u svojoj interpretaciji različitih tuđih stajališta. Dakle, osvrnuo bih se na prijeporno mjesto u povijesnoj literaturi o Dubrovniku, naime na dosta raspravljano (pa i u novije vrijeme) pitanje etničke pripadnosti starih Dubrovčana. Dakako, ovo nije nikakva studija, i ne želim se upuštati u raspravljanje. Želim samo upozoriti na korijene nesigurnosti koji zbunjuju, eto, i proučavatelje kao što je ovaj sovjetski povjesničar.

Počnimo od nečega drugoga. Pišući o X. i XI. st. Frejdenberg je prema hrvatskim povjesničarima — iako nešto presigurno — napisao kako je Dubrovnik priznavao »formalnu vlast hrvatskoga kralja Tomislava« i zaključio pregled tadašnjih prilika ovako: »Bizantsko Carstvo, Mletačka Republika i Kraljevina Hrvatska, istok, sjeverozapad i sjeveroistok — eto trokuta političkih sila, u okviru kojega je Dubrovnik imao u najbližim stoljećima ostvarivati svoje pravo na opstanak.« Zatim konstatira kako Kraljevina Hrvatska nije Dubrovniku smetala, pa se čak i »najenergičniji od svih hrvatskih kraljeva, Petar Krešimir IV, ograničio da sve dalmatinske gradove, zajedno s Dubrovnikom, formalno uključi u sastav države (1066)«.

Kako je pisac poslije slijedio druge povjesničare, to je o ovoj komponenti zaboravio dalje voditi računa. Na neki način on Dalmaciju uzima kao posebnu povijesnu zemlju, bez obzira na njezin nejednolik povijesni, teritorijalni i narodnosni razvitak, bez obzira na njezin značaj matične hrvatske zemlje. Onda dosljedno ubraja Dubrovnik u Dalmaciju, među dalmatinske gradove. Dubrovnik mu je dalmatinski grad koji je s Dalmacijom u socijalističkoj Jugoslaviji ušao u sastav Hrvatske. Stoga on književnost starih Dubrovčana naziva dubrovačkom, ili je ubraja u dalmatinsku ili u južnoslavensku književnost. Kako pak ne razlikuje dovoljno ili, možda, ne poznaje dovoljno povijesnu i suvremenu jezičnu situaciju, on jezik starih i suvremenih Dubrovčana naziva ili slavenskim, ili dubrovačkim (ponekad, dijalektom), ili češće srpskohrvatskim jezikom. To je npr. za Šiška Menčetića u najmanju ruku bizarno. On i naziv »ilirski« prevodi kao srpskohrvatski, što je za ono doba pogrešno. S druge strane opet, prema M. Deanoviću, kaže kako je Ivo Matijašević, sastavljao talijansko-hrvatsko-ruski rječnik, ili na drugome mjestu kako je Ruđer Bošković hrvatski učenjak. Pisac također nije siguran i ne snalazi se u konfesionalnoj prošlosti područja u bližoj dubrovačkoj okolici i širem zaleđu, pa netočno zamišlja da je Dubrovnik okružen pravoslavnim svijetom ili, slijedeći neke pisce, kaže da su Konavli i Pelješac bili od iskona pravoslavni, što je netočno. On je zaboravio kako općenit razvoj kršćanstva u tim krajevima tako i kasnije konfesionalne specifičnosti, što se sve slilo u vjersko šarenilo širega zaleđa. Konfesionalni procesi nisu jednostavni i jednoznačni te ih nije moguće ni uopćeno sintetizirati.

Postavivši pitanje: »Kako odrediti etničku pripadnost Dubrovčana?« Frejdenberg kaže da odgovor na nj nije ni najmanje jednostavan i da je znatno lakše razjasniti narodni značaj prvih stanovnika ili pak suvremenika, tj. »u VII. st. svi gradski stanovnici bili su stari Romani, a sada ga nastavaju Hrvati«. Tražeći rješenje on poseže za utemeljenim istraživanjem Vesne Cestarić-Jakić, koja je na temelju dočetaka imena dokazala da je kroatizacija dalmatinskih gradova počela već u XI. st., dakle mnogo prije nego se mislilo. Prema njoj on donosi i brojčane tablice »romanskih« i »hrvatskih imena«. Međutim, iako Dubrovnik ubraja u dalmatinske gradove, on tu zastaje u zaključivanju i nastavlja pričati o slavizaciji Dubrovnika. Možda se tu zaista očituje njegova nedovoljna jezikoslovna i književno-povijesna sprema jer bi lako bio mogao uočiti istovjetnost procesa, općenitu narodnosnu i kulturnu povezanost hrvatskih uzmorskih gradova — tako očitu u svojoj zrelosti u prvim stoljećima novoga vijeka, da se o modernom razvitku i ne govori — što bi mu onda omogućilo da u potpunosti spozna narodnosni razvoj Dubrovnika od romanskoga do hrvatskoga grada.

Valja ponoviti, Frejdenberg je stranac i služio se našom u mnogočemu oprečnom i starim zabludama opterećenom literaturom, a poneki mu radovi valjda i nisu bili poznati, pa mu je tako izmaknula narodnosna i kulturna istovjetnost, cjelovitost i prožetost obalnoga pojasa.

Njega su očito zbunile dvije koncepcije — u našoj literaturi nekada jasno, nekada zamućeno izrečene — koje Dubrovnik ne uključuju u povijest i kulturnu baštinu hrvatskoga naroda. Prva je ona koja ga prisvaja povijesti i kulturi drugoga naroda (danas rijetko izravno a više kroz kojekakve antologije, preglede, kulturološke radove, diletantske pisanije, polemike i sl.), a druga ga izolira kao neidentificirani fenomen (raguzinizirane mikrohistoriografske rasprave, monografije, vodiči, novinski članci, televizijske emisije, turistička propaganda i sl.). Nositelji obiju koncepcija pri tome pokazuju silnu terminološku maštu i akrobatsku okretnost u izbjegavanju pravoga pridjeva ili imenice za pripadnost Dubrovnika i Dubrovčana. Za staro doba služe se već previše poznatom i uvijek nedostatnom porfirogenetskom argumentacijom, za kasnije razdoblje pak prostorno i vremenski nepreciznim konfesionalnim označivanjem, brkanjem ili svjesnim brisanjem razlika između opsega neke države i narodnosnoga značaja njezinih podanika te najposlije potpuno nesuvremenim etnogenetskim natezanjem složenih i sporih procesa na više-manje unaprijed zadan moderni kalup. Najnovije prilike jednostavno tadićevski otklanjaju ili ih izrijekom ostavljaju izvan rasprave kao da nisu rezultat povijesnoga razvitka, nego umjetna tvorevina mračne politike, protupovijesne i protunaravne sile u kratkom i sablasno programiranu trenutku orvelijanski djelotvorne moći.

Svakome je ozbiljnome jasno da narodnosna i konfesionalna pitanja širokoga dubrovačkog zaleđa od kasne antike nije jednostavno rješavati ali mu je isto tako jasno da to nije ni jednosmjerna ulica svojatanja i krivotvorenja.

Dubrovnik ne pripada niti može pripadati ovome ili onome prema političkom ili »znanstvenom« diktatu. On nije ni pobliže neidentificirani povijesni fenomen. Kao što je prisvajanje znanstveno neutemeljeno i stvarno opasno, tako je izoliranje znanstveno insuficijentno i stvarno nemoguće pa i smiješno. Takva nastojanja ne daju i ne mogu dati valjane znenstvene rezultate jer ne pridonose pravom razjašnjenju i razumijevanju povijesti, da se o društvenim reper-

kusijama i ne govori. Da bi dubrovačka povijest imala svoj širi smisao, da bi dubrovačka kultura dobila svoje pravo značenje (i na širem planu), one se ne mogu izdvajati iz svoje naravne cjeline: iz povijesti i kulture hrvatskoga naroda, kojega su Dubrovčani narodnosni dio po ukupnosti svoje povijesti i današnjice.

Povod za ovu bilješku bila je Frejdenbergova knjiga a pravi razlog naša kontroverzna literatura, koja se pokazala spoznajnom smetnjom i u ovom slučaju. Bilješka je više lamentacija nad ustajalim našim prilikama i nelijepom praksom a još više nada da će se netko superioran i plemenit prihvatiti baš tih jezgrenih i toliko zlotumačenih pitanja, kao što su se mnoga dobra pera potanko pozabavila dubrovačkom trgovinom žitom, proizvodnjom sukna, radom kamenara ili zlatara, statusom slugu ili naučnika, vrstama novca ili nestašlucima noćuraka, zidinama ili ljetnikovcima, brodovima ili trgovcima, tako da jednom možda više neće biti jalovih i već stupidnih raspra o pripadnosti starih i suvremenih Dubrovčana i lijepoga a ni krivog ni dužnog Dubrovnika.

T. M.

HRVATSKI BIOGRAFSKI LEKSIKON

Knjiga 1/A-Bi, Zagreb 1983.

Izdavanje Hrvatskog biografskog leksikona potakao je još 1975. godine direktor Jugoslavenskog leksikografskog zavoda Miroslav Krleža. Nakon dvije i pol godine priprema, na početku 1978. godine, održano je savjetovanje širega kruga kulturnih radnika o koncepciji, namjeni, sadržaju i obradi ovog Leksikona, tada pod radnim naslovom Biobibliografski leksikon Hrvatske. Iste godine organizira se suradnja i uredništvu stižu prvi tekstovi. Međutim, tek je 1983. godine uspjelo potpuno dovršiti prvu knjigu od 800 strana (73.000 redaka), koja je obuhvatila ličnosti s prezimenima od slova A do Bi, manje nego je bilo prvotno zamišljeno (tj. da obuhvati potpuno slovo B).* Knjiga je rezultat rada 270 autora i 40 urednika, lektora, korektora i drugih suradnika a sadrži prikaze o 1.682 osobe.

Svrha je ovog Leksikona da prikaže život (odnosno pruži životopisne podatke s bibliografskim informacijama) »svih ljudi (plemena i obitelji) od najstarijih vremena do današnjih dana, koji su se bilo čime istakli u izgrađivanju hrvatskog duhovnog i materijalnog života — od kraljeva, velikaša, umjetnika i književnika do trgovaca, brodara, industrijalaca, dobrotvora, buntovnika, istaknutih iseljenika, revolucionara, boraca, radnika i seljaka — bilo da su djelovali u domovini, u široj zajednici ili u tuđini, kao i svih stranaca koji su se uključili u hrvatski život« (citat iz materijala na spomenutom savjetovanju). U Leksikonu bit će navedeni i oni »koji su se u pojedinim vremenima istakli i svojim negativnim radom, izgubivši prava mjerila u sistemu vrednovanja, te pokušali razgrađivati nacionalnu kulturu i narodnu egzistenciju«, odnosno i oni »koje je povijest osudila«, kako je na predaji javnosti prve knjige Leksikona rekao njegov glavni urednik dr. Nikica Kolumbić.

Predviđa se da će u cjelokupnom Leksikonu biti obrađeno oko 25.000 osoba rođenih isključivo prije 1945. godine. U posljednjoj, točnije dopunskoj, knjizi (koja bi trebala izići za desetak godina) bit će obrađeni i oni mlađi kao i stariji koji nisu do tada prikazani jer se za njih kasnije saznalo. Leksikon nije samo registrator činjenica nego se i kritički osvrće na život i rad prikazanih osoba i tako na neki način pruža sliku duhovnog i materijalnog života na našem tlu u prošlosti i posljedica za sadašnjost i budućnost.

Prikazi su rađeni po shemi: podaci o rođenju (za pokojnika i o smrti), eventualno o roditeljima i porijeklu, školovanju, radu — službovanju, o sudjelovanju u društvenom životu, nabrojene su sve periodičke publikacije (časopisi, novine i sl.) u kojima je dotični objavljivao svoje radove a daje se i ocjena o njegovu značenju u javnom životu. Kao dodatak tekstu slijedi popis svih samostalno izdanih djela (knjiga, brošura i dr.) kao i važnijih radova ili članaka objavljenih u periodici. Na kraju je i popis literature o prikazanom pojedincu, tj. eventualno objavljeni životopisi (nekrolozi) i osvrti (kritike) na njegova objavljena djela. Sve je to iznijeto sažeto ali dovoljno informativno da se može uočiti lik opisane osobe i okolnosti u kojima je živjela i djelovala. Usprkos brojnosti autora i različitim strukama tekstovi su ujednačeni (dakako, uz intervenciju redakcije).

Težnja k sažetosti nije bila prepreka da se nabroje npr. sva mjesta službovanja šibenskog biskupa Josipa Arnerića: »Zaređen je za svećenika 1. III 1936. u Šibeniku. Bio je kapelan u Tijesnom, zatim župnik u Solinama na Dugom otoku (1936), u Skradinu (1937—1945), u Primoštenu (1945—1949. i 1954—1961). Od 1945. do 1954. je zamjenik upravitelja biskupskog sjemeništa u Šibeniku. Za šibenskog biskupa imenovao ga je papa Ivan XXIII. 17. VII. 1961. Pročelnik je Vijeća Biskupske konferencije za kler i član predsjedništva Vijeća Biskupske konferencije za migrante i turiste.« Za Đuru Arnolda, »pjesnika, filozofa i pedagoga«, saznajemo da je »od 24 braće i sestara bio devetnasto dijete Ivana, poreznika, i Sofije rođ. Vukanić« te da »su mu preci za francuske revolucije doselili iz Švicarske«. Itd.

Prvo mjesto u Leksikonu pripalo je srednjovjekovnom ugarskom plemenu *Aba* od kojeg potječu našički i voćinski vlastelini (s potomcima) u Križevcima i Koprivnici. Prvi podaci o njima datiraju iz XIII. stoljeća, a posljednji je iz 1757. g. Tada je Ana udova Gušić, kćerka Stjepana Keczera de Radovan, gospodara imanja Gorica kod Rasinje, svoje bisere oporukom ostavila svetištu Majke Božje Bistričke. Na drugom je mjestu *N. P. Abakumov*, rođen 1882. u Rusiji, profesor na Geodetskom odjelu Tehničkog fakulteta u Zagrebu, dopisni član JAZU.

Da je Leksikon i povijest gospodarskog, kulturnog i političkog života u Hrvatskoj, dokazuje npr. i jedinica o *Iliji Abjaniću*, liječniku ali i političaru, publicisti i kulturnom radniku. Abjanić je rođen 1868. godine u Starim Mikanovcima, po zvanju bijaše liječnik, službovao je od Vrbanje, Ivankova i Kupinova do Imotskog, gdje je živio od 1913. do 1931. Dospio je tamo kao istaknuti pravaš. Uz obavljanje liječničke prakse marni je pučki predavač o prosvjetnim, političkim i zdravstvenim temama, u novinama piše o politici a nalazimo ga i kao suradnika Vjesnika Književnog društva sv. Jeronima (1917. g.). No većina njegovih pisanih radova ostala je neobjavljena (kako svjedoči 20.763 stranice rukopisa pohranjenih u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, između ostalog i Ljekarski rječnik hrvatskog govora s oko 90.000 riječi, Biblijsko kazalo imena Staroga i Novoga zavjeta, Stvarno kazalo Home-

*Rukopisi su redakcijski bili dovršeni 28. II. 1983, tiskanje 15. XII. 1983. Naklada iznosi 20.000 primjeraka. Slog, tisak i uvez: »DELO«, Ljubljana.

rove Ilijade i Odiseje te Vergilove Aeneide, itd). Pored istarske knegi-nje *Acike*, majke prvog istarskog markgrofa Ulrika (1037—1070), nalazimo i *Dragutina Albrechta*, inače rodom iz Njemačke, koji je u Zagrebu osnovao 1851. g. prvu litografsku radionicu (i sam u njoj radio) a kasnije (1857) i tiskaru (koja je od 1929. do 1947. pripadala *Petru Acingeru*, rodom iz Ivanić-Grada, također unesenom u Leksikon). Uz pjesnika Đuru Arnolda u Leksikonu se nalazi i Varaždinac *Franjo Arnold* (1805—1870). Po zvanju je bio zidar (s majstorskim ispitom) i adaptirao brojne privatne i javne zgrade (npr. franjevački samostan u Križevcima za potrebe grkokatoličke biskupije, vojarne u Varaždinu) te gradio (po vlastitom nacrtu i troškovniku) most preko Grabišta u Koprivnici, župni dvor u Koprivničkim Bregima i dr.

Već iz ovih nekoliko primjera jasno se vidi što sadrži Leksikon i kako se isplati po njemu listati. Pogotovu jer je tekstovni dio dopunjen brojnim ilustracijama, od fotografija u crnobijeloj tehnici do reprodukcija u boji (npr. nekih slika Lj. Babića i Vl. Becića) i reprinta naslovnih strana, rukopisa ili povelja (između ostalog i naslovne strane Bunjevačkog kalendara za 1868. godinu iz subotičke tiskare K. Bittermanna).

Vjerujem da će se svaki čitatelj prve knjige ovog korisnog i potrebnog djela suglasiti s ocjenom uredništva u uvodniku: da će Leksikon »po svom pristupu i po predočenju informacija zadovoljiti potrebe najšireg kruga čitatelja, raznolika obrazovnog stupnja i profila — od stručnjaka i specijalista za pojedina područja do prosječno obrazovanih ljudi«. Stručnjake jer »cjelovito obrađene biografije, s bogatim bibliografskim obavijestima, pružaju mogućnost objektivnog i kritičkog prikazivanja... a bit će i poticaj u daljnim znanstvenim istraživanjima«; prosječno pak obrazovane ljude jer su tekstovi pisani razumljivim stilom koji upravo potiče na čitanje, odnosno na susrete s ličnostima koje svoje talente nisu čuvale samo za sebe nego ih stavile na raspolaganje svom narodu i najširoj društvenoj zajednici.

Oskar Piškorić

MONOGRAFIJA O FRA GABRI CVITANOVIĆU I OBJAVA NJEGOVA RATNOG DNEVNIKA

Monografije su svojevrstan rod studijskih izučavanja. Uglavnom zahvalan. Jedno lice, jedan grad, jedno određeno vrijeme. Može, međutim, biti i nezahvalan — ako se radi o nejasnim osobama, vremenima i neobičnim zbivanjima. Piscu je prednost da se uglavnom ne mora rasplinuti na preširoki prostor. A čitalac ima određen vidokrug. S obje, dakle, strane povoljno.

Za Karla Jurišića monografija o *fra Gabri Cvitanoviću*, osim općih i redovitih prednosti, bila je još zahvalnija i stoga što je odabrano lice njegov ujak. To ima i svojih grebena, ali ne znači da se »lađa« mora nasukati. Pogodnost je bila i u tome što su sva Cvitanovićeva djela sačuvana i registrirana, pristupačna svakom istraživaču, a literatura o njemu uredno označena.

Jurišić je svoju studiju zamislio i na široj osnovi. Dodao je monografijskoj znanstvenoj obradi i Ratni dnevnik (iz prvog svjetskog rata) i druge odabrane objavljene i neobjavljene stranice o. G. Cvitanovića. Time je njegov lik i ostvarenje sasvim zaokružio. Stoga je s pravom svoje najnovije djelo naslovio: *Fra Gabro Cvitanović i njegov Ratni dnevnik (1914—1918)*. Djelo sadrži 247 str. a izašlo je u Splitu 1984, u izdanju Knjižnice zbornika »Kačić«, br. 8.

Prvi dio knjige pisac je posvetio životu i radu o. Gabre (1887—1955). Nakon jezgrovitog povijesnog prikaza obitelji Cvitanović u Baškoj Vodi (kod Makarske) autor prelazi na opširniji opis fra Gabrina života i književnog rada na području povijesti, apologetike i drugih pisanih iskaza (recenzije knjiga, pučko vjersko štivo, dopisi, putopisi, šaljive priče itd.). Doprinos povijesnom izučavanju naše domaće crkvene (redovničko-franjevačke) prošlosti jest Cvitanovićeva dizertacija za sticanje naslova doktora bogoslovnih nauka na sveučilištu u Münchenu: *Franjevačka provincija presvetog Otkupitelja i francuska vladavina u Dalmaciji 1806—1813* (tiskana na njemačkom u Münchenu 1920, str. VIII + 59). To djelo nije većeg obujma, ali je dobra prinova.

Nakon ovih analiza Jurišić ocjenjuje svoga ujaka kao čovjeka, redovnika i svećenika, profesora i pisca. Ispravno ustanovljuje »da je fra Gabro bio i ostao u prvom redu pučki vjerski pisac, katolički apologet i domaći crkveni povjesničar, zatim ljetopisac svoga vremena, kršćanski mislilac i konačno humorist«.

Logični prilozi prvom dijelu knjige jesu: iscrpna bibliografija svega što je fra Gabro za života objelodanio: knjige i suradnja u časopisima od 1922. do 1951; iz ostavštine (do danas netiskano) izvršen je izbor odabranih jedinica. Time je zaokružena cjelokupna slika pisanih nastojanja i ostvarenja o. Cvitanovića.

No najtrajnije i najznačajnije djelo što ga je fra G. Cvitanović uspio za života napisati svakako je njegov *Ratni dnevnik (1914—1918)*. On u ovom izdanju predstavlja najvredniji dio. Fra Gabrini dokumentarni opisi stradanja austrougarske vojske u srpskom zarobljeništvu vjerno slikaju patnje naših ljudi i ostalih državljana nekadanje crno-žute monarhije. To je potresno svjedočanstvo koje nikoga ne može ostaviti ravnodušnim.

Ratni dnevnik podijeljen je na četiri dijela. U prvom se opisuje zarobljeništvo ranjenika XV. i XVI. korpusa austro-ugarske vojske, kojima su se kasnije pridruživali i drugi ranjenici i zarobljenici. Bilo ih je Hrvata, Austrijanaca, Čeha, Srba i ostalih. Obuhvaćeno je vrijeme od prosinca 1914. do listopada 1915. u Valjevu i Nišu. Pojava tifusa i kolere učinila je zarobljeništvo strahovitim mučeništvom i izginućem. Liječnici i bolničari pokazali su herojsko zalaganje, ali su uglavnom (zajedno s mnogim pacijentima) podlegli jer nije bilo ni lijekova, ni hrane.

Drugi dio govori o strahotnom putu od Niša do Valone (Albanija) i do Asinare (pusti otočić kažnjenikâ uz sjeverozapadni rub Sardinije, Italija) koji je trajao dva mjeseca (potkraj 1915. g.). »Za cijeloga puta kroz Staru Srbiju i Albaniju dnevno sam bilježio mjesta kroz koja smo prolazili i ukratko crtao doživljaje koji su mi se u onaj čas činili najglavnijima.«

Treći dio posvećen je boravku zarobljenika na spomenutom otoku jada i bijede od prosinca 1915. do lipnja (Ivanja) 1917. Nepun siječanj 1916. fra Gabro je boravio u logoru na Sardiniji i opet se povratio na staro mjesto. »Ja ću nastojati i sada kao i do sada: biti kratak, jasan i bez pretjerivanja. Ako se, ipak, moje pripovijedanje ovdje-ondje čitaocu učini precrnim i nevjerojatnim, neka bude uvjeren, da je stvarnost bila još crnja, jer je moje pero preslabo, da vjerno ocrta prilike austrougarske zarobljene momčadi osobito u siječnju i veljači 1916. na Asinari, makar sasvim suprotno tvrdile talijanske

novine, te njihovi ministri i zastupnici u parlamentu.« I dodaje, opisujući stanje zarobljenika u Fornelliju: »Ovo bi bila slaba slika žalosne stvarnosti onih tužnih dana, koji su svršili s rezultatom od 2.930 mrtvih pod zemljom. Lako si je pojmiti, kakvom su voljom i duševnim raspoloženjem u tim prilikama radili liječnici, što su... bili razdijeljeni u pojedine odjele. Ja neću ni pokušati nešto o tome reći, jer iz vlastitog iskustva znam, da se te stvari mogu samo osjetiti, a nipošto opisati, a ja u ovom slučaju pišem samo što sam čuo.« Osim ovoga logora opisani su i ostali: Stretti, Tumbarino, Campo Perdu.

Četvrti i posljednji dio posvećen je vjerskoj službi kod zarobljenika, što je po sebi razumljivo jer je fra Gabro bio vojni dušobrižnik.

U zaključnoj riječi stoji: »Dok ovo pišem, ja sam u ropstvu, i ne znam, kada će mu doći kraj. No, uza sve to ja moje pripovijedanje završavam, jer niti mi je namjera pisati povijest moga zarobljeništva, niti su ovi reci zamišljeni u onim časovima, o kojima govore. A da je to tako, svjedoči i činjenica, da svoga dnevnika redovito ni vodio nisam, već ovdje-ondje većinom zabilježio po koji svoj osobni doživljaj. Ako sam, dakle, te nepotpune bilješke ovdje sabrao pomažući se nešto vlastitim sjećanjem, a nešto opet uspomenama svojih drugova u nevolji, to je zato, da izrabim nametnutu mi besposlicu i da sam pred sobom poštujem uspomenu onih bijednika, čije sam patnje sam dijelio. Te je bijednike poslije smrti svatko zaboravio, kao što se za ovu godinu i pola protiv njih bilo gotovo sve urotilo i malo ih se tko sjećao, tako da od tisuća pokojnika teško da će njihovi kod kuće doznati kada su, kako i gdje svršili.«

Sasvim je razumljivo da o. Cvitanović pokušava bar približno označiti broj žrtava u zarobljeništvu koje je doživio i opisao: »Ovdje ponovo napominjem, da je prema srpskim službenim i novinarskim vijestima do konca prosinca 1914. u Srbiji bilo oko 60.000—70.000 austrougarskih zarobljenika. Prije evakuacije Srbije na jesen 1915. broj zarobljenika je spao na polovicu, i to — kako sam čuo — na 33.000.« I nastavlja: »Poslije marša kroz Albaniju u Valoni nas se ukrcalo za Italiju 32.500. Kada je momčad u lipnju i srpnju 1916. imala biti predata Francuskoj, njezin je broj bio spao na nešto preko 16.000. — Gdje su ostali? Da se jedan broj još u Srbiji spasio bijegom u Bugarsku prije negoli je ova stupila u rat, znam; da su za vrijeme naše druge ofanzive, kada je Srbija bila okupirana, neki, i to u lijepom broju, bili oslobođeni, znam i to. Ali, od onih 60.000—70.000 još smo, ipak, uvijek daleko. Najmanje dvije trećine išle su u grob. Ako uzmemo u obzir, da je od rana umiralo minimalan broj, a da su ostali vojnici bili ljudi mladi, snažni i navikli nepogodama, pa ih je, ipak, kroz samo godinu i po tako velik broj poginuo, onda moramo priznati, da je njihov život morao biti zbilja jadan, jer broj mrtvih govori više nego jasno! — Ovo je po mome mišljenju unicum zarobljeničkih nevolja u ovome inače groznom i užasnom ratu.«

Posljednje su riječi ratnog dnevnika: »Međutim, ne vjerujem da su ikakvi deportirani, internirani ili zarobljeni pretrpjeli nešto slično austrougarskim zarobljenicima od Niša do Asinare. Većina ih je ostala pod zemljom ili je bačena u pučinu morsku, a pitanje je, koliko će ih dosada preživjelih donijeti glavu kući! Pa ipak: tko se za njih javio ili protestirao? Tko je rekao riječ sažalnicu? Zar ovo nisu ljudi? Zar su ovi niži od samih životinja, za čiju zaštitu danas postoji toliko društava. Asinara, 29. lipnja 1917.«

O ovom poglavlju iz zbilje prvog svjetskog rata nema drugog izravnog svjedočanstva. Stoga je šteta da je ovaj rukopis ostao tako dugo u pohrani. Kako je njegov zaslužni priređivač postupio, sam kaže u pristupu: »Makar je fra Gabro svoj dnevnik pisao s nakanom da jednom bude objavljen, ipak njegov konačni tekst iz 1917. nije bio dotjeran za tisak. Stoga smo ga morali prirediti za tisak držeći se ovih načela: svaku autorovu tvrdnju i misao ostaviti netaknutu, ali što se tiče jezika, stila i pravopisa cijeli tekst ispraviti i približiti suvremenom književnom jeziku i pravopisu.« Da li ćemo se složiti ili ne s ovim postupkom, ovisi o tome kako gledamo na objavljeni tekst. Budući da do njegova tiskanja dolazi gotovo sedamdesetak godina nakon što je pisan, čini se da bi možda bio zanimljiviji i dokumentarniji u netaknutom originalu. Pa i s jezične i stilske strane. A pogotovu s psihološke (poradi uvjeta u kojima je pisan). Ali i ovako je njegova osnovna vrijednost neumanjena.

U prilozima Ratnom dnevniku osim jednog sačuvanog kratkog popisa događaja od sredine srpnja 1916. do početka travnja 1919, koji se očuvao u ostavštini o. Cvitanovića, još veću pažnju izazivaju njegova razmatranja o strahoti rata naslovljena: *Misli jednog zarobljenika o prvom svjetskom ratu.* I to je, kao i dnevnik, autor ispisao u zarobljeništvu u Italiji (Camaldoli, 24. IX. 1918).

Pisac ove monografije i priređivač dnevnika Karlo Jurišić uložio je u taj posao mnogo truda. Sve je temeljito proučio i dokumentirao te popratio detaljnim bilješkama i razjašnjenjima, sasvim na znanstvenoj razini. Ne bilo mu ovo djelo posljednje!

Fra Gabrin brat Stipe Cvitanović, prihvaćajući financijski teret ovog uspjelog izdanja, digao je trajan spomenik svome bratu a sebe uvrstio među mecene. Slijedili njegov primjer i drugi, i ne samo Baškovođani!

M. V. Ćelkanović

ROMAN IZ PROŠLOSTI IMOTSKE KRAJINE

Fra Vjeko Vrčić, povijesni istraživač i pisac o župama s područja Imotske, Vrgoračke i Metkovićke krajine, objavio je uspjelo književno djelo pod naslovom *»Posljednji bijeg«* (Imotski 1984, str. 150+4). On ga nazivlje i romanom i pripoviješću. Ne želeći se upuštati niti u kratku raspravu o prioritetu jedne ili druge denominacije (Šimunovićev »Tuđinac« potakao je negda opširnu raspravu o tom pitanju), sklon sam prihvaćanju prve oznake, jer i kompozicija i razrada navode me na zaključak da je to radije roman, i to u pravom smislu povijesni. Njime se pisac predstavio kao dobar pripovjedač. U njegovim prethodnim dvjema knjigama pastoralnih doživljaja, susreta, zapažanja i poniranja *(Biokovski župnik* iz 1969. i *Govori župnik* iz 1982. g.). moglo se vidjeti da posjeduje lagani i ugodni način iznošenja svojih dojmova, ali te knjige nisu imale književnih pretenzija.

Vrčić je za podložak svoga ne predugog romana (150 str.) uzeo povijesnu stvarnost iz g. 1715. kad je narod Imotske krajine listom iselio iz svog zavičaja i odselio u blizinu Zadvarja, prema rijeci Cetini. Time je Turcima, koji su ga tlačili dulje od dva stoljeća, zadao pred konačni raspad nemili udarac. Istu sudbinu dijelili su sa svojim narodom i franjevci, koji su mu bili i duhovni vođe i predvodnici životnog, nacionalnog očuvanja. Njihov samostan na Školjiću, u Prološkom blatu, nedaleko od Imotskoga, bio je duhovni i nacionalni svjetionik za sav hrvat-

ski puk toga kraja. Pod tim imenom razumije se geografski i etnički nekadanja Imotska krajina, koja je sezala od Klobuka i Vranića (uključivo) do Roška Polja i Biorina (zaključno), dok je današnja rezultat nagodbe između Venecije i Turske 1718. u Požarevcu. I na žalost tako ostade zauvijek podijeljena i podjela gotovo sasvim zaboravljena. Fra Stipan Vrljić, gvardijan napuštenog samostana na Školjiću i novog (sadanjeg) u Imotskom (iz g. 1738) opisao je taj bijeg (fratarski sedmi), što je piscu dalo dovoljnu potku za roman.

Nije Vrčić uzeo Vrljićev opis i samo ga prepričao, već je na njegovoj osnovi ispleo književno-povijesnu fabulu. Započinje opisom Prološkoga blata, Školjića, samostana i fratara, mladog gvardijana Vrljića (37 g.), jezera Galipovca i dolaska noću fra Petra iz Kreševa da izvijesti na vrijeme braću o kretanju turskih četa prema Livnu, što potvrdiše i domaći župnici iz Vinjana, Gorice i drugih imotskih župa.

Samostan je na Školjiću iz 17. st. Fratri s njega bježe nakon deset godina življenja. Vraćaju se 1621. a ponovno bježe 1640. I tako redom sedam puta za turskog vremena.

Da bi zbilju turske neposredne opasnosti što jače istakao, pisac poseže za narodnom predajom o pogibiji Đerekovih svatova u Vinjanima. Pobiše ih na povratku ljudi pokvarenjaka bega Mehmeda Borkovića.

Turci navijestiše rat Mlečanima 1714. Stanje u Imotskoj krajini postaje sve teže. Imotski kadija prima upute od bosanskog paše Ahmeda Osječanina. Budnost prema raji i fratrima. Saziva age i begove na Toplanu u Imotskome. Odasvuda vijesti o turskom zulumu. Vrljić i njegovi fratri odlučuju se na bijeg s narodom. Tako će smrtno oštetiti Turke. Meštar fra Filip slavi zaslužne redovnike Školjića — junake, vođe, rodoljube.

Čizmić-beg saziva prološke begove, upozorava na teško stanje, preporučuje oprez i nenasilje. Kršćanska raja iz čitave Imotske krajine odlučuje se na bijeg, iako preteška srca, jer je prečemerno ostaviti sve svoje (ma i nakratko — kako se nadaju). U zimskoj noći 1714. započeo je opći bijeg u pravcu Zadvarja. S narodom su i njegovi dušobrižnici — franjevci i popovi glagoljaši. Gvardijan Vrljić moli za sve pred Gospom na Vrljici.

Fratri su još na Školjiću. Nakon nabijanja na kolac njihova momka Ilije imotski kadija hapsi župnike i gvardijana, traži od njih da vrate raju. Župnici su oslobođeni, a Vrljić pred okrutnim masakrom. U trenutku kad ga Arnautin htjede baciti u Modro jezero, stvori se aga. Netom se gvardijan vrati u samostan, pade odluka da se bijeg ne odugovlači, treba odmah poći za svojim svijetom.

Tužan je bio Uskrs 1715. Fra Augustin Mrnjavac obišao je izbjeglice na Cetini i priča kako umiru starci i djeca jer je oštra zima i nema hrane. Vrljić piše provincijalu fra Petru Lašvaninu da ga svjetuje kamo da se sklonu. Teklič upada među hajduke u Biokovu, donosi odgovor da se braća sa Školjića povuku u Primorje.

Omišani daju imotskim fratrima crkvicu Gospe od Skalica. Gvardijan navraća k izbjeglicama u Kučište te s pedeset ljudi i deset konja dva puta dolazi na Školjić da spasi sakralne i ine predmete. I tako svršava posljednji bijeg imotskih fratara sa Školjića u Prološkom blatu, sedmi i konačni, da se više nikad ne vrate u svoj starodrevni dom. To se zbilo 22. 4. 1715.

Potresna povijesna zbilja!

I ovaj kratki, zgusnuti, letimični prolet kroz radnju dobro smišljenog

i razrađenog povijesnog romana daje nam dovoljan uvid kako je pisac izvrsno koncipirao povijesnu fabulu i kako ju je uspješno razvio. Kad bismo se još zaustavili na pojedinim scenama, kao na primjer duhovnoj komemoraciji poginulih svatova; fratarskim sastancima, razgovorima i dogovorima; psihološkim suprotstavljanjima kadije, age i kapetana imotske tvrđave; zaljubljivanju Ante Klarića kršćanina i begove Emine; smrti Grančuše koja prva umire na bijegu kad su stigli u Opanak; potresnom odlasku redovnika iz svog samostana na Školjiću i ostalim zgodama, onda bismo uočili daleko bolje razrađenost i vrijednost opisanih zbivanja. Vrčić opisuje živo i zorno. Kao da je sudjelovao u svim tim zbivanjima poput gvardijana fra Stipana Vrljića. On je rođeni Imoćanin i poznaje sav taj kraj, do u tančine je proučio njegovu prošlost, potrudio se da upozna turske životne navike i adete. Ovaj roman mogao bi bez ikakvih dodavanja ili oduzimanja poslužiti kao filmski scenarij za dokumentaciju teške povijesne zbilje iz naše prošlosti za turskog vakta. Sve to događanje teče vidljivo, mi kao na dlanu pratimo fratre, turske mogućnike, potlačeni narod stopu u stopu u nepoznato, teško.

Pisac se očito divi ovome puku, koji je izdržao sve kušnje i ostao vjeran svojoj grudi, ognjištu, rodu, krvi i duhovnim svetinjama kršćanstva. S ponosom ističe da Turci nisu nikako mogli uhvatiti korijena u Imotskoj krajini. Jednako ističe da su se franjevci, stigavši u taj kraj potkraj XIV. stoljeća, sljubili s ovim svijetom u jedno tijelo i jedan duh. Izrasli iz istog debla i ginuli su za iste ideale.

Kompozicija djela sasvim je dobra i nema u njoj pukotina niti nedotjeranosti. Možda su se pojedina poglavlja mogla ujediniti u veće cjeline da radnja ni formalno ne bude podijeljena. Najglavnije je ipak da sve teče logičnim i nužnim redom, držeći čitaoca u pozornom iščekivanju. Kad se još zna da je povijesna podloga vjerno sačuvana, zadovoljstvo je veće.

Opisi prirode su plastični, stvarni i ne ponavljaju se. Karakteri su vješto uobličeni, usporedbe su dobro sročene i postavljene a poslovice tu i tamo uspješno upletene. U neznatnom opsegu i narodni stih. Jezik je bistar, čist i jasan. Način izlaganja je lagan, nimalo zamoran. Nema u romanu ništa što bi bilo koga smetalo u bilo kom pogledu. To je dokaz da se može napisati i povijesni roman i bilo kojeg roda roman, pripovijest, drama, a da se ne povrijede moralne norme i ne upadne u brutalnost. I da ne mora uvijek stožina zapleta biti ljubav.

Stanovita prisutnost retoričnosti sasvim je razumljiva ako se zna da je pisac bio glavninu svoga života dušobrižnik na trokutu Metković—Vrgorac—Imotski. Uzme li se u obzir da je Vrčić sedmokružni živovalac i da je roman »Posljednji bijeg« prvo njegovo izrazito književno djelo, onda se mirne duše može reći da je uspjeh vrlo pohvalan.

Fra Vjeko Vrčić inače je dosta plodan pisac. Osim ovog romana tiskana su mu od 1967. do 1984. g. sljedeća djela: *Odjeci 250-godišnjeg rada župe Imotski* (Imotski 1967, str. 113); *Biokovski župnik* (Imotski 1969, str. 204); *Svećenici i redovnici Imotske krajine* (Imotski 1970, str. 79); *Vrgorska krajina* (Vrgorac 1972, str. 135); *Neretvanske župe* (Metković 1974, str. 247); *Naš magistar* (Vrgorac 1977, str. 170); *Župe Imotske krajine, I* (Imotski 1978, str. 320); *Župe Imotske krajine, II* (Imotski 1980, str. 272); *Govori župnik* (Split 1982, str. 160, izdanje mjesečnika »Marija«). Započeo je kao gimnazijalac suradnjom u »Anđelu Čuvaru« i »Gospi

Sinjskoj« a kasnije se javljao i javlja se u našoj vjerskoj periodici.

Na kraju bih predložio: ako dođe do ponovnog izdanja romana »Posljednji bijeg«, svakako neka bude u još boljem tehničkom ruhu. Ne treba štedjeti papira. I slova neka budu krupnija kako bi naš stariji svijet mogao bez teškoća čitati. Valjalo bi umetnuti još više crteža. U jednu riječ: sve neka bude što bolje i ljepše. Narod je željan dobre, osmišljene knjige.

Mirko Validžić

ŠATOR LJUBAVI ZA NEMIR ZVIJEZDA

Tomislav Dorotić: Nemir zvijezda (pjesme), izdanje HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb 1984.

Nakon »Šatora ljubavi« evo kroz nepunu godinu i druge Dorotićeve zbirke pjesama »Nemir zvijezda«. Gotovo je suvišno reći da obje čine jednu tematsku i stilsku cjelinu, na što i sam autor ukazuje, uvrstivši u drugu nekoliko pjesama iz prve; i to baš onih koje tu povezanost osmišljavaju pod jednim šatorom ljubavi, s istim pogledom na svijet, u nemiru zvijezda.

Nije mi nakana da ovim kratkim osvrtom kritički progovorim o stihovima Tomislava Dorotića (rođena 1923. godine u Dubrovniku, umirovljenog profesora); želim samo iskazati radost za neuhvatljiv blagdan što nam ga je pjesnik priredio toplim govorom srca te od dragih nemira, tragajući i gubeći se na pučinama, ponudio smirenje u čudu ljubavi. Sud o njima, s punim pravom kaže sam autor, može se dati na osnovi adekvatnih mjerila, mjerilima srca.

U korijenu svega što se životom zove jest nemir. Imanentan je ljudskom duhu od djetinjstva do kasnih godina, stalna je pokretačka snaga u traženju smisla, iznalaženja svrhe. A klice nade i vjere koje u njemu titraju sigurnost su da će ga naći »u dobroti davanja i nesebične ljubavi«. Nadanja, isčekivanja i čežnje utapaju se u pravoj ljubavi. Kod Dorotića ljubav je sve. To je onaj osjećaj punine življenja koji »vječno u duši traje«. A stihovima nas uvjerava da je vrijeme za ljubav uvijek i da ostaje tuga »kad jedan dan bez ljubavi prođe«. I upravo kakva je čista ljubav — takva je i ova lirika: jednostavna, nježna, razumljiva a istovremeno zagonetna, intimna, angažirana, oslonac od poezije za život. Ona nema ograda ni kad je tradicionalistička, kad iz starinske bakine škrinje vadi davne uspomene, ona nije banalna ni kad šapće o ljubavnicima jer se uklapa u harmoniju beskraja. Pravo je rečeno: »pjesnici su neke vrste čarobnjaci« (P. Grgec: Na izvorima pjesništva); Dorotić je baš to jer sve, sve: i blagost lahora, i naivnost djeteta, i čežnju za rodnom grudom, neizvjesnost sudbine i mnogo, mnogo snova pretvara u ljubav. Štaviše, i nesanice, korov, mrak, magla pa čak i patnje njemu su kvasci za ljubav.

U razigranom obilju slika iz djetinjstva i mladosti u koje se rado vraća, u sretnim danima provedenim na rodnom pragu s roditeljima i najbližima, u sjećanju na nezaboravna mjesta diljem domaje koje prepoznaje po »smirenom zvona zvuku i mirisu levande« stihovi su mu kao »najmekša kiša«. »To su stihovi koji ga prate od mladenačkih dana ko duge što prate nevere života i kao krijesnice...« I onako kako ljubav nema granica ni svršetka, tako se i stihovi u treperenju zvijezda ponavljaju nikad dovršeni. Meki su i privlačni kao ljubav koja »može prostrijeti ležaj od algi« a nedovršeni kao dio tajne življenja. Ova lirika lirskija ne može biti jer se hrani titrajima srca a govori vedrim načinom, čvrstom konstrukcijom rečenice, nenametljivim rimama i škrtim ponekad, onako isto kako nam prilazi ljubav bez suvišnog sjaja. Obuzima nas i sili da bude čitana i zapamćena, svrhovita je jer nam ostavlja mnogo optimizma čega današnjem svijetu najviše manjka. Danas tjeskobe i razočaranja rađaju sumnje i nevjerice a rezultat je često bijeg u osamu, tragičnu otuđenost. Cijelo pjesnikovo iskustvo, sklad nadahnuća i ljudskosti, metafora i realiteta sažetih u zbirci, usput rečeno brižno složenoj i ukusno opremljenoj, neizostavno stvaraju kod čitatelja dobre volje osjećaj da se može osloniti na ljubav koja nije prolazna, da je pomirenje sa svijetom moguće u ljubavi koje nikad nije previše a da »zvjezdane staze neba među ljudima tražiti treba«. A ako i ona pred nevoljama ipak ostane ponekad nemoćna, naći ćemo jakost molitvom u Bogu, najvećoj Ljubavi.

Od nebrojeno na oko sitnih doživljaja i zapažanja detalja kojima je ponovljeno opsjednut, aktivnom snagom svoje duhovnosti pjesnik stvara proćućene stihove. Stvaralačkim činom ulazi u dubine do topline koja grije svijet i postiže općeljudske dosege. Tome doprinosi i ritam koji čestim i naglim (ali ne nervoznim) promjenama stvara neočekivane ugođaje. Pjesme su uglavnom kratke, u jednom dahu pisane, stilski nemirne, baš onako kako je pjesnikovo srce u žurbi da stigne do svoje zvijezde; a onda se odjednom u širokim rimama i laganim tempom vraćaju izgubljenim obalama. To ilustriraju i oni kratki stihovi prije veće cjeline, od koje bi se logički mogli odvojiti u zasebne pjesme, kao nagovještaj vira koji se kasnije prepušta tokovima smirenja.

Dorotićeva nadahnuta, intimno osobna, etički i estetski vrijedna lirika zaslužuje pažnju čitatelja i potrebna je ovom vremenu: vraća nam mir srca.

Mirko Slade-Šilović

Vijesti

23. travnja o. g. navršila se 150. godišnjica rođenja *Jurja Ružića*, velikog dobrotvora i širitelja hrvatske pučke (pa i jeronimske) knjige (sve do smrti 29. siječnja 1922). U našoj *Danici* za 1897. godinu objavljena je na šest stranica »životopisna crta« »Juraj Ružić«. Anonimni pisac (potpisan šifrom-ov) piše: »Uz svoju drugu suprugu, kćer nekadašnjega zagrebačkoga načelnika Badovinca, živi sretno danas Ružić na Sušaku, uvijek radeći i čineći dobro hrvatskoj stvari i hrvatskomu narodu... Ružić je i na Rijeci vrlo ugledan i požrtvovan pobornik hrvatstva, on je ponajviše doprinio novca da se kupi Riječka čitaonica, koja natkriljuje ljepotom i sama talijanska društva u Rijeci. Svi hrvatski rodoljubi, osobito književnici, pa i Česi, mogu se hvaliti o lijepom dočeku u gostoljubivoj Ružićevoj kući. Tako se Ružić znao trudom i marom uspeti iz seljačkog stališa, te je danas na diku svome rodu. Našao njegov primjer više nasljednika u našem narodu!«

M. Mesić

***

Prošle i ove godine u Zagrebu se mnogo učinilo na obnovi crkvenih objekata. Tako je potkraj lipnja završena unutrašnja obnova *katedrale* a nastavlja se s obnovom zgrade *Bogoslovskog sjemeništa* (prošle je godine obnovljeno pročelje i unutrašnjost, sada se obnavlja južni dio, koji gleda prema katedrali) i *nadbiskupskog dvora* (u radu je njegov istočni dio). Nije zastala ni obnova *kapelice sv. Dizmuša* (na granici Kaptola i Nove vesi): prošle je godine obnovljena vanjština a sada se obnavlja unutrašnjost. Na *crkvici sv. Martina* u Vlaškoj ulici obnovljen je toranj a počela je obnova *franjevačkog samostana na Kaptolu* i *trećoredskog na Ksaveru.*

***

U zagrebačkom koncertnom životu vrlo je prisutna i *duhovna glazba.* Tako je npr. u travnju o. g. AMZ »I. G. Kovačić« na svom koncertu u Dvorani »Lisinski« izveo i *Odakovu* skladbu *»Svrši stopi moje«;* na zajedničkom koncertu Collegiuma pro musica sacra, zbora Instituta za crkvenu glazbu, zbora redovnica, vokalnih i instrumentalnih solista (održanom u bazilici Srca Isusova 26. IV. o. g.) izvedena su djela *A. Vidakovića* (u povodu 20-god. njegove smrti) i *V. Jelića;* u crkvi sv. Križa (Novi Zagreb) održan je 29. IV. *festival duhovne glazbe* (s nastupom vjeronaučnih zajednica mladih iz Zagreba, Splita, Rijeke, Sl. Broda, Pakraca, Vukovara, Banje Luke i Mostara); studenti Muzičke akademije na svom su koncertu 11. V. izveli duhovne skladbe *V. Jelića* i *I. Lukačića* (u obradi A. Vidakovića i D. Plamenca) kao i *»Stabat mater« G. B. Pergolesija;* Zagrebačka filharmonija uz suradnju AMZ »I. G. Kovačić«, Mladinskog pevskog zbora iz Maribora, vokalnih solista i recitatora izvela je 18. i 19. V. u Dvorani »Lisinski« *Honeggerov* oratorij *»Ivana Arška na lomači«* (na tekst P. Claudela); 20. V. na večernjem bogoslužju u franjevačkoj crkvi Majke Božje Lurdske otpjevao je Collegium pro musica sacra (uz orguljašku pratnju Ljerke Očić-Turkulin) *Papandopulovu »Poljičku pučku misu«;* Mješoviti zbor Radio-Zagreba izveo je 31. V. uz sudjelovanje solista i recitatora oratorij *B. Širole* (na tekst V. Deželića sina) *»Život i spomen slavnih učitelja svete braće Ćirila i Metoda, apostola slavenskih«* a na koncertu Simfonijskog orkestra i Mješovitog zbora RTV-Zagreb i vokalnih solista izvedena je 21. V, uz ostalo, *»Gloria« A. Vivaldija* i avangardna *»Sinfonia-vespro« B. Ulricha* (reminiscencija na Monteverdijev oratorij).

***

Splitski vokalni oktet (dirigent Z. Blajić) priredio je 9. VI. 1984. koncert u Makarskoj u crkvi sv. Marka. Na programu su bile koralne i druge duhovne skladbe na latinskom, hrvatskom i staroslavenskom jeziku. Zagrebački »Jugoton« izdao je gramofonsku ploču tih skladbi u izvedbi spomenutog okteta.

V. D.

***

Potkraj prošle i prvih mjeseci ove godine slovenska se kulturna javnost u nekoliko navrata imala prilike upoznati s pjesništvom našeg suradnika *Ante Jakšića.* U časopisu »Mladike« iz Trsta (br. 9/1983) tiskano je (u slovenskom prijevodu Martina Silvestera) sedam Jakšićevih pjesama. 4. ožujka ove godine na III. programu Radio-Ljubljane prikazan je Jakšićev literarni portret. Uvodnu riječ napisao je Martin Silvester a Boris Juh odrecitirao je trinaest Jakšićevih pjesama što ih je Silvester preveo na slovenski. Časopis »Oznanjenje III« (Haloze 1984) objavio je rukovet od šest pjesama našeg pjesnika. Prevodilac je i ovaj put bio Martin Silvester.

***

12. i 13. V. 1984. održan je u Rimu na Lateranskom sveučilištu *simpozij o hrvatskom katoličkom laikatu u 20. stoljeću.* Na simpoziju nastupio je i tajnik HKD-a dr. *Stanko Vitković.* Referat upravitelja HKD-a prof. *Radovana Grgeca* (Katolički laici u HKD sv. Jeronima — sv. Ćirila i Metoda) pročitan je jer predavač zbog bolesti nije mogao doći.

***

U sklopu Euharistijskog kongresa Hrvata na privremenom radu u Austriji (održanom u Beču) mladi iz bečke Hrvatske misije izveli su 19. svibnja o. g. igrokaz *»Uskrsnuće« R. Kuparea* (objavljen u »Maruliću« 1/1983. i kao poseban otisak). Prije toga, 23. travnja, taj je igrokaz doživio praizvedbu u Hamburgu, na proslavi 15-godišnjice rada tamošnje Hrv. kat. misije.

***

»Vjesnik« od 30. VI. 1984. donosi pod naslovom »Legendarni istraživač« članak Nenada Cambija povodom 50. obljetnice smrti don *Frane Bulića.*

***

7. VII. 1984. umro je u Zagrebu (u 83. godini) *dr. Stjepan Podolšak,* jedan od prvaka predratnog našeg katoličkog pokreta i najzaslužnijih članova HKD-a, šurjak dugogodišnjeg upravitelja našeg Društva prof. Luke Perinića. Pokopan je na Mirogoju 11. VII.

***

»Republika«, br. 2—3/84, donosi tri eseja *Karla Wojtyle* (pape Ivana Pavla II) o kazalištu u prijevodu *M. Slavičeka.*

***

Povodom 460. obljetnice smrti *Marka Marulića* pokrenuto je u Splitu nekoliko kulturnih akcija. »Logos« uskoro izdaje »Zapis o Maruliću« Mirka Tomasovića i priprema međunarodni skup »Marulić — hrvatski i latinski pisac«. KKS pokrenuo je izdavanje sabranih Marulićevih djela. U tu je svrhu osnovan i posebni odbor.

***

Revija sv. Antuna Padovanskog »Veritas« počela je u br. 7—8/84. objavljivati niz članaka *o aktualnosti Marka Marulića* iz pera V. R-a.

***

30. VI. 1984. održan je u Düsseldorfu koncert na kojemu je poznata američka pjevačica *Sarah Vaughan* otpjevala deset pjesama što ih je *Karol Wojtyla* napisao prije 25 godina kao pomoćni biskup.

***

Izdavačka kuća »Le Sycomore« objavila je predavanja s namurskog kolokvija o kršćanskoj filozofiji pod naslovom *»Philosophie et Théologie«.*

ISPRAVAK

Molimo čitaoce da u prilogu Joje Ricova »K(l)an« (»Marulić« 3/1984) isprave sljedeće pogreške na str. 322: u retku 21. odozgo mjesto »pr(ij)etečema« mora stajati *pr(ij)etečama;* u retku 30. odozgo mjesto »Vrhovni; gotovo pritajen, šutio je...« mora biti: *Vrhovni, gotovo pritajen, šutio je;* u retku 2. odozdo umjesto »naknadom« treba biti: *naknadno.*

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz rub (35) 437
*S. Marija od Presvetog Srca: * * * 440
T. J. H. Mar: Drvo života i Drvo smrti 441
*Šimun Matija: Krhotina i bič 447
*Radovan Grgec: Miris moje zemlje 448
*Anita Pavić: Tuga 448
Stanislav Šodan: Kad obitelj sudi 449
Joja Ricov: Idejâ râdi 451
*Anton Leopold: U Hrvatskoj 452
*Augustin Blazović: Zimskom suncu 452
*Roman Škrgatić: Budi svjetionik 454
*Stanislava Adamić: Apokaliptički 454
Rajmund Kupareo: Estetski vidovi koreologije 455
*Ante Jakšić: Tako dobro znam 460
*Mirko Slade-Šilović: Ljubav starinska 460
Nevenka Nekić: Stakleno oko 461
Neven Jurica: Opis pjesničke modernosti 465
*A. V. Mihičić: Oče 472
Ivo Balentović: Neka druga osoba 473
*Tomislav Dorotić: Oduvijek 476
Marko Karamatić: Suvremena sakralna umjetnost na Plehanu 477
*Tomislav Antunović: Jeka s Bijaći 480
Dubravka Petek: Dječja priča 481
*Dubravka Uzelac: »Isus na Maslinskoj gori« 482
Marija Bango: Ta zvjezdana noć u Asizu 483
*Tone Otočan: U vinogradu mog djeda 484
Jakov Ivaštinović: Odmor gospođe Brigite 485
Darko Deković: Bura 490
*Tomislav Maretić: Kolovoz u Zagrebu 492
Luka Prašilovac: Nikad nije kasno 493

MARULIĆ — hrvatska književna revija. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21. Uređuje: Uredrički odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec

Mišljenja i reagiranja

Paškal Cvekan: Neka se čuje i druga strana 497

Mozaik

Siniša Hrestak: Tužni trenutak hrvatskog glumišta 501
Mirko Petravić: Na kraju sezone 502
Siniša Hrestak: Wagnerovo »Rajnino zlato« — profesionalizam najviše vrste 511
Tomislav Heres: Poljica od koplja sv. Jurja do masline sv. Bogdana . . 513
Veljko Vučetić: Humor u romanu Ivana Raosa »Prosjaci i sinovi« . . . 519

Knjige

T. M.: Dubrovačka bilješka 521
Oskar Piškorić: Hrvatski biografski leksikon 524
M. V. Ćelkanović: Monografija o fra Gabri Cvitanoviću i objava njegova Ratnog dnevnika 526
Mirko Validžić: Roman iz prošlosti Imotske krajine 529
Mirko Slade-Šilović: Šator ljubavi za nemir zvijezda 532

Vijesti

Iz domovine i svijeta 533